

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BELGELERE GÖRE HİTİT HUKUKUNUN DİNSEL
DAYANAKLARI**

Uğur Can TUTKAOĞLU

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Esmâ REYHAN**

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

EKİM 2021

BELGELERE GÖRE HİTİT HUKUKUNUN DİNSEL DAYANAKLARI

Uğur Can TUTKAOĞLU

DOKTORA TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EKİM 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Uğur Can Tutkaoğlu

14/10/2021

BELGELERE GÖRE HITİT HUKUKUNUN DİNSEL DAYANAKLARI

(Doktora Tezi)

Uğur Can TUTKAOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekim 2021

ÖZET

Hitit Devleti Teokratik Monarşik bir yönetime sahip bir devlettir. Bu sebeple idare meşruiyetini tanrılara dayandırmaktadır. Bunun sonucu olarak kanun metinleri de tanrılarının garantisi altındadır. Ayrıca suç ve günah kavramları iç içe geçmiştir ve kanunlara aykırı her davranış tanrılara karşı işlenmiş bir suçtur. Suçlu kişiler tanrılarının karşısında da kirlidir ve bu kirlilik felaketlere sebep olur. Tezimizde bu bağlantıyı ortaya koyarak idari meşruiyetle birlikte hukukun toplum nezdinde uygulanabilirliği açıklanmıştır. Bu hukuki metinlerde tanrılarının iradesi arasındaki ilişkiyi gösteren bazı unsurlar bulunmaktadır. Biz de bu unsurları kullanarak hukuki meşruiyetin ilahi bir irade ile pekiştirildiği ortaya koymaktayız.

Bilim Kodu : 110802
Anahtar Kelimeler : Hitit, Hukuk, Din, Adalet, Ceza, Suç
Sayfa Adedi : 117
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Esma Reyhan

ACCORDING TO DOCUMENTS RELIGIOUS BASES ON HITTITE LAW

(Ph. D. Thesis)

Uğur Can TUTKAOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

October 2021

ABSTRACT

Hittite state is a state has teocratical monarshic government. Thus the Legitimacy of administration lean the Gods. So law texts are quarenteed by Gods. Moreover word notions of crime and sin are interwind and every move against to law is a crime that acted against to gods. Guilty man is a dirty man in front of the Gods and this sin causes disasters. In my Thesis, it is studied how legal legacimacy lean gods within administrative legimacy by the way putting fort this connection. In the legal texts there are some elements showing the connections between law and will of gods. We exhibit that legal legimacy was consolidated divine will by using theese terms.

Science Code : 110802
Key Words : Hittite, Law, Religion, Justice, Crime, Punishment.
Page Number : 117
Supervisor : Prof. Dr. Esma Reyhan

TEŞEKKÜR

Bana tezimi yazmakta yardım eden, hiçbir zaman benden yardım ve desteğini esirgeyemeyen değerli hocam, danışmanım Prof. Dr. Esmâ Reyhan’a, Ritüeller hakkında benimle bilgilerini paylaştığı için değerli hocam Prof. Dr. Leyla Murat’a ve değerli hocam Prof. Dr. İlhami Durmuş’a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. HİTİT HUKUKUNUN DİNSEL DAYANAKLARI.....	9
2.1. Kirlenme-Arınma	9
2.2. Kurban	11
2.3. Tanrıların Öfkesi ve Memnuniyeti	16
2.4. Yemin	19
3. DİNSEL BELGELERE GÖRE HUKUKUN DİNSEL DAYANAKLARI.....	23
3.1. Dua Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları	23
3.2. Ritüelleri Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları	40
2.3. Kehanet ve Fal Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları	55
4. İDARİ BELGELERE GÖRE HUKUKUN DİNSEL DAYANAKLARI.....	63
4.1. Ferman Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları	63
3.2. Direktif Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları	66
5. TARİHİ VE SİYASİ METİNLERE GÖRE HUKUKUN DİNSEL DAYANAKLARI	75
5.1. Mitoloji Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları.....	75
5.2. Antlaşma Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları	83
5.3. Yıllık ve Biyografi Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları	86
6. SONUÇ	93
KAYNAKLAR	101

	Sayfa
EKLER.....	107
EK-1. Ritüeller	108
EK-2. Dualar.....	109
EK-3. Adaletin İşleyişı	110
EK-4. Hititler Devrinde Anadolu 1	111
EK-5. Alacahöyük Kral Kabartması.....	113
EK-6. İmamkulu’nda Tasvir Edilen İştar	114
EK-7. Tapınak Modeli.....	115
EK-8. Minyatür Model	116
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AA	Anadolu Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi
Afo	Altoriental Forschungen
ANET	Ancient Near Eastern Texts
ArAn	Archivum Anatolicum, Ankara Üniversitesi
AS	Anatolian Studies
AÜ	Ankara Üniversitesi
Bel	Belleten, Türk Tarih Kurumu
CAH	Cambridge Ancient History
CANE	Civilizations of Ancient Near East
CHD	Chicago Hittite Dictionary
ÇÜ	Çukurova Üniversitesi
Dok	Doktora
GÜ	Gazi Üniversitesi
Hw	Hethither Wörterbuch
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
StBoT	Studien zu Bogazkoi Texten
StudMed	Studia Meditterrenae
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
TUBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
WAW	Writings of Ancient World
YKY	Yapı Kredi Yayınevi
YL	Yüksek Lisans

1. GİRİŞ

Bu tez çalışması Eski Yakındoğu medeniyetlerinden biri olan Hitit krallığının hukuk sistemi içerisinde yer alan “yemin, kirlilik-arınma, kurban ve tanrılarının öfkesi ve memnuniyeti” gibi dinsel öğeler üzerindedir. Hukuk metinleri içerisinde yer alan bu öğeler hukuki yaptırımları meşrulaştırmış ve kuralların toplum üzerinde uygulanabilirliğini kolaylaştırmıştır.

Bu çerçevede Hitit medeniyetine ait metinler incelenmiş ve bu metinler dini, idari, tarihi ve siyasi olmak üzere 4 kategoride toplanmıştır. Dini metinler arasında ritüel, dua, kehanet ve fal metinleri yer almaktadır. İdari metinler arasında direktif ve ferman metinleri yer alırken, siyasi metinler arasında antlaşmalar yer almaktadır. Tarihi metinler arasında ise yıllıklar, mitoloji metinleri ve biyografiler yer almaktadır.

Dini metinler arasında adaletin tanrısal olduğu ve suç/günah kavramlarının dinsel açıdan nasıl giderildiği izah edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta suç ve günah kavramlarının birlikteliği suçun bir kirlenmeye neden olduğu ve bunun dinsel bir arınmaya ihtiyacı olduğu açıklanmıştır. Dua, kehanet ve fal metinleri de bunun nedeni ve nasıl giderileceğini tespitinin yapılmıştır. Burada suçun niteliği, etkisi ve sebepleri izah edilmiştir. İdari metinler ise görevlilerin suçluluğu ve kirliliği vurgulanmış ve bunun önüne geçilmeye çalışılarak görevlilerin nasıl olması ve yanlış bir durumda ne gibi cezalara çarptırılacağı tespit edilmeye çalışılacaktır. Siyasi metinlerde ise tanrılarının üzerine yemin ve yeminin bozulması durumunda başa gelecek felaketler vurgulanarak uluslararası hukukta dini normların varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak tarihi metinler ise toplumun geçmişte başına gelenler veya zamanında başına gelenler ifade edilmiştir. Toplumun hafızası olan bu metinlerde hukuk açısından önemli olan adalet kavramının tespiti ve metini yazan kişilerin kendilerini adil olarak gösterme girişimleri vurgulanmakla birlikte, ilahi adalet ve tanrılarının öfkesi ve memnuniyetine dair tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Sonuçta bu şekilde yemin, kurban, kirlilik-arınma ve tanrılarının öfkesi-memnuniyeti gibi kavramlar Hitit metinlerinde tespit edilerek adalet ve suç gibi hukuki nitelik taşıyan kavramlar değerlendirilmiş ve bu kavramlara nasıl dini bir anlayış yüklendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Hukuk ise belirli devirde sosyal hayatı düzenleyen kuralların bütünüdür¹ve hukuk toplumsal yaşamın zorunlu sonucudur². Ancak her toplumun bir geçim biçimi ve bunların etkisiyle oluşan bir düşün biçimi vardır³. Hititler ise homojen olmayan bir toplum biçimine sahiptir. Ancak ele geçirdiği bölgelerde yaşayan toplulukların tanrılarını kendi panteonuna katarak dinsel bir bütünlük sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Bu sebeple dini normların toplumda baskın olması da doğaldır. Hitit hukukunu dinden bağımsız düşünmek imkansız gibi görünmektedir. Hukuk ve din arasında ilişkiyi toplumsal uygulanabilirlik bazında düşünmek hem tezimiz açısından hem de Hitit toplumunu anlayabilmek açısından faydalı görünmektedir.

Eskiçağ Yakındoğu uygarlıkları incelendiğinde hukuki ve dini kavramların iç içe geçtiği görülmektedir. Zira Sumerler başta olmak üzere Babil, Asur, Urartu ve diğer medeniyetler de dini ve hukuki yapının iç içe geçtiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ise eskiçağ Yakındoğu medeniyetleri teokratik monarşi devlet yapısına sahip olmasıdır. Bu yapıya göre devlet krallar tarafından yönetilir, krallar ise yönetme yetkisini tanrıdan alır. Babil hükümdarı Hammurabi bunu yayınladığı kanun metninin giriş bölümünde zikretmektedir.

O günde öğülmüş(methedilmiş) prens tanrı korkusu olan ben Hammurabi'yi, memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikayet ve kötüyü yok etmem için kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için güneş gibi kara başların(insanların) üzerinde yükselmem için, memleketi aydınlatmak için, insanların bedenini hoş etmek için, Anum ve Enlil adımı andılar⁴

Metinden de anlaşılacağı üzere Hammurabi tanrılar tarafından adalet ve huzuru tesis etmek için seçilmiştir. Hititler de Babil krallığında olduğu gibi, tanrıdan aldığı siyasi iktidar gücü ile merkezde kralın bulunduğu⁵ teokratik merkezîyetçi bir devlet sistemi kurmuşlardır Hitit metinlerinde bu durum gözlenmektedir:

Fırtına tanrısı Piḫaššašši, efendim! Ben bir ölümlüyüm, ama babam Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın ve tüm tanrılarının bir rahibiydi. Beni babam dünyaya getirdi, ama Fırtına Tanrısı Piḫaššašši, sen beni annem ve babamdan aldın ve beni yükselttin. Sen beni Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın ve tüm tanrılarının rahibi yaptın ve beni Hatti ülkesinde krallığa yerleştirdin.⁶

¹ Süel, 2012, s. 309.

² Gözübüyük, 2012, s.1

³ Şenel, 1982, s.3-4.

⁴ Tosun-Yalvaç, 2002, s.181.

⁵ Reyhan, 1998, s. 207.

⁶ Beckman, 2000, s. 531.

Metinde de görüleceği üzere Hitit kralları tanrılar tarafından seçilir ve tanrıların rahibi olarak devleti yönetirdi. Çünkü Hatti ülkesi tanrıya aitti.

“Ülke fırtına tanrısına aittir. O(tanrı) Labarna’yı idareci yaptı ve ona tüm hattı ülkesini verdi. Bırakalım Labarna kendi topraklarıyla birlikte tüm toprakları yönetsin!⁷” Hitit panteonunda egemenlik alanı içindeki tüm halkların tanrılarına yer verilmiş, böylece farklı kültürlerle mensup halk tek bir devlet dininin çatısı altında birleştirilmişti⁸. Ancak çok tanrılı olmanın külfeti de ağırdır. Hititler bayramlar düzenlemekle, başrahip, kral (Dini unvan olarak LÚSANGA unvanını taşımaktadır⁹), tanrıların memnun etmek için onlara bu çok pahalı ve lüks ziyafeti vermektedir, ama bunun karşılığında onlardan kendisi, ailesi ve Hatti ülkesi için yaşam, sağlık ve bereket beklemekte, onlardan tüm kötülükleri, hareketsizliği ve hastalıkları uzaklaştırmalarını istemektedir¹⁰.

Tanrılar ise Hitit sosyal hayatında ve düşüncesinde önemli bir yere sahipti. İnsanlar için tanrılar güçlü ve her şeyi gören varlıklardı.

“Tanrıların ruhu kuvvetlidir. Yakalamak için acele etmez. Fakat yakaladığı zaman artık bırakmaz. (onun için) tanrının ruhuna (karşı) çok saygılı olunuz.”¹¹

Bu sebepten tanrılara karşı suç işleme korkusu metinlere yansımıştır. Tanrılara saygı duyulmalıdır. I. Hattuşili vasiyetnamesinde de bu duruma değinmiştir.

“[Tanrılar] konusunda saygılı davran! Ekmeklerini, sunu şarabını, etlerini ve yer sofrasını (onlar için) kendin hazırla! Onları geciktirme ve sakın geri kalma! Eğer ertelersen bu kötülükle sonuçlanır.”¹²

Hitit hukuki metinleri incelendiğinde suç ve günah tabirlerinin iç içe geçtiği bir hukuki yapı da karşımıza çıkmaktadır. Hitit metinlerinde geçen parili-/parli-/paliri-¹³ ve HİTTU¹⁴ kelimeleri suç, kabahat ve cürüm anlamına gelmektedir. Bu durum teokratik devletlerde ahlaka ve dine aykırı olan her fiil aynı zamanda suç

⁷ Reyhan, 1998, s.193, Göetze, 1964, s. 30.

⁸ Sevin, 2003, s. 154.

⁹ Cohen, 2006, s. 369.

¹⁰ Ünal, 2003, s. 89.

¹¹ Süel, 1982, 61- Alaura, 2016, s.2.

¹² Schwemer, 2013, s. 434-435.

¹³ Ünal, 2016a, s. 397

¹⁴ Ünal, 2016a, s.191.

sayılmasından¹⁵ kaynaklanmaktadır. Hitit yasalarında günah ifadesinin yer alması bu durumu ispatlamaktadır:

“[Eğer] özgür [bir erkeğ]i ya da bir kadını biri vurursa ve <öyle ki(?)> o ölürse eli [günah işle]r. Onu teslim etsin ve iki kişi versin; ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.¹⁶

Ayrıca Hitit yasalarında hayvanlarla cinsel ilişkiye girme suçu da yer almaktadır. Ve bu suç lanet edilecek bir eylem olarak görülmektedir.

“Eğer bir adam bir öküzle [gün]ah işlerse lanet edilecek bir eylem<dir>; o ölsün. Kralın kapısına <onu> götürür, onu kral öldürür, [onu] kral yaşatır ama o kralın önüne çıkmasın!¹⁷”

Yasalar hukuki yaptırımları ifade etmektedir. Ancak Hititler suçun ruhu kirlettiği düşüncesine sahiptirler. Yani her suç ruhu kirletir ve kirli ruhlar da tanrıları öfkeliendirir. Ancak Hititler suçun ardından arınma ritüelleri düzenlemişlerdir.

“Ve o (büyücü) kurban sahibine ağzındaki gümüşü bırakır. O zaman ^{LU}AZU (büyücü) şöyle konuşur: “Gümüş nasıl (temizse), o da tanrılar ve tanrıçalar önünde temiz olsun¹⁸”

Arınma ritüelleri Hitit metinlerinde ak büyü şeklinde ifade edilmiştir. Hititlerde fazlaca ritüel mevcuttur ve hepsinin niteliği, kökeni ve şekli farklıdır. Biz tezimizde sadece arınma ritüellerini inceleyeceğiz. Bunlar Maṣtiqqa, Tunnauiya, Uḫhamuwa, Aṣhella, Amnihatna, Ambaṣṣi, Papanigri ve Piṣkuwatti ritüelleridir. Kirlilik ritüel yöntemlerle arındırılmazsa hastalık, kötü şans ve doğal felaketlere sebep olmaktadır.

Hititler temizliğe büyük özen göstermişler ve temizlikle ilgili direktifler vermişlerdir. Özellikle tapınak görevlilerinin buna dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü tapınak görevlileri tanrılarla ilgilenmektedir ve onlara kölenin efendisine gösterdiği özeni göstermelidir.

“İnsan(lar)ın ve tanrıların ruhen herhangi bir farkı (var mıdır)? Asla böyle bir (fark) yok(tur). (onlar) ruhen bir(dir). Bir köle beyinin huzuruna çıktığı zaman o yıkanmış ve temiz (elbiseler) giyinmiştir ve ona ya yiyecek verir ya da ona içecek verir.¹⁹”

¹⁵Süel, 2012, s. 309.

¹⁶Imparati, 1992, s.37,39.

¹⁷Imparati, 1992, s.173

¹⁸ Haas-Wilhelm, 1974, s.39.

¹⁹Süel, 1985, s. 25,27.

Tanrılar dışında kralların temizliği de önemli bir yer işgal etmektedir. Kralın rahatsızlığı tüm ülkeyi etkilemektedir. Çünkü ülke ve halk krala aittir. Ve bu sebeple tanrılar hoşnut olmadıkları durumlarda öfkelerini doğrudan krala yönelteceklerdir²⁰. Kralın hastalığı tanrıların öfkesi anlamına gelir. Ancak bazı durumlarda öfkenin sebebi bilinmemektedir. Böyle durumlarda fala bakılır ve tanrılarının istekleri sorgulanırdı.

O bana günahımı söylemeli ve tanrım onu bana rüyamda söylemeli, tanrım bana şa'sını sunsun ve bana günahımı söylesin ve ben onları kabul edeceğim veya falcılarım bana konuşsun veya güneş tanrıçasının rahibi karaciğerden bana söylesin ve tanrım tüm kalpten falcılarını ve kutsal ekmeğini sunuyorum ve bana günahımı söyle ve ben onları kabul edeceğim.²¹

Metinde de görüleceği üzere tanrılarının öfkesinin sebepleri tespit etmeye çalışılmaktadır. Zaten tanrılar felakete sebep olduğunda kehanet sistematik sorgulama ile ilahi öfkenin sebebi, hangi tanrının öfkeli olduğu ve nasıl yatıştırılabileceği sorularının yanıtlarını öğrenmeyi mümkün kılar²².

Hitit siyasi tarihinde istikrarsızlık devri görülmektedir. Bu devir Orta Hitit Çağı veya Gasıp Krallar devri olarak adlandırılmaktadır. Bu devre ait en önemli idari metin I. Telepinu'nun yayınlattığı fermanıdır. Bu fermanı

“Ammuna da kral oldu. Tanrılar babası Zidanta'nın kanının intikamını aldılar. Onun elinde ekinler, bağlar, sığırlar (ve) koyunlar [iyi ol]madılar...”²³

Bu fermanı geçen *“Tanrılar intikamını aldı”* ifadesi dikkat çekicidir. Kralın kanının dökülmesi ülkenin felaketine sebep olmaktadır. Ancak kan dökülme durumu Telepinu'dan sonra da devam etmiştir. Bunun karşılığında veba salgını ve çeşitli hastalıklar karşımıza çıkmaktadır.

Bu felaketler nedeniyle kralın kurbanlar sunduğu ve dualarla tanrılara yakardığı görülmektedir. I. Arnuwanda, II. Murşili ve III. Hattuşili tanrıya yakararak onlardan af dileyen krallar arasında yer alır. Arnuwanda Gaşka işgali nedeniyle tanrılara yakarır ve tanrılardan kendilerine güç vermelerini diler.

Siz, tanrılara, ben, büyük kral Arnuwanda ve büyük kraliçe Aşmunikal her açıdan size saygı gösterdik. Biz sizin ekmek ve şarap kurbanlarınızı besili sığır ve koyun kurbanlarınızı yine vereceğiz. Siz tanrılar bizim tarafımızı tutun!

²⁰ Reyhan, 2017, s. 54.

²¹ Kammenhuber, 1976, s. 16.

²² Götze, 1975, s. 270.

²³ Alp, 2011, s.60.

Düşmanlar Hatti Ülkesine nasıl baskın yaptılar, ülkeyi talan ettiler ve mülkiyetlerine geçirdiler, bunu gerçekten siz tanrılara söylemek istedik. Ve önünüzde onlardan davacı oluyoruz. Bu ülkeler şimdiye değin siz gökyüzü tanrılarına ekmek ve şarap ve diğer armağanları verirlerdi. Oysa bu ülkelerin rahipleri, tanrı anaları, kutsal rahipleri, çalgıcı ve şarkıcıları sürüldü. Tanrıların kutsal simgeleri ve araçları bu yerlerden alıp götürüldü.²⁴

I. Arnuwanda'dan sonra tahta geçen ve büyük Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın küçük oğlu olan II. Murşili veba salgını nedeniyle tanrılara yakarmakta ve onlardan af dilemektedir.

“Tanrılarını öfkeliendiren insan ve seni reddeden insan, onlara merhamet et! Ve şimdi, Murşili, kral, hizmetkarını tut ve Murşili'yi, kralı, hizmetkarını elinle tut ve kral Murşili'nin sana anlatmaya devam ettiği sözlere kulak ver ve onları dinle!”²⁵

III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa ise tanrılara kocası III.Hattuşili için yalvarmaktadır ve tanrıça Lelwani'ye yapılan dualarda kurbanlar sunmaktadır:

Tanrıça Lelwani, beyçem, majestelerinin hayatı için bu duaları gerçekleştirdim: “Eğer sen, tanrıça, beyçem, majesteleri için uzun yıllar sağlık ve yaşam sağlamayı kabul edersen, senden, tanrıçadan, önce uzun yılları değiştireceğim. Yıllık ..., yıllık gümüş ve yıllık altın, aylık gümüş ve altın, günlük gümüş ve altın, bir altın kupa, bir gümüş kupa, majestelerinin altından başı, [...ve] sana onun yüzlercesini, 50 koyun vereceğim.”²⁶

III. Hattuşili yazdırmış olduğu otobiyografi de tanrılarının karısının rüyasına girdiğini ifade etmiştir.

“Hakimem İştar karıma rüyada görüldü (ve şöyle dedi): “Kocanın önünde gideceğim. Bütün Hattuşa kocanın yanına dönecek. Onu ben büyüttüğümünden onu kötü bir mahkemeye ya da kötü bir tanrıya hiçbir zaman bırakmadım”²⁷.”

İktidarın kaynağının tanrıdan olduğuna dair yapılan vurgular ve tahtı gasıp olarak ele geçiren kralların bu haklarının, rüya aracılığı ile tanrı tarafından kendilerine sunulduğuna dair hazırlattıkları belgeler, kralların siyasi güçlerinin tanrı destekli olduğunu göstermeyi amaçlayan meşrulaştırma araçlarıdır²⁸. III. Hattuşili de bu aracı çok iyi kullanmıştır.Bu konuda Puduhepa da eşine destek olmuştur diyebiliriz.

²⁴ Murat, 2016, s.40.

²⁵ Singer, 2002, s. 34.

²⁶ Otten-Soucek, 1965, s. 17.

²⁷ Alp, 2011, s.139.

²⁸ Reyhan, 2017, s.74.

İdari ve siyasi metinler incelendiğinde sadakatin temini için çok geniş bir yemin metni ile karşılaşılmaktadır. Tahta geçen hemen hemen her kral idarecilerine yemin ettirmiş ve yeminin bozulması halinde karşılaşılabilecekleri lanetler de aynı metinde sıralanmıştır.

Her kim bu yemini bozar ve kral (ve) kraliçeye, prenslere kötülük planlarsa bu yeminler o adamı bir kadın yapsınlar, onların askerlerini kadın yapsınlar, onları kadın gibi giydirdinler ve onların üzerini uzun bir örtü ile örtünler, yaylarını, mızraklarını, silahlarını onların başlarında kırsınlar ve iş ve aynayı onların ellerine versinler²⁹

Burada askerlerin kadına dönüşmesi ilginçtir. Buna benzer benzetmelerde kullanılarak sadakat temin edilmiştir. Sadece yemin değil temizlik ve yönetim ile ilgili direktiflerde de kralın iradesi ve tanrıların güvencesi dikkat çekmektedir. Özellikle tanrılara ve krala hizmet eden görevliler temiz olmak zorundadır. Onların kirlenmesi ve bunun krala veya tanrılara sirayet etmesi ülke için büyük felaketlerin başlaması anlamına gelmektedir. Bunun için kral personelden nehir ordalı talep etmektedir.

“Zuliya nehir ordaline gidecek! Eğer masum gösterilirse onun ruhu da temizlensin. Eğer suçlu gösterilirse o ölecek. Zuliya nehir ordaline gitti ve suçlu gösterildi.”³⁰

Sadece idari görevliler değil kraliyet üyeleri de sadakat yemini etmişlerdir.

–na[...], ve Tulpi-Teşup’a [...]. O zaman onlar Tudhalya’yı t[uhkanti(?)] seçtiler. Ve [Büyük Kral] Tudhalya’yı çağırdılar. Ve krallık için onu yağladılar[kutsadılar.] ve şöyle söylediler: Kahraman, büyük kral [Hatti ülkesi kralı] [buradadır.] Bunlar [erkek kardeşleri], [bunlar kızkardeşleri] ve torunumuz [Tulpi]... Teşup, [onlar gelsinler] ve [onlarla] sadakat [antlaşması] yapsın.³¹

İdari metinlerde ve dini metinlerde tanrıların öfkeleniği ve ülkeyi terk ettiği sık sık vurgulanmaktadır. Ancak tanrılar ülkeyi terk ederse ne olur. İşte bu sorunun cevabı mitolojik öykülerdedir. Zira Hitit mitolojisinin önemli bir kısmını kayıp tanrı mitolojileri oluşturmaktadır. Bu mitolojik öykülerin ortak paydası tanrıların insanlara öfkelenmesi ve ülkeyi terk etmesi gerçeğidir.

²⁹ Reyhan, 2008, s. 59-60

³⁰ Miller, 2013, s. 17.

³¹ Gurney, 1979, s. 222-223

“Telepinu da çekip gitti. (Bunun sonucu olarak) hububat ve hayvanların bolluk, gelişme ve zenginliğini, bozkır ve (verimsiz) çayıra dönüştürdü.³²”

Pek çok durumlarda insanlara kızarak veya küserek başlarını alıp gittikleri de olur. Bu felaketin başlangıcıdır³³. Metinde de Görüleceği üzere tanrılar ülkeyi terk ederse kuraklık, susuzluk ve açlık ülkeyi kasıp kavuracaktır. Biz de tezimizde tanrıların neden kızdığı, kime kızdığı ve bunun nasıl anlaşıldığını anlatmakla birlikte bu durumun Hitit hukuku ve idari meşruiyetini nasıl pekiştirdiğini anlatmaya çalışacağız.

Hitit yönetiminde ve teşkilatında din-yönetim ve hukuk arasında tek yönlü bir ilişki mevcuttur. Tanrılar kralı, kral da hukuku yönlendirmektedir. Ancak Hititlerde hukuk ve tanrılar arasında doğrudan da bir bağ kurulabilir. Zira hukuku karşı gelen her kimse tanrıların iradesine de karşı gelmiş demektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde hukuk tanrıların arzusu olarak algılanabilir. Hukuki ve idari meşruiyetin nasıl pekiştirildiği sorusu da bu tek yönlü ilişkilerde aranacak ve bu çerçevede belgeleri inceleyerek bu işleyişin nasıl olduğunu izah edeceğiz.

³²Karauğuz, 2015, s.64.

³³ Ünal 2003, s. 85-86

2. HITİT HUKUKUNUN DİNSEL DAYANAKLARI

Burada ifade edilen Hitit hukuku kavramı yasalardan çok adalet olgusu ve bu olgu ile ilgili toplumun düşünceleri ifade edilmiştir. Bu sebeple adaletin toplumsal arayışı ile iktidarı toplum önünde haklılığını ortaya koyan bir düzenden bahsedilmektedir. Bu düzenin varlığı ve devamlılığının dinsel, idari ve tarihi belgelerde geçen ve bu düzeni orta koyan temel unsurlar ele alınmıştır. Bu düzende iktidar, toplum ve dinsel otorite, tanrılar, yer almaktadır ve bu unsurlar bu düzenin temel taşlarıdır diyebiliriz.

2.1. Kirlenme-Arınma

Hitit metinlerinde kirlilik kelimesinin karşılığı olarak papratar ve paprant kelimeleri kullanılmaktadır³⁴. Ayrıca ordalle suçluluğu ispat edilen insanlar içinde bu kelime kullanılmıştır³⁵. Kirliliğin sebepleri ise kötü maksatla yapılan büyü, lanet, kötü söz, kötü dil, kirletilmiş gıda yedirilmesi gibi dışarıdan kaynaklanan, yani başkalarının sebep olduğu, ya da cinayet işleme, arkadaşının başına vurma, kirli maddelere dokunma, yalan yere yemin etme, bedensel temizliğe dikkat etmeme gibi kişinin kendi yarattığı durumlardır³⁶. Hititler ise temiz olmaya ve kirlilikten kaçınmaya büyük özen göstermişler ve idari anlamda buna has direktifler yayınlamışlardır.

Hititler temizliğe çok önem vermişlerdir. Tapınak görevlilerinin temiz olmasını vurgulayan metinler bunu ispatlamaktadır.

Bir kul efendisinin huzuruna çıktığında o yıkanmış ve temiz elbiseler giymiş olmalıdır! (Ancak bu şekilde) ona yiyecek ve içecek sunabilir. Efendisini yedirip içirince, onun keyfi yerine gelecek ve onun isteklerine rıza gösterecektir. Ama eğer o pis ise, (beyi de tanrı da) onun isteklerine uymayacak ve ona bir yabancı gibi davranacaktır.³⁷

Hitit medeniyetinde kirlilik sadece bedensel temizliği kapsamamaktadır. Bu kavram %95 ritüel muhteviyatı, yani kan davası, türlü hastalıkları, veba salgını, cinsel iktidarsızlık, kısırlık, askeri yenilgi, aile fertleri arasındaki geçimsizlikler, evlerdeki kötü ve adi ruhlar, büyü, günah, ilahi öfke, ölü ruhların insan yaşamını alt üst etmesi, insanların sahtekarlığı vb. ile birlikte onlarla yan yana karşımıza

³⁴HW, s. 158-CHD P, s. 103-Tichler,1982, s. 59

³⁵ CTH, P, s. 103.

³⁶ Reyhan, 2003b, s. 113-114.

³⁷ Ünal, 2003, s. 93.

çıkıyor³⁸. Bunların dışında Fırtına Tanrısı'nın öfkesi ile ölen biri de kirli olarak kabul edilmiştir.

“Eğer Fırtına Tanrısı, şimşek çakar ve kapıda olsun, başka bir yerde olsun, evde olsun, bir insanı çarpar ve o ölürse, vücudunda onların dokunmuş olduğu her şey temizlenecektir. Hiçbir kimse onun bir şeyini uzaklaştıramaz.³⁹”

Şimşek çakması sonucu ölen biri kirli kabul edilmektedir. Bu durumda doğal afetler sonucu ölen insanların kirli kabul edilmesi mümkündür. Bu durumda kirliliğin de tanrısal bir iradeye dayandığını söylemek mümkündür. Dua metinlerinde de kirliliğin vurgulanmış ve tanrısal irade sorgulanmıştır.

“Ben hiçbir zaman tanrıya yalan yere yemin etmedim. Ben (onun) yeminini bozmadım. Ben tanrı için kurban edilen, yememe izin verilmeyen bir şeyi yemedim. O nedenle ben bedenimi kirliletmedim⁴⁰.”

Tanrılara verilen söze sadık olduğunu ve onlara ait bir şeyi yemediğini belirterek temiz olması, tanrısal iradenin kirlilikte önemli rol oynadığını göstermektedir.

Kirliliğin yarattığı olumsuz durum bir takım ritüellerle “temizlenmek” (Hititçesi Pakkueš) zorundaydı. Aksi takdirde sadece kirliliğe bulaşmış kişiyi değil, aynı zamanda onun evini, aile üyelerinin tamamını olumsuz etkilerdi⁴¹. Bu nedenle kirli insanlar arınma ritüeli düzenlemek ve kirlilikten kurtulmak zorunda idiler. Amnihatna, Tunnawiya, Uhhamuwa, Maštiqqa ve Ambašši gibi ritüeller farklı yöntemler kullanarak arınmayı sağlamıştır. Bunlardan biri olan Amnihatna ise kurban sunma yoluna gitmiştir:

Eğer insan temiz ise ve ona kötü ekmeği herhangi bir kimse yemek için verirse, ya da ona kötü yağı yemek için verirse, ya da ona büyülenmiş ekmeği ve yağı herhangi bir kimse yemek için verirse, ya da ona taş evin ekmeğini (ve) yağını herhangi bir kimse yemek için verirse, ya da ona kadının vücudunun kanını içmek için verirse ve bu kurbanları sunacağım⁴²

Bu çerçevede bireye özgü çeşitli hastalıklar, kekemelik, cinsel sorunlar, aile içi anlaşmazlıklar, toplumu etkileyen veba ve kolera gibi salgın hastalıklar, toplumsal

³⁸ Ünal, 1999, s. 171.

³⁹ Murat, 2012, s. 215.

⁴⁰ Cohen, 2002, s. 46.

⁴¹ Erbaşı, 2013, s. 358

⁴² Çepel, 2011, s.98.

kaos ve savaş kirlenmenin bir sonucu olarak verilen cezalar olarak kabul edilmiştir⁴³. Ancak bu kirlilik krala sirayet ederse ülkenin felaketine sebep olmaktadır. Bu sebeple kralın ve krala hizmet eden kişilerin temiz olması gerekmektedir. Bu sebeple direktiflerde kirliliğe sebep olan kişiler felaketine sebep olmaktadır.

“Eğer birileri kirliliğe sebep olursa, birileri kralın öfkesini yükseltir ve sen şöyle söylersin: “Kral bizi görmeyecek!” Fakat kralın tanrıları çoktandır sizi izliyorlar! Onlar sizi bir keçiye dönüştürecek ve dağa sürecekler.”⁴⁴

Hititlerde kirliliğe sebep olan davranışlar için insanlara verilen cezalar yalnız yaşarken değil öldükten sonra da devam etmektedir.⁴⁵

“Orada (ölüler diyarında) Temiz yemeklerde yiyemezler, kötü şeyler içmeye mahkûmdurlar. Balçık çamuru (veya dışkı) yerler, pislik(sidik) içerler⁴⁶”

Görüleceği üzere kirlilik ölümden sonra da devam etmektedir. Bu durumda arınmanın çok gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Zira yaşarken kirlilikten arınmayan kişi sonsuza dek bunun cezasını çekecektir. Kanun metinleri suçluları yaşarken cezalandırmaktadır ve en ağır ceza ise ölümdür. Ancak dini anlamda kirlilik ölümle sonra ermeyecek bir ceza anlamına gelmektedir. Bu durumun Hitit toplumunu kirlilik ve dinsel tavır anlamında çok derinden etkilediği kesindir.

2.2. Kurban

Kurban doğaüstü güçlere karşı hoş görünmek, onlarla yakınlaşmak, kötülöklere karşı doğaüstü yüce varlıklardan engel olmalarını istemek ve gerçekleşmiş bir istekten ötürü şükretmek adına yapılan dinsel bir törendir⁴⁷. Diğer bir ifade ile kurban ruhani güç kaynağı ile onun gücüne duyulan ihtiyaçtan dolayı ilişki kurmak için herhangi bir şeyin yok edilmesi veya tahrip edilmesi arasında yapılan ayin olarak tanımlanabilir⁴⁸. Her iki tanım da incelendiğinde din ve kutsi şeyler için yapılan ve bir dilek veya gereklilik üzerine yerine getirilen eylemdir denilebilir.

⁴³ Sevimli, 2005, s.11

⁴⁴ Miller, 2013, s. 81. Ünal, 2018, s. 509.

⁴⁵ Sevimli, 2005, s.12

⁴⁶ Sevimli, 2005, s.12

⁴⁷ Gencer, 2015, s. 7.

⁴⁸ Erbaşı, 2013, s.41.

Kurban sunumunun gerektirdiği durumlar şunlardır:

1. İlk ürün veya ilk avdan yüce varlığa pay olarak.
2. Tanrıların beslenme ihtiyacı duydukları inancıyla, onları doyurmak için.
3. Tanrı veya kutsal güç tarafından bahşedilen bir iyiliğe karşı teşekkür etmek
4. Bir günahı bağışlatmak, af dilemek için.
5. İstenilen şeyi elde etmek için
6. Ölüler için
7. kehanet-büyü gibi sembolize durumlarda tören esnasında sunulmak üzere⁴⁹.

Birinci sebebe dayanan kurbanlar bayram ve festivallerde sunulan kurbanlardır. İkinci sebep ise tapınakların ve rahiplerin günlük işlerini ifade eder. Üçüncü sebebe dayanan kurban ordunun zafer kazanması, bereketli bir hasat durumlarında sunulan kurbanlardır. Dördüncü, beşinci ve yedinci sebeplere dayanan kurbanlar ise büyü ritüellerinde kirliliğin arındırılması ve kara toprağa geri gönderilmesi için kullanılan tipik bir uygulamadır⁵⁰.

Kurban sunumu ve libasyon yapma geleneği dualarda geçmekle birlikte bayramlarda ve festivallerde de tanrılara kurban sunulup libasyon yapıldığı da bilinen bir gerçektir. Bu sebeple tanrılar Hitit toplumunun vazgeçilmez bir gerçeği ve kurban da onlara verilen sadakat ve saygıyı ispatlayan kanıtlardır. Tanrılara sunulan kurbanlar onları memnun etme amacı ile birlikte onlardan istenilen şeylerin yerine getirilmesi beklentisidir.

“Kral tanrıça katahha’ya şöyle adadı: “Eğer Ankuwa kenti kurtulursa ve tamamen yanmazsa senin katahha için gümüş bir modelini yaptıracağım! Ağırlığın önemi olmayacak, (ayrıca) 1 sığır (ve) 8 koyun da vereceğim.”⁵¹

Kraliçe Puduhepa da kralın sağlığı için Lelwaniye kurbanlar sunmuştur. Bu adakların, tapınakları dolayısıyla da Hitit devletinde etkili oldukları düşünülen

⁴⁹ Gencer, 2015, s.10.

⁵⁰ Sevinç Erbaşı, 2013, s.359.

⁵¹ Ünal, 2003, s. 79.

rahiplerin zenginleştirildiği düşünülürse, bir rüşvet olarak algılanmaları doğru olabilir⁵².

Dua ve bayramlar haricinde ritüellerde de kurban ihtiyacı duyulmaktadır. Ritüel metinlerinde farklı hayvanların kurban edilmesi de ilginçtir. Kurban sunulan hayvanlar arasında inek, koyun ve keçi gibi memeli hayvanlar yer almaktadır. Bir ritüel metninde yavru köpeğin öldürülmesi de dikkat çekicidir:

O zaman arkasından o kendisi için bir çocuk, bir küçük domuz, ve bir köpek yavrusu götürür ve Heptad için onları bir diğer yerin üzerine ayrı ayrı yerleştirir. Ve arsından üç kere bira (ve) şarap libasyonu yapar. Bir sunu olarak köpeğin öldürüldüğü tek Hitit ritüeli budur.⁵³

Köpeğin sunu olarak öldürülmesi dikkat çekicidir. Bunun haricinde kuş kurban edildiği de görülmektedir.

“Kurban sahibi 2 kuşu, Fırtına tanrısı DİŞKUR için ambaşşı-‘ye, keldi-‘ye, kunzagaşşı-‘y, kurban olarak sunar ve arkasından kuşun kalbini ateşe atar. Daha sonra da hepsini Fırtına Tanrısının huzuruna kor.⁵⁴”

Burada geçen “kalbini ateşe attı” ifadesi dikkat çekicidir. Ancak kalp gibi memeliler için hayati önemi olan organın seçilmesi sununun gücünü arttırmak için olduğu düşünülmektedir⁵⁵.

Kuş kurbanı ve bununla ilişkili olan kurban terimlerini içeren en eski ritüel metin Alalah’ta ele geçmiştir⁵⁶. Kuş kurbanlarının uygulanması ile ilgili Ortaköy/Şapinuwa kazılarında ele geçirilen metinlerden bilgiler edinilmiştir. Bir metinde

“bir kuş iyilik (nirari), iyilik (nirarieški), var[(ış unihi)]
çağırma(huihi), yardım (nirari), isteme (uri), gašti,
işpa(n)ti için, bir tarna ölçüsünde kurban ekmeği⁵⁷.

Burada kurbanın niçin sunulduğuna dair bilgiler vermektedir. Kurbanın buradaki amacı tanrıların yardımını elde etmektir. Bu tür kuş kurbanları Hurri tarzında günahattan arınma (catharsis) ritüellerine de hizmet eder⁵⁸.

⁵² Erbaşı, 2013, s. 63.

⁵³ Collins, 1990, s. 214.

⁵⁴ Başol-Kılıç, 2018, s. 328.

⁵⁵ Baol-Kılıç, 2018, s.324.

⁵⁶ Reyhan, 2007-2008, s. 625.

⁵⁷ Reyhan, 2007-2008, s. 631.

Arınma ritüellerinde kullanılan yöntemlerden bir tanesi de kurban vermektir. Ritüeli yapan kişi kurban sahibinin bağışlamasını ister.

Bundan sonra biz sizi majestelerinin iyiliği için çağırıyoruz, size yalvarıyoruz, dua ediyoruz ve size en iyi, en temiz kurbanı getireceğiz. (Şimdi) bu kötü insandan ayrılın ve kurban sahibinin evine geri ge[lin ve ona hayat] sağlık, çeviklik, uzun yıllar, tanrıların memnuniyeti, tanrıların dostluğunu, ruh parlaklığını (verin), erkek çocuklar, kız çocuklar, torun ve torun çocukları ver[rin]!⁵⁹

Metinde kurban karşılığında sağlık vermesi talep edilmektedir. Ancak bunun yanında tanrıların memnuniyetini istemesi dikkat çekicidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kurban sayesinde tanrıların da memnun edildiği söylenebilir. Dua metinlerinde kurban törenlerinin zikredilme sebeplerinden biri de budur.

Ritüelde önemli olan kurbanın kanıdır. Akıtılan kurbanın kanıyla tanrılara güç verilir, karşılığında ondan insana büyüsel bir güç geçtiğine inanılır⁶⁰. Özellikle yeraltı tanrılarına sunulan kurbanlarda çukur içine gömülme veya kanın çukura akıtılması önemlidir.

Güneş hala par[la]r(ken) ritüel uzmanı bir bıçak alır ve onu evin yatak odasına yerleştirir. Karan[lık] çöker çökmez ritüel uzmanı (bu) [bı]çak ile kapı sürgüsünün altındaki toprağın (içine bir çukur) kazar. Sonra o bir domuz yavrusu alır ve onu çukurun içine keser; onun kanını aşağı doğru (çukura) bırakılır.⁶¹

Burada da görüleceği üzere kurbanın kanı çukura akıtılır. Bunun sebebi kurbanı yeraltı tanrılarına sunulmasıdır. Hantitaşşu ritüelinde yeraltı tanrılarına karşı yapılan bu eylem, kirliliği kirli olana yani kaynağına, kara toprağa göndermek için, yeraltı/öteki dünya tanrılarına kirliliği kara toprağa taşımaları için onlara yalvarmak önde gelen çözüm yollarından biridir⁶².

Bunun dışında hayvanlar yakılarak tanrılara sunulmaktadır.

Kuşları ise şu şekilde yaktı: Bir kuş enummas(s)iiia, bir kuş ariia itarkiia, bir kuş ariia mutriia, bir kuş iniia iririia, bir kuş ilmiia parmiia, bir kuş iriltehiia, bir kuş ulahuzzia, bir kuş tuuntehiia, bir kuzu tah(h)as(s)ia turus(s)ia, bir kuş kibissia punuhunsiia, bir kuş kamersiia, bir kuş tatiia duuarniia, bir kuş serdihia serabihiia, bir kuş a<na>neshiia pendihia, bir kuzu zuzumakiia, ateşte yakılmak üzere, bunlar bu şekilde kehanet vasıtasıyla tespit edilir.⁶³

⁵⁸ Erbaşı, 2013, s. 135.

⁵⁹ Reyhan, 2017, s. 62

⁶⁰ Gencer, 2015, s. 16

⁶¹ Sevinç Erbaşı, 2013, s.376.

⁶² Sevinç Erbaşı, 2013, s.356.

⁶³ Başol-Kılıç, 2018, s.327.

Burada en çok kuş kullanılmıştır. Ancak kuşun yanında kuzu da kullanıldığı görülmektedir. Ancak metnin sonunda geçen kehanet vasıtasıyla tespit edildi sözü kurbanları kehanet veya fal aracılığıyla tanrılara sorularak tespit edildiğini düşündürmektedir. Bu noktada kahin ve falcıların kötü olayları değil kurban sunumu gibi durumlarda da tespit edici bir rol üstlendiğini de söyleyebiliriz.

Tanrıların öfkesinin dindirmek için kurban sunulduğu metinlerde geçmektedir.

“O bir Kehanete Başvurdu: Eğer tanrı ona öfkeliyse, o tanrıya kurban sunar.”⁶⁴

Kehanet metninde de görüldüğü gibi tanrılar öfkeli ise kurban sunulur ve tanrıların öfkesi dindirilir.

Hititlerde insan kurbanı da uygulanmaktadır. Ancak Hititleri insanları kurban etmeye iten nedenler şunlardır: tanrılar için insan kurban etmenin kötü şansı iyiye dönüştürebileceği düşüncesi, doğal afetler döneminde insan kurban etme ve ritüel dövüş sırasında öldürülen insanlar...⁶⁵

O bir yaban koyunu, 1 sığır, 1 koyun, 1 şahin, [
1 tavşan, 1 yılan, 5 kuş, 1 matumu[i(?]
5 balık, 1 adam, 1 at, 1 katır, [
Ve 1 eşek alır. Bunlar (hayvanlar), yaşayan hayvanlardır.
Hepsi gerçekten yaşıyorlar.⁶⁶

Kralların tahta geçtiği ilk gün uygulaman yerine geçme ritüellerinde verilen listede hayvanlarla beraber bir insanın da listede yer alması insan kurbanı uygulanmasını doğrular. Ancak burada amaç kralın yerine ölmek üzere birini geçirmektir. Bu sayede krala gelecek kötü söz de bertaraf edilmiştir.

Kurban dini metinlerde çok sıklıkla geçmektedir. Ritüel ve dua metinlerinde sıklıkla geçen kurban tanrıların memnuniyeti sağlama veya öfkesini dindirmek amacıyla sunulmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde günahkâr insanların günahlarından arınması için yapılması gereken en önemli eylem kurban sunumudur diyebiliriz. Kurbanların sunumu ise yapılan ritüele ve sunulan tanrıya göre değişmektedir. Esasında bu iki durumu da belirleyen şey kişinin işlediği günah veya tanrılardan istediği yardımdır.

⁶⁴ Feder, 2011, s. 10.

⁶⁵ Sevinç Erbaşı, 2013,s.118.

⁶⁶ Kümmel, 1967, s.159.

2.3. Tanrıların Öfkesi ve Memnuniyeti

Hitit metinleri incelendiğinde tanrıların öfkesi veya memnuniyeti kavramlarıyla sık sık karşılaşılmaktadır. Özellikle dini metinlerde bu kavram karşımıza çıkmaktadır. Tanrılar ne için öfkelenir ve öfkелendiğinde ne olur? Tanrıların memnuniyeti nasıl muhafaza edilir? Bu sorular esasında Hitit metinleri arasında gizlidir.

Tanrıların öfkelenmelerinin sebeplerinden biri kirliliktir. Kirli insanlar tanrıları öfkелendirmektedir. Kizzuwatnalı Maṣtiqqa'ya ait ritüel metinlerinde cinayet suçunu işleyen kişi kendini “kirletilmiş” ve böylece “tanrıların öfkесini üzerine çekmiştir⁶⁷.”

İster erkek ister kadın (olsun) bir insanı yerleştirirler. Yaşlı kadın şöyle söyler:”(Cinayet işleyen)] kurban sahibini [] onu gökyüzünde görecekler. Onu yeryüzünde temizlesinler, gökyüzünde ve yeryüzünde [] tanrılar [] işte baba tanrılar telafi etti. [] öfkenin [] böylece onlar kurban sahibini temizlemiş olsunlar.⁶⁸

Kan dökmek de tanrıları öfkелendirmektedir. Zira kralı tanrılar seçer ve kralı öldürmek tanrıların iradesine saygısızlık ve isyan anlamına gelmektedir. Bu sebeple ki Telepinu tarafından ilan edilen ünlü fermana tanrılar onun kanının intikamını aldı şeklindeki ifade bunu ispatlamaktadır.

Hantili de yaşlanınca, tanrı olmaya başladı (ölüm yatağına düştü). Zidanta, Hantili'nin oğlu [Pişeni'yi] oğullarıyla birlikte öldürdü. Önde gelen hizmetkarlarını da öldürdü. Zidanta da kral oldu. tanrılar Pişeni'nin intikamını aldılar. Ona oğlu Ammuna'yı düşman ettiler. Babası Zidanta'yı öldürdü. Ammuna da kral oldu. tanrılar babası Zidanta'nın intikamını aldılar. Onun elinde ekinler bağlar, sığırlar (ve) koyunlar [iyi ol]madılar....⁶⁹

Bunların dışında tanrılar için yerine getirilmesi gereken merasimlerin ihmalı, tapınaklarda hizmet edenlerin bedenen ve ruhen temiz olmaması, tanrılara yiyecek ve içecek ikram edilen mekânların temiz olmaması, ikramlıkların eksik ya da bozuk olma durumu, görevlilerin iyisini kendilerine, kötüsünü ise tanrılara ikram etme durumu gibi birçok konuda işlenen kusurlardır ve bu suçları işleyen kişi tüm sülalesi ile yok olmasına ve çöküşüne sebep olmaktadır⁷⁰.

⁶⁷ Reyhan, 2003a, s. 166.

⁶⁸ Reyhan, 2002, s. 152, 154.

⁶⁹ Alp, 2011, s. 60.

⁷⁰ Gavaz, 2018, s. 43.

Kralların hastalığı tanrıların öfkелendiğini gösteren bir işarettir. Zira tanrılar öfkелendiğinde ilk olarak kralı sorumlu tutarlar.

Kunnu'yu harabe bir kente göndermiştim. Bu sırada bir Fırtına çıktı. Fırtına Tanrısı korkunç şekilde şimşekler çakıyordu. Çok korktum, ağızımdaki kelimeler(inj sayısı gittikçe) azaldı, kelimeleri sürekli yuttuğumdan çok az kelime çıkarabiliyordum. Yıllar gelip geçtikçe bu olay sürekli olarak rüyama girmeye başladı. Rüyamda tanrının eli bana dokundu ve (işte) ağızım felç oldu.⁷¹

Tanrıların öfkелendiği zaman neler olacağı Hitit metinlerinde bir benzetme ile ifade edilmektedir.

Eğer ne zaman kölesi beyini kızdırırsa onu ya öldürürler ya da onun burnunu, gözlerini, kulaklarını yaralar, ya da onun karısını, çocuklarını, erkek kardeşini, hısmını, soyunu ister köle ister cariye (olsun) [yakalar]lar. O zaman adı geçeni öte yana çağırırlar (da) ona bir şey yapmazlar mı?⁷²

Metinde de görüleceği üzere tanrılar ile insanlar arasındaki ilişki köle ile sahibi arasındaki ilişkiye benzetilmiştir. Ancak tanrıların cezası da tüm aileyi ilgilendirmektedir.

“Şu halde, eğer [her kim] tanrının ruhunu kızdırırsa, o yüzden tanrı ondan tek başına mı intikam alır? Karısından, [çocuklarından], soyundan, sopundan intikam almaz mı? Onu hepsiyle birlikte mahveden tanrının sözüne (karşı) pek saygılı olunuz.⁷³”

Hitit kralları da bu düşünceye inanmakta ve tanrılara saygılı davranılması gerektiğini vurgulamaktadır. Hitit krallığının kurucusu I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde de bu ifadeler geçmektedir.

“Benim maiyetime ve soylulara müsamaha göstermelisin. Şayet onlardan birinin suçunu görürsen, bir tanrıya karşı suç işlese veya birisine bir (kötü) söz sarf ederse Pankuş'a başvur.⁷⁴”

Bazı durumlarda krallar fal yoluyla tanrıların memnuniyeti öğrenmeye çalışmışlar ve tanrıların öfkesinin işaretlerini tespit etmişlerdir.

Efendim kummani ve Nerik arasındaki yolculuğunda taht yükselecek mi? Bir hastalık kehanetinin işaretinden sonra, hastalık nihayetinde tahta çıkmak da iptal olacak mı? Nesillerin Güneş Tanrıçası, efendisinin saygısızca davranışları

⁷¹ Ünal, 1999, s.199

⁷²Süel, 1985, s. 25.

⁷³Süel, 1985, s.27.

⁷⁴ Reyhan, 1998, s. 193.

ve yerine getirilmeyen yeminler nedeniyle öfkeli'dir? Sonuç olarak hastalık onu Nerik'te ve Hattušaş'ta vuracaktır. Bu yerine getirilmeyen yeminler Tawalli tanrısının öfkelenmesi ve evvelki lanetlerin hala etkin olması nedeniyle geçmişte Danuhepa Urhi-Teşup, Halpaziti, armatarhunta ve Šauššatti'ye verilen sözlerle ilgili olabilir. Karşı tedbirleri, temizleyici, krallığın tanrısı ve benzerleri tarafından talep ettirilecektir. Tekrar lanetler, yerleri temizleyici, krallığın tanrısı ve benzerleri tarafından iptal edilecektir. Günahsın cezası verilecek ve bu bağlamda mükafat da verilecektir⁷⁵.

Burada da görüleceği üzere tanrılar her şeyi görürler ve hiçbir günahı unutmazlar. Ancak bazı durumlarda tanrılarının öfkelenildiği gözlemse de bunun sebebi bilinmemektedir.

O bana günahımı söylemeli ve tanrım rüyamda onu bana söylemeli. Tanrım bana Şa'sını sundun ve bana günahımı söylesin ve ben onları kabul edeceğim. Veya falcılarım bana konuşsun, veya Güneş Tanrıçası'nın rahibi karaciğerden bana söylesin ve tanrım bana tüm kalpten falcılarımı ve kutsal ekmeğimi sunuyorum ve bana günahımı söyle ve ben onları kabul edeceğim.⁷⁶

Hitit krallarından bazıları ise günah işlediğini açıkça ifade etmiştir.

“Beyçem [Arinna'nın Güneş Tanrıçasına karşı] günah işledim ve [beyçem] Arinnan'nın Güneş Tanrıçasını gücendirdim.”⁷⁷

Hitit toplumunda tanrılarının öfkeden korkulduğu ve öfkelenmenin felaketlere yol açacağı imajından farklı olarak tanrılarının memnuniyetinin de Hititler için refahı anlamına gelmektedir. Özellikle tarihi belgeler olarak ifade edilen yıllık ve biyografi metinlerinde tanrılarının memnuniyeti ve krallara desteği vurgulanmıştır. Şu an elimize geçen yıllıklar içerisinde en iyi korunmuş olan II. Murşili'ye ait yıllıklarda savaşa gitmeden önce tanrılara karşı yükümlülüklerini yerine getirdiği ve bu çerçevede tanrılarının da desteğiyle muzaffer olduğu sıklıkla ifade edilmiştir.

Sahibem Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası etraftaki düşman ülkeleri bana çocuk diye bağırdılar ve beni küçük gördüler ve senin, sahibem Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası bana yardıma gel ve etraftaki düşman ülkelerini önümde öldür ve Arinna'nın Güneş tanrıçası sözümü işitti ve o bana yardıma geldi.⁷⁸
... Yürüyüşüm sırasında Lawaşa dağına geldiğimde, beyim güçlü fırtına tanrısı ilahi gücünü gösterdi. Bir ateş topu(^{GİS}kalmışana-kütük⁷⁹) fırlattı. Bu ateş topunu benim askerlerim gördükleri gibi, Arzawa ülkesi de onu gördü. Ateş topu gitti... gitti ve Arzawa ülkesini vurdu. Uhhaziti'nin kenti Apaşa'yı da vurdu. Uhhaziti'yi dizler çöktürdü ve o da hastalandı.⁸⁰

⁷⁵ Hout, 1998, s.84.

⁷⁶ Kammenhuber, 1976, s.16.

⁷⁷ Singer, 2013, s. 498.

⁷⁸ Reyhan, , 2008, s. 53.

⁷⁹ Tischler, 1982, s. 32.

⁸⁰ Ünal, 2018, s. 620.

II. Murşili'den sonra başa geçen krallardan biri olan III. Murşili, amcası III. Hattuşili tarafından tahttan indirilmiştir. III. Hattuşili bunu haklı kılmak için yazmış olduğu biyografi metninde tanrıların kendisini seçtiğini belirtmiştir.

“(Kaşkalı Düşman) komutanını yakaladım ve onları kardeşime yolladım. Bu benim ilk büyük işimdi ve hakimem İştari ilk defa beni isimle çağırdı.⁸¹”

Devamında ise tanrıların kendisini desteklediğini belirtmiştir.

Ve kardeşim Muwattali benim için soruşturma açtı. Fakat efendim Tanrıça İştari, bana rüyamda göründü ve bana rüyada dedi ki: “Seni bir tanrıya emanet edeceğim. Korkma!” Ve ben (bu) tanrının yardımıyla temize çıktım... Efendim Tanrıça İştari beni hiçbir zaman ihmal etmedi; beni hiç düşmanlarıma terk etmedi.⁸²

Metinlerde de görüleceği üzere tanrıların desteği ile tahta çıkıldığını ve tanrıların isteği ile başarılı olunduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktada iyilik de kötülük de tanrılardan gelmektedir. Tanrıların iradesi bu noktada çok önemli bir yer işgal etmektedir. Tanrıların iradesiyle başa gelen krallara itaat, kralların koyduğu yasalara itaat ve tanrılara saygı Hitit devletinin refahını belirleyen en önemli etmendir. Bu sebeple Hititler tanrılara karşı olağanüstü bir saygı sergilemişler ve bu saygıyı felaketler karşısında tekrar tekrar ifade etmişlerdir.

2.4. Yemin

Yemin tanrıyı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulamaya denir⁸³. Hitit idari ve hukuki metinlerinde yeminlere sık sık rastlanmaktadır. Hititler bu sayede hem adaleti tanrıların iradesine bırakmışlar hem de sadakati tesis etmişlerdir. Çünkü Hitit düşüncesinde adaleti sağlayan tanrılardır. Bu bakımdan insanlar arası ilişkileri düzenleyen yasalar ve bu teşkilatın uyguladığı mahkemelerde bile doğruyu bulmak için tanrılara ant içilmekteydi⁸⁴.

İdari personel ve askerler her krala sadakat yemini etmişlerdir.

Biz, [H]arnassi orduları, kasabalarımızdan her çıktığımızda ve biz krala, kraliçeye, kralın oğlu veliaht prens T[ud]halya'ya, (ve)ardından [oğul]larına, torunlarına, ve kralın oğlunun görevlilerine, (ve) ardından onların çocuklarına Harnassi'nin Fırtına Tanrısı'nın önünde yemin ederiz. Biz konuştuğumuz sürece ve bu sözlerin Fırtına Tanrısı önünde, Kinnara'nın Fırtına

⁸¹ Murat, 2016, s. 100.

⁸² Dinçol, 1982, s.43.

⁸³ TDK, 1988, s. 73.

⁸⁴ Süel, 2012, s.318.

TanrısıHarranassi önünde konuştuğumuz sürece sefere giden ordularla aynı şekilde daha ileriye gidereceğiz.⁸⁵

Burada görüleceği üzere yemin tanrıların önünde ve onların gözetiminde yapılır. Hatta yemin sözleri tanrıya dayandırılır. Bu açıdan bakıldığında Yemin, krala sadakatin tanrısal bir gücün garantisi altına alındığı söylenebilir. Yemini bozmaları halinde tanrıların gazabına uğrayacaklarını bildikleri için direktif alan görevliler, kralın uymaları ve uygulamaları için kendilerine emrettiği bu kuralları içeren bu direktifleri harfiyen uygulayacaklardır⁸⁶.

Yemini bozan kişiler ise farklı şekilde cezalandırılmaktaydı ve yemin metninde yer almaktaydı. Buna göre yemini bozan asker kadın olacaklarına inanılıyordu:

Her kim bu yemini bozar ve kral (ve) kraliçeye, prenslere kötülük planlarsa bu yeminler o adamı bir kadın yapsınlar, onların askerlerini kadın yapsınlar, onları kadın gibi giydirsınlar ve onların üzerini uzun bir örtü ile örtsünler, yaylarını, mızraklarını, silahlarını onların başlarında kırsınlar ve iğ ve aynayı onların ellerine versinler⁸⁷.

Diğer taraftan yemini bozan askerler kör ve sağır olacaklarına inanılıyordu:

Her kim bu tanrı yeminini bozar [] ve sonra Hatti ülkesinin kralına ihanet eder ve Hatti ülkesine düşmanca gözlerle bakarsa bu yeminler onları yakalasınlar. Onun ordusunu kör ets[inler] ayrıca onu sağır yapsınlar [ki] onlar birbirlerini görmesınlar, onlar birbirlerini duymasınlar ve onlara kötü bir hastalık versinler. Aşağıda onların ayaklarını bağlasınlar, yukarıda onların ellerini bağlasınlar. Yemin tanrılarının, Arzawa ülkesinin ordularının ellerini ayaklarını bağladıkları ve onları hareketsiz bıraktıkları gibi onun ordularını da aynı şekilde yapsınlar ve onları da hareketsiz bıraksınlar.⁸⁸

Metinlerden de anlaşılacağı üzere askerler yemini bozduklarında felaketlerle karşılaşmaktadır. Bu nedenle askerler krala sadakatle hizmet etmektedirler. Aynı zamanda ihanetten kaçınmaktadırlar. Zira yeminin bozulması halinde kralın tanrıları olaya müdahale etmektedir.

İdari personel ve hizmetkârlar da yemine tabi tutulmuşlardır. Ancak onların ihaneti sonucunda alacakları ceza ise çok farklıdır:

⁸⁵ Miller, 2013, s. 203.

⁸⁶ Reyhan, 2017, s. 99.

⁸⁷ Reyhan, 2008, s. 59-60.

⁸⁸ Reyhan, 2008, 57.

“Kralı gelecekte bey olarak talep etmezsek, kralla ilgili kötü bir söz duyduğumuzda onu krala ve saraya bildirmezsek, kötü haber yayanları yakalamazsak ve onların cezasını vermezsek... bütün tanrılar bizi mahvetsinler.⁸⁹”

Tanrılara yemin etme geleneği antlaşma metinlerinde de mevcuttur. Zira antlaşma yapan her iki taraf da bin tanrıya yemin etmek zorundadır. Yemin bozulması durumunda olacaklar da yemin içerisinde yer almaktadır:

Ve eğer sen Ulmi-Teşup, tabletin bu sözlerini <dikkate almazsan> ya da Majestemi, Kraliçeyi ve (daha sonra) Majestemin oğlunu bey olarak korumazsan ya da bu tabletin sözlerini değiştirirsen, sonra bu Bin Tanrı seni, karını, çocuklarını, ülkeni, evini, harman yerini, meyve bahçelerini, tarlalarını sığır ve koyunlarını tüm malınla birlikte mahvetsin⁹⁰

Yemin taraflardan herhangi biri tarafından bozulursa karşı taraf harekete geçmekte özgürdür. Zira tanrıların iradesine karşı gelinmiştir ve söz geçersiz kılınmıştır.

“Ama sen Huqqana; herhangi bir şekilde bana asilik edersen, o zaman ben, güneş, seninle kötü bir şekilde anlaşacağım. Ben, Güneş, tanrılardan önce yeminden azade olacağım.⁹¹”

Yeminin kral tarafından bozulması durumunda ise ülke felaketlerle karşı karşıya kalmaktadır. Zira Veba Duaları olarak adlandırılan metinde Hitit kralı II. Murşili babası I.Šuppiliuma’nın antlaşma yeminini bozduğunu ve bu felaketin sebebinin antlaşma şartlarının yerine getirilmemesinden kaynaklanabileceğini dile getirmektedir.

Hatti Fırtına tanrısı Kuruştamalı insanları Mısır ülkesine getirdiğinde ve Hattili Fırtına tanrısının yemini altında olmaları için Hattililerle onlar hakkında bir antlaşma yaptığında – Hattililerin Mısırlılar kadar Hatti Fırtına tanrısının yemini altında olmasına rağmen- Hattililer onların yükümlülüklerine önem vermedi. Hattililer hemen tanrıların yeminini bozdular. ... Belki bu efendim Fırtına tanrısının öfkelenme sebebi oldu?⁹²

Yemin tanrıların iradesi üzerine yapılan bir eylemdir ve yeminin yükümlülüklerini gözetmek tanrıların görevi olarak görülmektedir. Bu sebeple yemine aykırı her davranış tanrıların sözünü ve iradesini inkâr etme anlamına gelmektedir ki bu da tanrıları öfkelenmektedir.

⁸⁹ Reyhan, 2017, s. 198.

⁹⁰ Karauğuz, 2002, s.90-91.

⁹¹Altman:2003, s.179

⁹² Goetze, 1969a, s. 394-396, 395

Asker ve idari görevliler dışında mahkemede şahitlik yapanlar da tanrı yeminine tabi oluyordu.

“Eğer biz Kraliçe’nin atlarını ya da katırlarını sattıksa veya onları kendimiz için arabaya koştuksa, gizlice değiştirdikse, (tanrının) lanetine uğrayalım.”⁹³”

“Tanrının lanetine uğrayalım” ifadesi yemini göstermektedir. Yemini bozması lanetlenmeye sebep olur. Böylece şahitlerin doğru söylediği tanrıların huzurunda tasdik edilmiş olur. Ancak orada yalan söylemek tanrıların huzurunda yalan söylemek anlamına gelir ki bu da kişinin ruhunu kirletir.

Yeminin anlamı sözlerin tanrıların önünde, onların gözleri önünde ifade edilmesidir. Bu şekilde o sözlere tanrılar şahit olmaktadır. Tanrıların şahitliği, onların garantisi altında olmayı ifade eder. bu açıdan düşünüldüğünde yemin tanrıların garantisi altında verilmiş sözlerdir diyebiliriz. Bütün yemin metinlerinde tanrıların önünde veya onların ismi zikredilerek yemin edildiği görülmektedir. bu da bu sözlere karşı yapılan eylem tanrılara karşı yapılan eylem anlamına gelir. Önceden de belirtildiği üzere tanrılar hiçbir zaman unutmazlar. Elbet bir gün bunun cezasını verirler.

⁹³ Dinçol, 1982, s.76.

3. DİNSEL BELGELERE GÖRE HUKUKUN DİNSEL DAYANAKLARI

Hitit İmparatorluğuna ait belgeler arasında dinsel belgeler en fazla olanıdır. Bunun sebebi Hititlerin dini yapısı ve dünyada bir insanın başına gelebilecek hastalık, felaket, başarı veya başarısızlık gibi farklı durum ve sonuçların dinsel bir düşünce ile açıklanmasıdır. Esasında Hitit imparatorluğu bir dinsel bütünlük sayesinde merkezi bir Anadolu medeniyeti oluşturmuştur diyebiliriz. Özellikle Ritüel ve fal metinleri farklı kültürlerden beslenen Hitit medeniyetinin zenginliğini ortaya koymaktadır. Ancak tanrılar önünde kral ve hanedanın daha önemli bir role sahip olmasından dolayı dua metinleri ile belgeleri incelemeye başlayacağız.

3.1. Dua Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları

Dua ibadet veya tanrıya yakarma amacıyla okunan dini değeri olan metindir⁹⁴. Hitit metinlerinde tanrıya yakarma eylemi için arkuwai-⁹⁵, mugai-⁹⁶ ve talliya-⁹⁷ ifadeleri kullanılmıştır. Dua metinleri incelendiğinde kul tanrılardan özür diliyor; bazen suçu isteyerek değil, bilmeden işlediğini anlatıyor; bazen, kendisinin aslında suçlu olmadığını, babasının işlediği günahların kefareti belirtiyor, bazen de artık suçluların hiçbirinin hayatta olmadığını söyleyerek, cezalandırmanın sona ermesini diliyordu⁹⁸. Tanrılara yalvarmak için gerçekleştirilen bu eylemin Hitit imparatorluğunu derinden etkileyen toplumsal felaketlerin arkasından icra edilmesi dikkat çekicidir.

Hititlerdeki dua türlerini üçe ayırabiliriz. Bunlar:

1. Yakarı duaları: Tanrıya hoş görünmek için yapılan işlemlerden sonra onlardan belirli bir konuda ya da genel olarak insanı ilgilendiren her alanda isteklerde bulunulur.
2. Övgüler: Duacı kendisinin ne denli dindar bir kişi olduğunu anlatır ve tanrılar ve tapınaklar için neler yaptığını, sunduğu eşya ve armağanları sayar.

⁹⁴ TDK, 1988, s. 408

⁹⁵ Ünal, 2016a, s. 80-81.

⁹⁶ Ünal, 2016a, s. 357

⁹⁷ Ünal, 2016a, s. 506

⁹⁸ Dinçol, 1982, s. 88.

3. Pişmanlık duaları: İnsan işlediği günahları tanrıya itiraf eder ve affına sığınır.⁹⁹

Kronolojik olarak değerlendirildiğinde il dua metni Hitit prensi olarak ifade edilen Kantuzili'ye aittir. 3. türe ait Dua metninin ilk paragrafında tanrılara şöyle seslenmektedir:

“Hangi tanrı öfkelenirdiyse, o tanrı gözlerini başka yere çevirdi ve Kantuzili'nin hareket etmesine izin vermedi. O tanrı cennette veya dünyada olsun, ona gideceksin. Git, benim tanrıma konuşsun ve ona anlatsın.¹⁰⁰”

Tanrıların öfkelenişini belirtmekle beraber tanrılara haber iletmek istemektedir.

“Güneş Tanrısı, onunla olmak için yeraltına indiğinde, koruyucu tanrıyla konuşmayı unutma ve onu Kantuzili'nin kötü durumundan haberdar et! Tanrı, annem beni dünyaya getirdiğinden bu yana, sen, tanrım, beni yetiştirdin, sen [tanrım,] benim sığınağım ve güven kaynağımsın!¹⁰¹”

Metinde de görüleceği üzere tanrılara durumunun kötü olduğunu iletmekle beraber, tanrılara güvendiğini ve sığındığını ifade etmektedir. Dua metninin devamında günahını öğrenmeye çalışmaktadır.

Tanrım şimdi kalbini (ve) ruhunu bana özgürce açabilir ve onun hakkında bir şeyler öğrenebilmek için bana günahımı söyler mi? Benimle bir rüyada konuşsun! Tanrım kalbini bana açabilir ve onun hakkında bir şeyler öğrenebilmek için bana suçumu söyler veya kahin bana söyler! [veya] Güneş Tanrısının falcısı koyunun karaciğerinden bana söyler mi? Tanrım bana kalbini ve ruhunu bana açabilir ve bana günahımı söyler mi?¹⁰²

Metinde Kantuzili suçunu bilmemekle birlikte öğrenmek istemektedir. Bunun için kahin, falcılara başvurmakla birlikte tanrının rüyasına girmesini istemektedir. Burada da görüleceği üzere kâhinler ve falcılar aracılığıyla tanrılarının istek ve duyguları hakkında bilgi edinilebilmektedir. Zira Kantuzili kendisine görünmese de kâhinlere veya falcılara söylemesini istemektedir. Metnin devamında ise af ve merhamet istenmektedir.

Şimdi tanrının huzurunda merhamet için yalvarıyorum. Bana kulak ver tanrım! Tanrım, beni kralın mahkemesinde hoş karşılanmayan bir adam

⁹⁹ Dinçol, 1982, s. 87.

¹⁰⁰ Singer, 2002, s. 31-32.

¹⁰¹ Götze1969a,s. 400.

¹⁰² Götze, 1969a, s.400.

yapmayın! Durumumu insanlığa karşı suçlu yapma! İyilik yaptıklarım, hiçbirini bana uzun yaşam dilemez. Sen, tanrım, bana anne ve babasın! Senin yanında benim için anne ve baba yok¹⁰³.

Tanrılara yakaran Kantuzili'nin kralın mahkemesinde hoş karşılanmayan adam yapmayın şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Burada kastedilen suçlu olmak mı yoksa günahkâr, kirli olmak mıdır? Bu sorunun cevabını vermek güçtür. Zira suç ve günah kavramının iç içe geçtiği Hitit medeniyetinde, bunları ayırtırmak mümkün gözükmemektedir. Ancak her iki durumda da toplum karşısında kötü bir örnek olacağı kaçınılmazdır ve Kantuzili bu durumdan korkmaktadır ve sürekli suçunu söylemesini ifade etmektedir.

Tanrım ben sana ne yaptım, nerede hata ettim? Beni sen yarattın tanrım, beni ölümlü bir insan yapan sensin. Bir tüccar, bir insan yani, terazisini güneşin altında tutar da, (yine de) tartıda hile yapar; fakat ben tanrıma ne yaptım? Bu hastalık yüzünden evim korkular evi oldu. Korkudan (ise) ruhum eriyip gidiyor!¹⁰⁴

Görüleceği üzere evinin korkular evine döndüğünü ifade etmektedir. Tanrıların iradesine karşı yapılan her suçun cezası vardır. Ancak suçun bilinmemesi durumunda ise günahını gidermek mümkün değildir. Bunun için önce günahını öğrenmesi gerekir. Dua metninde ise koyun veya öküz almamasını ifade etmesi dikkat çekicidir.

“Ben asla ağıldan bir öküze el koymadım, ben asla ağıldan bir koyuna el koymadım. Ben kendim ekmek buldum, ama asla kendim yemedim. Ben kendim su buldum ama asla kendim içmedim¹⁰⁵.”

Ancak bu durumdan korkan Kantuzili “ruhum korkudan eridi” şeklinde konuşması durumun vahametini ortaya koymaktadır.

Dua metninde yaşam ve ölümle ilgili bir kıssa da verilmiştir.

“Yaşam ölümle, ölüm yaşamla bağlantılıdır. İnsan sonsuza dek yaşayamaz, hayatın günleri sayılıdır. İnsan sonsuza dek yaşamaya devam ederse ağır hastalıklara katlanmak zorunda kalsa bile onu çok fazla ilgilendirmezdi.¹⁰⁶”

Burada insanın faniliğinden bahsedilmekte ve nihai bir ölümden bahsedilmektedir.

¹⁰³ Göetze, 1969a, s. 401.

¹⁰⁴ Dinçol, 1982, s. 88

¹⁰⁵ Schwemer, 2011, s. 8.

¹⁰⁶ Göetze, 1969a, s. 400.

1. türe ait Hitit duasıdır ve I.Arnuwanda ve Ašmu-Nikkal çiftinin gerçekleştirdiği dualar bu türdedir. Bu duada ise Gaşkalardan sitem edilmekte ve tanrılardan yardım edilmektedir. Duanın ilk paragrafları adeta bir savunma niteliğindedir ve kendilerini övmektedirler.

“Hitit ülkesi size, tanrılara, adanmış bir ülkedir. Hitit ülkesinde, biz size temiz ve gerçekten kutsal kurbanlar sunarız. Hitit ülkesinde biz size, tanrılara, gösteriler yaparız.¹⁰⁷”

“Size [] hiç kimse bu kadar saygı göstermedi ve sizlerle, tanrılarla, altınlarla, gümüşlerle, kadehlerle, (ve) giysilerinizle hiç kimse bizim gibi ilgilenmedi.¹⁰⁸”

“Ayrıca kurbanların temizlik konusuna hiç kimse bizim gibi saygı göstermedi. Sizin günlük, aylık ve yıllık (yıl başılık) kurbanlarımızı ve bayramlarımızı hiç kimse (bizim gibi) sunmadı.¹⁰⁹”

“Biz, Büyük Kral, Arnuwanda ve Büyük Kraliçe Asmu-Nikkaşl tekrar şişman koyun (ve), iyi (öküz)iyi kurbanlık ekmekler vereceğiz ve libasyon yapacağız.¹¹⁰”

Metinde de görüleceği üzere hiç kimse sizinle ilgilenmedi vurgusu yaparak kendilerini tanrılara karşı savunmaktadırlar. Bu savunmadan sonra ise Gaşkalara sitemlerini bildirmişlerdir.

“Onlar hediyeler alır ve yemin ederler, ama onlar ülkelerine geri döndüklerinde yeminlerini bozarlar ve sizin, tanrılarının sözlerinize kıymet vermezler ve Fırtına tanrısının yemin mührünü parçalarlar.¹¹¹”

“Ayrıca siz tanrılarının hizmetkârlarınızı ve şehirlerinizi tımar ve imece yükümlülükleri ile ezdiler. Siz tanrılarının erkek ve kadın hizmetkârlarınızı aldılar ve onları köle ve cariye yaptılar.¹¹²”

“Arinna’nın Güneş tanrıçasına ait olan gümüşten, altından, bronzdan, bakırdan güneş sembollerini, ay sembollerini, ince (kaliteli) giysileri, bayram

¹⁰⁷ Göetze, 1969a, s. 399.

¹⁰⁸ Murat, 2016, s.122.

¹⁰⁹ Alp, 2011, s. 72.

¹¹⁰ Göetze, 1969a, s.399.

¹¹¹ Singer, 2002, s. 43.

¹¹² Alp, 2011, s. 73.

giysilerini, gömlekleri, cübbeleri, kurban ekmekler ve kurban içkilerini oradan alıp götürdüler.¹¹³”

Gaşkalıların verdikleri sözleri bozduğu, tapınakları yağmaladığı, tapınak arazilerini gasp ettiği ve tapınak çalışanlarını köle yaptığını belirterek tanrılara karşı suç işlediklerini ifade etmektedir. Metnin devamında tanrılara yalvararak, tanrılara dava açtığını ifade etmiştir.

“Bizim tarafımıza gelin! Düşmanlar Hatti ülkesine nasıl saldırdılar, ülkeyi talan ettiler ve mülkiyetlerine geçirdiler. Bunu gerçekten size tanrılara söylemek istedik ve biz (size) dava açtık.¹¹⁴”

Hititlerin tanrılara dava açması dikkat çekicidir. Esasında tanrıların adaleti için tanrılara yalvardığını söyleyebiliriz. Zira ülkede adaleti tanrılar tesis ederdi. Metnin devamında Gaşkalıların suç işledikleri yerler sıralanmış ve tanrılardan destek istenmiştir.

“Nerik, Hurşama, Kaştama, Şerişa, Himuwa, Taggašta, Zalpuwa, Kapiruha, Hurma, Dankuşna, Tapaşawa, Tarugga, Ilaluha, Zihhana, Şipidduwa, Waşhaya (ve) Patalliya. Kaşkalılar o tapınaklarda sahip olduğunuz tapınakları yerle bir ettiler ve siz tanrıların heykellerini tahrip ettiler.¹¹⁵”

“Size bu ülkeleri (yani Kaşkaların yağmaladığı ülkeleri) saydık. Şimdi size sürekli yalvarıyoruz. Kaşkalar buraya, Hattuşaya, değin geldiler; Tuhasuna ve Tahantarya kentlerini vurup, kapılara kadar indiler. Biz tanrılara saygılı olduğumuzdan, onların bayramlarına özellikle özen gösteriyoruz.¹¹⁶”

Metinde de görüleceği üzere adeta bir mahkeme gibi önce savunma yapılmış, sonrasında suçları söylenmiş ve dava edilmiş, metnin sonunda da suç işlenen yerler tespit edilip tanrılara yalvarılmıştır. Adeta tanrılardan adalet talep edilmiştir. Zira yemin bozma, tapınak hizmetkârlarını köle ve cariye yapma, tapınak yağmalama ve tapınak arazilerine el koyması tanrılara karşı işlenen bir suçtur ve Hititler de bu suçlarda dolayı şikâyetçidirler.

Hitit kralları arasında en fazla dua metnine sahip olan kral II. Murşili’dir. II. Murşili’nin bu kadar dua gerçekleştirmesinin nedeni ise kişiliği ve yetiştiği ortamdan

¹¹³ Alp, 2011, s.73.

¹¹⁴ Murat, 2016, s. 123

¹¹⁵ Ünal, 2018, s. 527.

¹¹⁶ Dinçol, 1982, s.35.

kaynaklanmaktadır. Zira kendisi I. Šuppiluliuma'nın en küçük oğludur ve kendisinden önce kral olan abisi Arnuwanda veba sebebiyle ölmüştür.

II. Muršili veba salgınına karşı gerçekleştirdiği dualar pişmanlık duaları olarak bilinir. II. Muršili bu dualarda tanrılara yakarır ve salgına engel olmaları için yalvarır. Dua metninde vebanın ülkeye nasıl geldiğine de değinilmiştir.

O zaman Hatti'nin Fırtına Tanrısı, beyim, babam[ı] davasında haklı gör[dü] ve Mısır Ülkesi'nin yaya (ve) arabalı savaşçıları yendi. Onları öldürdü yakaladıkları esirleri Hatti Ülkesi'ne geri getirdikleri zaman tutsakların arasında ölüm (veba salgını) ol[(d)]u ve onlar ölmeye başladı(lar). Fakat esirleri Hatti ülkesi'nin içine getirdikleri zaman ölümü (veba salgını) (bu) esirler Hat[(ti)] ülkesinin içine getirdiler.¹¹⁷

II. Muršili veba dualarında salgının sebeplerinin araştırmaktadır. Bu araştırma sonucunda farklı sebepler ortaya koymaktır. Bunlardan ilki tanrılara sunulan kurbanlarla ilgilidir.

“Eski krallar düzenli bir şekilde Mala Nehri'ne sunu yapardı. Ama şimdi veba babamın gününden beri Hatti ülkesinde zapt edilemez durumdadır ve biz asla mala nehrine sunu ifa etmedik.¹¹⁸”

Görüleceği üzere I. Šuppiluliuma nehre kurban sunmamıştır. Tanrılara kurban sunulmaması tanrıları öfkeliendirmektedir. Öfkelenen tanrı ise felaketlere sebep olmaktadır. Diğer taraftan, idari metinlerde de görüleceği üzere, tanrıların kurbanları günlük, aylık ve yıllık olarak sunulmaktadır ve bu durum tanrılara karşı duyulan korkuyu ifade etmektedir. ancak buna rağmen I. Šuppiluliuma'nın tanrıları ihmal etmesi ve başarılı bir dönem geçirmesi dikkat çekicidir.

Veba duaları metninde öne sürülen bir diğer sebep ise antlaşmayı bozmaktır.

Hatti Fırtına Tanrısı Kuruştamalı insanları Mısır Ülkesi'ne gönderdiğinde ve Hattili Fırtına Tanrısı'nın yemini altında olmaları için Hattililerle onlar hakkında bir antlaşma yaptığında-Hattililerin Mısırlılar kadar Hatti Fırtına Tanrısı'nın yemini altında olmasına rağmen- Hattililer onların yükümlülüklerine önem vermedi, Hattililer hemen tanrıların yeminini bozdular.¹¹⁹

Tanrılara karşı edilen yeminin bozulması demek, tanrıların iradesine karşı çıkmak demektir. Zira I. Šuppiluliuma da tanrıların iradesine karşı çıkmış ve yemini bozmuştur. Bunun neticesinde tanrılar öfkelenmiştir.

¹¹⁷ Alparslan, 2006, s. 128.

¹¹⁸ Göetze, 1969a, s. 395.

¹¹⁹ Göetze, 1969a, s. 395.

Dua metinlerinde öne sürülen bir diğer sebep ise I.Šuppiluliuma'dan önce tahta geçen Genç Tuthalya'nın tahttan indirilmesidir.

Tanrılar efendiler[im]! Bir salgın Hatti'de ortaya çıktı, ve Hatti salgından büyük zarar görmektedir, ve 20 yıldan bugüne kadar Hatti'de insanlar ölüyor. Tudhaliya'nın oğlu Genç Tudahliya'nın sorunu bana yük olmaya başladı. Ben onun hakkında bir kehanet aracılığıyla tanrılara sordum ve Tudhaliya meselesi kutsal kişi tarafından doğrulandı. Genç Tudhalya Hatti'de Efendi iken, prensler, asiller, binlerin komutanları, memurlar, Hatti'nin onbaşıları(?) ve tüm [piyadeleri] ve Hatti arabacıları ona bir yemin etmişti. Babam da ona yemin etti.¹²⁰

Metinde kral olarak seçilen birine sadakat yemini yapıldığı ifade edilmektedir. Yemin tanrılara karşı bir yükümlülüktür. Yemine karşı yapılan her eylem tanrılara karşı yapılmıştır. Metnin devamında görüleceği üzere bu yemin bozulmuştur.

Sonra geldiniz. (Siz) tanrılar, efendilerim, genç Tuthalya'nın o konusunun intikamını şimdi arkadan babamdan aldınız. Babam, Tuthalya'nın kanı yüzünden öldü. Babamdan yana olan prensler, komutanlar, binbaşılar, subaylar, onlar da o nedenle öldüler. (Hatti) ülkesi de o konudan dolayı ölmeğe başladı Hatti ülkesi öte yana (felakete sürüklendi?). Artık şimdi salgın (o kadar) güçlendi ki, Hatti ülkesi salgından çok baskı altında kaldı.¹²¹

Metinde görüleceği üzere “tanrılar intikam aldı” ifadesinden de anlaşılacağı üzere tanrılar I. Šuppiluliuma'yı cezalandırmıştır. Sadece I.Šuppiluliuma değil Tuthalya'ya yemin ettikten sonra I.Šuppiluliuma'nın tarafında geçenlerin de zikredilmesi dikkat çekicidir. Zira tüm görevliler tanrılarının huzurunda kralla sadık kalacaklarına dair yemin etmişlerdir. Yeminin bozulması ise tanrılarının iradesine karşı gelmektir ve tanrılar bunu cezalandırır.

Metnin devamında bu suçların babası devrine işlendiğini itiraf ettiğini ifade etmektedir.

Hatti'nin Fırtına tanrısı, benim efendim! Tanrılar, efendilerim! Böyledir bu: insan günahkardır. Babam da günah işleyip, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, efendimin, isteklerine karşı gelmişti. Fakat, ben hiçbir şekilde günah işlemedim. Böyledir: babaların günahını oğullar (çeker). Babamın günahını da ben (çekiyorum). Bak, efendim, Hatti'nin Fırtına Tanrısı ve efendilerim tanrılarının huzurunda itiraf ediyorum: Öyle (oldu), biz (günah) işledik! Ve ben babamın günahını itiraf ettiğim için, efendim Hatti'nin Fırtına Tanrısı ve efendilerim (diğer) tanrılarının öfkesi yatışsın. Bana acıyın ve (bu) salgını Hatti ülkesinden uzaklaştırın!¹²²

¹²⁰ Singer, 2002, s. 61.

¹²¹ Alp, 2011, s. 128-129.

¹²² Dinçol, 1982, s. 89.

Görüleceği üzere suçunu itiraf etmiştir. Ancak babaların günahını oğulları çeker şeklindeki ifadede de anlaşılacağı üzere tanrılara karşı işlenen suçlarda tüm aile cezalandırılır. Bir babanın cezasını kardeşi, oğlu ve eşi çekebilir. İdari metinlerde de görüleceği üzere tanrılara karşı işlenen suçlarda şahsılık söz konusu değildir. Söz konusu suçun kraliyet ailesi tarafından işlendiği durumlarda ise suçun cezasını toplum çekmektedir.

Suçunu itiraf eden kişinin cezasını çektikten sonra temiz olduğu ve merhamete layık görüldüğü ifade edilmektedir.

Efendim Fırtına Tanrısı beni işit! Beni yaşat! Sana şöyle diyorum?: Kuş yuvasına gider. Yuvası onu korur! Ya da herhangi bir köle bir şeyin üzüntüsünü çekerse, ve efendisine yalvarırsa, efendisi onu dinler, onu ne üzmüşse, o konuyu onun için düzeltir. Ya da bir köle bir suç işlemiş ise, suçunu efendisinin önünde itiraf ederse, efendisi o zaman ne yaparsa (yapmak isterse), yapar. Efendisinin önünde itiraf ederse, efendisi o zaman ne yaparsa(yapmak isterse), yapar. Efendisinin önünde suçunu itiraf ettiğinden efendisinin içi rahatlar, (efendi)si o köleyi cezalandırmaz! Ben de babamın suçunu itiraf ettim.¹²³

Hitit kralı kendisini köle olarak göstermiş ve efendisinin huzurunda suçunu itiraf eden birinin merhamet edilmeye layık olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu metinde babasının suçunu sürekli olarak vurgulamakta ve tanrılardan merhamet istenmektedir. Metnin devamında da vebanın devam etmesi halinde tanrıların da zarar göreceği ifade edilmektedir ve vebayı ortadan kaldırmak için yalvarmaktadır.

[Eğer] siz [vebayı] yok etmezseniz ve eğer ölümler (böyle) devam edip giderse, sayıları (zaten) a[za]n sizin [kurban ekmeğinizi yapan fırıncılar] ve şarap sunucuları (da) [ölüp gi]decekler ve h[iç kimse] size artık kurban ekmeği (ve) şarap [sunama]yacak! Şimdi [beylerim tanrılar, bana] (hiç olmazsa) muntazaman yerine getirdiğim ekmek kurbanı (ve) şarap içkisi vermem dolayısıyla [merhamet] edin! Ben tekrar sizin huzurunuzda çıkmak istiyorum. [...] dolayısıyla Ve[bayı Hatti ülkesinden uzaklaştı]rın! [Sayıları azan şu ekmek kurbanı ve şarap sunucularına daha fazla zarar vermeyin artık! Onları [öldürmeyin]! Onlar sizlere [kurban ekmeği (ve)] şarap sunmak istiyorlar. Ey tanrılar, beylerim, g[eliniz] (ve) vebayı [uzak]laştırmaz!¹²⁴

Durumun çok vahim olduğu belirtilmekte ve halkın dışında tanrılar için çalışan memurların da öldüğü ifade edilmektedir. Ancak bu memurların ölümü tanrılara da zarar vermektedir. Zira onlar ölürse tanrılara kimse sunu yapamayacaktır. Bu durumu vurgulayan kral II.Murşili tanrılardan merhamet istemekte ve en azından yaşamını sürdüren insanların ölümüne engel olunmasını talep etmektedir.

¹²³ Alp, 2011, s. 132-133.

¹²⁴ Ünal, 1999, s.251.

II. Murşili Fırtına tanrısı haricinde Arinna'nın güneş tanrısına ve Tanrı Telepinu'ya da dualar gerçekleştirmiştir. Ancak bu dualarda suçunu itiraf etmek yerine tanrılar övülmüştür.

“Güneş Tanrısı, efendim! Yalnız sen adaletin efendisisin. Dünyanın ve cennetin kralı! Yalnızca sen tanrısın, yalnızca sen merhamet ediyorsun. Yalnızca sen sınırları tahsis edersin, sen tanrı, sadece sen hayat veriyorsun. Yalnızca sen ülkelerin sınırlarını tahsis edersin.¹²⁵”

Hitit ülkesinde Güneş Tanrısı övülmektedir. Metnin devamında bu övgüler devam etmektedir.

Sen Arinna'nın Güneş Tanrıçası, onurlu bir tanrıçasın. İsmi isimler arasında onurlandırılmış ve kutsallığın tanrılar arasında onurlandırılmıştır. Dahası tanrılar arasında sen en onurlu ve en büyüksün. Senden daha büyük ve daha onurlu tanrı yoktur. Sadece sen adaletin efendisisin. Sen cenneti ve dünyayı kontrol edersin. Sen ülkenin sınırlarını tahsis edersin. Sen duaları dinlersin. Sen, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, merhametli bir tanrıçasın ve sen merhamet edersin. Kutsal rehber edinen kişi sana, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, samimidir ve sen, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, onu yüceltirsin. Dünya ve cennetin etrafıyla sen, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, ışığın kaynağısın. Tüm ülke boyunca sen favori ilahsın ve sen tüm ülkenin annesi ve babasısın, sen adaletin ilahi rehberi olan efendisisin.¹²⁶

Metinde de görüleceği üzere Arinna'nın Güneş tanrıçası övülerek adaleti ve merhametli olduğu vurgulanmış ve duaları dinlediği ifade edilmiştir. Hitit kralı II. Murşili diğer dua metnine göre burada suçlarını ve hatalarını vurgulamak yerine tanrıyı överek onun merhametli ve adaletli olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir. Ancak bu durumun sebebi Arinna'nın Güneş Tanrıçasının özelliği olarak görülebilir.

Metnin devamında tanrılara hizmet edenlerin de öldüğü ve bunun neticesinde tanrıların da zarar göreceği vurgulanmıştır.

O tanrılar sizin bu yaptığınız nedir? Hatti'de salgına izin verdiniz ve Hatti'nin tümü ölüyor. Hiç kimse size daha fazla ekmek hazırlamayacak ve sunum olmayacak. Tanrıların tarlalarını sürmek için çalışan köylü öldü, sonuçta onlar tanrıların arazilerinde çalışamaz veya tanrıların arazilerini biçemez. Tanrılar için sunum yapan öğütücü kadın öldü, sonuçta onlar daha fazla tanrılara somun sunumu [yapamayacak.] Kurbanlık koyun ve sığır seçtikleri ağılın çobanları ölüdür, sonuçta çobanlar ihmal edildi.¹²⁷

Tanrıların çobanları ve çiftçileri de ölmekte ve bu sebeple tanrılara sunum yapılamamaktadır. Peki tanrılara kurban sunulmazsa ne olur? İşte bu sorunun

¹²⁵ Güterbock, 1980, s. 43.

¹²⁶ Singer, 2002, s. 51.

¹²⁷ Singer, 2002, s.52.

cevabını tanrı insan arasındaki ilişkilerde aramak gerekir. Zira tanrılar da insanlar gibidir ve onlar ölümsüzdür. Onlar insanların efendisi, insanlar ise onların kölesidir. Peki, efendinin köleleri ölürse ne olur? Kölesi olmayan efendi, her işini kendi yapar ve bu işler sebebiyle yorgun düşer. Bu duruma düşmemek için efendi kölelerini muhafaza eder ve besler, köle ise efendisinin emirleri doğrultusunda görevlerini icra eder. II. Murşili burada vebanın sadece insanları yok etmekle kalmayacak, bizzat tanrıların da çok zor duruma düşmesine yol açacaktır¹²⁸. Bu açıdan dua metni dikkate değerdir.

Metnin sonlarına doğru ise düşmanlardan bahsetmekte, onları kötülemekte ve tanrılardan yardım istenmektedir.

Mitanni ve Arzawa etrafında olan koruma, ihtilaf durumundadır ve onlar tanrılara saygı duymazlar. Onlar tanrıların yeminini bozdular ve onlar tanrıların tapınaklarını yağma etmeyi düşünüyorlar. Bu tanrıların intikamı için bir sebep olabilir. Ama şimdi, çevredeki tüm ülkeler Hatti'ye saldırmaya başladı. Bu Arinna'nın Güneş Tanrıçası için fazladan bir sebep olsun. Tanrıça, kendi ismini alçaltma. Hiddetlenmeye sebep olan ve tanrıları öfkeliendiren herkes ve tanrılara saygısız olan herkes, iyi olmayan birileri ile birlikte kötü birileri mahvolsunlar! Bir kasaba, bir ev veya bir insan, tanrılar yalnızca onu mahvet. Hatti'ye [merhametle] bak [ve kötü salgını diğer ülkelere ver.]¹²⁹

Hitit kralı II. Murşili kendi hatalarını fırtına tanrısına gerçekleştirdiği duada sıralamaktadır. Ancak burada kendi hataları dışında, düşmanlarının hatalarını sıralamakta ve onların tanrılara saygı göstermeyen devletler olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifadenin bir benzeri de I. Arnuwanda ve Aşmu-Nikkal'in dualarında da rastlanmaktadır. Burada da görüleceği üzere önce tanrı övülmekte, adil ve merhametli yanı vurgulanmakta, düşmanlar kötülenmekte ve af dilenmektedir.

II. Murşili tarafından gerçekleştirilen dualar arasında Babilli Tawananna Gaşşulawiya'nın görevden alınmasından dolayı gerçekleştirilen dualar vardır. II. Murşili bu dualarda Babilli Tawananna'yı kötülemekte ve kendisine karşı büyü yaptığını ifade etmektedir. Ayrıca Tawanannaya kötülük yapmadığını da ifade etmektedir.

[Babam Šuppiluliuma] Tawananna'yla evlendi[kten sonra, ona asla kö]t[ü bir şey yapmadı. Onu asla aşağılamadı. Ona] köt[ü sözler de söylemedi? (ama aralarında) anlaşmazlık?] ortaya çıktı? Ve kardeşim sonradan [tanrı olunca?.... ben ve eşim de o sırada hiçbir kötülük yapmadık. Onu küçük düşürecek [hiçbir şeye de] kalkışmadık. [Sarayı] ve Hatti ülkesini babam zamanında nasıl

¹²⁸ Erbaşı, 2013, s. 45.

¹²⁹ Singer, 2002, s. 52-53.

[yönettiyse], kardeşim zamanında da aynı şekilde yönetmeye devam etti. Ama kardeşim (de) [tanrı olunca, Tawanann]a'ya ben de bir [kötülük yapmadım. Onu küçük] de düşürmedik. Sarayı ve Hatti Ülkesi'ni [babam ve] kardeşim zamanında nasıl ettiyse, o zaman da [aynı şekilde yönetmeye devam etti. Kocas] zamanında onun [aklına gelen örf ve adetleri ve (gene) kocası zamanında] yasalara aykırı olan şeyleri [(aklınca) yapmaya devam etti. Kanunları? Ve] örf ve adetleri ve antlaşmaları [yok saydı. Hiçbir şekilde antlaşma hükümlerini hesaba katmadı.....]¹³⁰

Hitit kraliçesi Tawananna'nın devlete zarar verdiği, Hitit krallarının ona müdahale etmediği ama onun, buna rağmen, hiçbir yasaya uymadığını ifade etmektedir. Bunların haricinde Tawananna'nın büyü yaptığını ifade etmiştir.

O babamın malikânesini harap etti. Dahası o kötülüğü destekledi. Gündüz ve gece tanrıların önünde dikilir ve hayatımı lanetler ve o zaman tanrılara somun sunumu ve libasyonla onları geri çektim. Ve sonlara sürekli kurbanlık ekmek verdim ve libasyon yaptım, kendim için [karım, oğlum], evim, ülkem, (ve) kardeşlerim için onlara çok yemin ederim. [...]. Tawananna, dahası, tanrıların önüne gündüz ve gece dikilir ve eşimi tanrıların önünde lanetler. Eşimi kötü bir adalete teslim edecek misiniz?¹³¹

II. Murşili burada Tawananna'nın büyü yaptığını ileri sürmektedir. Hitit yasalarına bakıldığında büyü yapmak suçtur kralın yargısına girer.

“Eğer biri bir insana arınma ritüeli uygularsa, (ritüelin) artıklarını yakma yerine bırakır. Ama eğer onları herhangi bir kişinin evine bırakırsa, büyücülüktür, kralın davasıdır.”¹³²

Görüleceği üzere büyü yapmak kralın hükmüne giren bir davadır. Ancak II. Murşili kraliçeyi büyücülükle suçlarken, karısını öldürmekle de suçlamaktadır. Zira II. Murşili karısının kraliçe tarafından öldürüldüğünü ve kraliçeye verilen cezanın tanrıların iradesi olduğunu ifade etmektedir.

Ey beyim tanrılar, şöyle bir bakın, (meseleyi) tekrar soruşturdum ve fal soruları sonuçları ona ölüm cezası vermem gerektiği sonucunu verdi. (ama aynı saraydan) aşağıda (saray dışında) oturması sonucunu verdi. (Ama aynı zamanda saraydan) aşağıda (saray dışında) oturması sonucu da ortaya çıkmıştı. Ama ben onu öldürmedim, “Tanrı Analığı”na alçalttım. (Halbuki) fal sonucuna göre onun (saray dışında) aşağıda oturması gerekirdi. (Bu yüzden) onu aşağıya attım ve ona ev verdim.¹³³

Kral cezalandırmadan önce fal ve kehanet yoluna başvurmuş ve sonrasında onu cezalandırmıştır. Ancak burada dikkat çekici durum, suçu sabit olan biri için

¹³⁰ Ünal, 2018, s. 684.

¹³¹ Singer, 2002, s. 76.

¹³² Roth, 1995, s. 223.

¹³³ Ünal, 2018, s. 686.

neden tanrılara danışılmıştır. Büyücülük tanrılar önünde de ağır bir suç değil midir? Ancak metnin devamında II. Murşili hala onun makamına geri gelmesinden çekinmektedir.

“Şimdi kraliçeyi rahibelikten azlettiğim için tanrıların efendilerimin sunularını temin ediyorum ve düzenli olarak tanrılara tapınıyorum. Tanrılar onu tekrar rahipliğe getirmeyin.¹³⁴”

II. Murşili tanrılardan onu rahipliğe getirmemesi istemektedir. Eğer II. Murşili haklıysa neden şüphe ettiğini anlamak güçtür. Zira büyücülük yapan, tanrılarının rahibesini öldüren biri tanrılar tarafından gazaba uğramalıdır. Bu gerçeğe görerek neden bu kadar çekimser ve şüpheli bir tavır takındığını anlamak gerçekten güçtür. Bu noktada II. Murşili’nin haksız yere Tawananna’yı cezalandırdığını söyleyebiliriz. II. Murşili’den sonra tahta geçen Muwattali’nin oğlu Urhi-Teşup ise bunu keşke sözcükleriyle ifade etmiştir.

Keşke babam ve kraliçe (davada) rakip olmasaydı ve başıma hiçbir kötülüğün gelmeseydi. Niçin ben bu davalarda hüküm vermek zorundaydım? Bu tanrılarının davasıydı(tanrıya ait). Ve eğer babam dava süresince hiçbir şekilde üstün olmazsa, o zaman ben davaya kadar kraliçenin ona mağlup olmasını sağlamak zorunda kalacaktım. Bu kelimeler ruhumla ortaya çıktı (bu kelimeleri ruhumla birlikte yücelttim¹³⁵).

Burada da görüleceği üzere Murşili haklı değildi. Belki de kendini haklı göstermek için dava karşısında takındığı durumu bu kadar uzun ve ayrıntılı anlatmıştır. Bunun dışında II. Murşili’nin oğlu olan ve tahta ele geçiren III. Hattuşili de bunu ifade edecektir.

II. Murşili’den sonra tahta geçen Muwattali ise diğer kralların gerçekleştirmediği bir şey yapmış ve devletin başkentini Tarhuntaşša’ya taşımıştır. Başkent taşınması tanrılarının da o şehre götürülmesi anlamına gelmektedir. Tanrılar taşınırken dua da edilmiştir. Ancak bu dua metnin de tanrılarının listesinin verilmesi dikkat çekicidir.

Gök ve yerin ilahi efendileri, Göğün Fırtına Tanrısı, Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Arinna’nın Fırtına Tanrısı, Mezulla, Hulla, Zinduhiya, erkek tanrılar, dişi tanrılar, Arinna’nın dağları ve ırmakları, Selametin Fırtına Tanrısı, Hayatın Fırtına Tanrısı, Şimşeğin Fırtına Tanrısı. Şamuha’nın Hepat’ı, Şamuha’nın erkek ve dişi tanrıları, Şimşeğin Fırtına Tanrısı, Arinna’nın Güneş Tanrıçası Göğün Kraliçesi Hepat, harap yerlerin Fırtına Tanrısı, atalar sarayının tanrıları,

¹³⁴ Singer, 2002, s. 78

¹³⁵ Cammarosa, 2009, s.183.

Halep Fırtına Tanrısı, Halep Herpat'ı. Šamuha'lı Kırkların IŠTAR'ı, AYAKKU'nun hanımefendisi, Šamuha'nın Aparası, Šamuha'nın erkek ve dişi tanrıları, dağları ve ırmakları, Güçlü Fırtına Tanrısı, Hepat, Šahpina'nın Fırtına Tanrısı, Katapa'nın erkek ve dişi tanrıları, dağ ve ırmakları, Yardımın Fırtına Tanrısı, Katapa'nın Kraliçesi, Katapa'nın erkek ve dişi tanrıları, Šimşeğin Fırtına Tanrısı, tüm Fırtına Tanrıları, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Seçkin Dana, Karargahın Fırtına Tanrısı, Hatti'nin Güneş Tanrısı, Hatti'nin Koruyucu Tanrısı, Halep Fırtına Tanrısı, Halep'in Hepat'ı, Hatti'nin Hepat'ı, Aya, Damkina, ZABABA, Taht Tanrısı, Allatum, Ninive'nin IŠTAR'ı, Lulahi Tanrıları, Kubaba, Hattarna IŠTAR', (At Tanrısı) Pirwa, (kapı Tanrısı) Aşgaşiğa, Piškurunuwa Dağı, Hatti'nin erkek ve dişi tanrıları, dağ ve ırmakları, Karzi, Hapandaliya, Tatta Dağı, Šummiyara Dağı, Zippalanda Fırtına Tanrısı, Daha Dağı, Zippalanda'nın erkek ve dişi tanrıları, dağ ve ırmakları, Zithariya, Karargahın Fırtına Tanrısı, Fırtına Tanrısı'nın oğlu, Avcı Çantasının (kursu-) Koruyucu Tanrısı, Zithara'nın dağ ve ırmakları, ... Arinna'nın Güneş Tabnıçası, Urauna'nın erkek ve dişi tanrıları, dağ ve ırmakları, Kummanni'nin Fırtına Tanrısı, Kummanni'nin Hepat'ı, 'Doğum Evi'nin(šınapši-) Fırtına Tanrısı, Doğum Evi'nin Hepat'ı, Manuziya Dağı'nın Fırtına Tanrısı, Ningal, Pişsanuhi, Galliştapa Dağı, Kummanni kenti ve ülkesinin erkek ve dişi tanrıları, dağ ve ırmakları, Pihami Fırtına Tanrısı, ...¹³⁶

Metinde çok uzun bir tanrılar listesi yer almaktadır ve bunun devamı da vardır. Bu kadar uzun tanrı listesinin yer almasının nedeni olarak başkent taşınmasını söyleye biliriz. Zira tanrılar da yerlerinden alınıp yeni başkente taşınmışlardır. Listede adı geçen tanrılar büyük olasılıkla başkentte kültleri, heykelleri bulunan ve nakledilen tanrılardır. Zira tanrı kültürünün bulunması devlete güç verir. Bu davranışın bir benzeri, Hitit devletinin kurucularının atası olarak gösterdiği Anitta'ya ait olan bir metinde de belirtilmektedir.

“Eskiden Zalpuwa kralı Uhna Tanrı Šuišumm[i'yi] (tanrı heykelini) Neša'dan Zalpuwa'ya götürd[ü]. [Ar]kadan da (ben) Büyük Kral Anitta Tanrı Šuišummi'yi [Z]alpuwa'dan tekrar Neša'ya gö[türdüm.¹³⁷”

Görüleceği üzere tanrı heykellerinin başkente götürülmesi kadim bir gelenektir. Muwattali ise bu geleneğe bağlı kalarak tanrı heykellerinin yeni başkente taşıttığını söyleyebiliriz. Ancak burada duaya sebep olan etmen merak edilmektedir. Zira dua metninde tanrılara karşı bir suç işlendiğine dair ipucu görülmemektedir. Dua metninde tanrılara neslinin saygı duyacağını da ifade etmektedir.

“Gelecekte oğlum, torunum, krallar, kraliçeler, Hatti ülkesinin prensleri, subaylarım, efendim Šimşeğin Fırtına Tanrısına her zaman saygı duyacaklar ve şöyle

¹³⁶ Ünal, 2018, s. 737-738.

¹³⁷ Alp, 2011, s. 54.

diyecekler: O, gerçekten kudretli, kahraman, tanrısal yüceliğe ulaşmış bir tanrıdır.¹³⁸”

Son olarak da tanrıların kendisini desteklemesini istemektedir. Tanrılardan destek talep edilirken yanıma in ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir.

Şimşeğin Fırtına Tanrısı, ay gibi üzerimde ışılda, göğün güneşi gibi beni aydınlat. Benimle birlikte sağ elim tarafımda yürü! Yük çeken bir boğa gibi benimle birlikte koşulmuş ol! Gerçek Fırtına Tanrısı olarak benim yanıma in ki şöyle diyebileyim: ‘Şimşeğin Fırtına Tanrısı beni kayırıyor, beni destekliyor ve bana lütufta bulunuyor!’¹³⁹

Tanrılardan destek istemektedir. Ancak bunun sebebi Muwattali’nin kardeşi III. Hattuşili olabilir. Zira Muwattali’nin kardeşi kuzeyde zafer kazanmaktadır. Onun zafer kazanması tanrıların onun yanında olduğu imajını ortaya koymuştur. Belki de bu sebepten Muwattali tanrılar huzurunda ayrıcalıklı olmak isteyebilir. Zira krallık için tanrıların iradesi önemli bir yer işgal etmektedir. III. Hattuşili’ye ait olan biyografi metninde de tanrılar tarafından seçildiği ifadesi yer almıştır.

“Hakimem Tanrıça İstar beni elimden tuttu ve beni tanrısal düzen içine koydu¹⁴⁰.”

Buradan da anlaşılacağı üzere Muwattali ve Hattuşili arasında bir rekabet vardı. Zira Hattuşili ve eşi Puduhepa sürekli tanrılar tarafından desteklendiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Muwattali baskı altında kalmıştır. Zira gerçekleştirdiği dualarda tanrıların yanına gelmemesini istemesinin sebebini açıklamaktadır. Neticede Muwattali’nin ardından kral olan oğlu Urhi- Teşup(III. Murşili) Muwattali’nin kardeşi III. Hattuşili tarafından tahttan indirilmiştir. Ancak devamında Hattuşili’nin rahatsızlanması, Puduhepa’nın dualar gerçekleştirmesine sebep olmuştur. Puduhepa tarafından gerçekleştirilen bu dualar ise ikinci tür dua olan övgülerdir. Bunlarda duacı, kendisinin ne denli dindar bir kişi olduğunu, tanrılar ve tapınaklar için neler yaptığını, sunduğu eşyaları, yaptığı armağanları sayar¹⁴¹.

III.Hattuşili ve Puduhepa’nın dua ettiği tanrılar arasında Lelwani, Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Zintuhi ve Zippalanda’nın Fırtına Tanrısı yer almaktadır.

¹³⁸ Alp, 2011, s.106-107

¹³⁹Ünal, 2018, s. 739.

¹⁴⁰ Alp, 2011, s. 134.

¹⁴¹ Dinçol, 1982, s. 87.

Zintuhi, Mezulla ve Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı'na gerçekleştirilen dualarda Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı'na dualarını iletmesini istemektedir.

“intuhi, efendim, Fırtına Tanrısı'nın ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevgili torunu! Sen Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın gönülden gelen sanatısın, onlar sana bakarlar. Bu konuda, Zintuhi, efendim, kutsal gücünü ispat et! Büyük baban Fırtına Tanrısı ve büyük annen Arinna'nın Güneş Tanrıçası önünde Hattuşili'nin, hizmetkarının uzun yıllar hayat isteğini dile getir!¹⁴²

Mezulla, hanımefendim, sen Fırtına Tanrısının ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevimli kızıdır. Hanım efendim Mezulla sen baban Fırtına Tanrısı ve annen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ne söylersen söyle, ona kulak verirler, asla reddetmezler. Ben kulun Puduhepa'nın yaptığım duaları sen, hanım efendim, Mezulla, benim adıma baban Fırtına Tanrısı'na ve Annen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ilet.¹⁴³

Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı, efendim, sen Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevgili oğlusun. Baban Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na her ne bildirirsen, sözlerini reddetmeyecekler. Onlar seni işitecekler.¹⁴⁴

Her üç dua metninde de Puduhepa Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı ön plana çıkartılmaktadır. Anlaşılabacağı üzere bu iki tanrıça ve tanrıça dualarda önemli bir rol üstlenmektedir. Bu dualar haricinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na da dualar gerçekleştirilmiştir. Dua metninde ise III. Hattuşili Nerik şehrini eski kralların fethedemediği vurgulanmış ve III.Hattuşili'nin bu şehri fethettiği ifade edilmiştir.

Eski kralların onu nasıl ihmal ettiklerini, sen hanım efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası (iyi) biliyorsun. Sen hanım efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın etrafındaki toprakları işgal etsinler diyeceklerine silah verdiğin eski krallardan hiçbiri de Nerik'i (düşmandan) geri almaya cesaret edemedi.¹⁴⁵

Bilineceği üzere Nerik şehri Orta Hitit devrinde, Hitit hâkimiyetinden çıkmıştır. Nerik şehrinin çok önemli bir merkez olduğu I.Arnwanda-Aşmu-Nikkal çifti tarafından gerçekleştirilen dualarda görülmektedir. III.Hattuşili ise burayı fethederek tanrılar önünde önemli bir mevkiye ulaşmıştır. Puduhepa ise bunu abartarak ifade etmiştir.

¹⁴² Göetze, 1969a, s. 394.

¹⁴³ Ünal, 2014, s. 488

¹⁴⁴ Singer2002, s. 105.

¹⁴⁵ Ünal, 2014, s. 485.

“O ise ölüm[ü] ve geleceğini [gö]ze aldı ve Nerik’i alabilmek uğruna [canım feda olsun!] (dedi)”¹⁴⁶.

Dua metninin devamında Nerik şehrinde bayramların kutlanacağı ve hizmetlerin yapılacağı sözü de verilmiştir. Gerçi bu sözler dua metnlerinin çoğunda belirtilmektedir. Ancak bu dua metninde dikkati çeken nokta Puduhepa’nın kendini ve hamileliğini öne sürerek dua etmesi ve bunu belirtmesidir.

Ölümlüler arasında bir söz vardır, (derler ki): “Doğum sandalyesinde oturan kadının dileklerini tanrılar yerine getirirmiş. Ben Puduhepa (da) doğum sandalyesinde oturan bir kadını ve senin oğlun uğruna başımı koydum! Arinna’nın Güneş Tanrıçası, hanım efendim, dileklerimi (lütfen) yerine getir, senden istediğim şeyleri benden esirgeme! Kul[un Hattuşili]’ye yaşam bağışla!”¹⁴⁷

Metinde belirtilen “doğum sandalyesindeki kadının dileklerinin kabul edilmesi” durumu dikkat çekicidir. Ancak şimdiye kadar Hitit metnlerinde geçen Tawanannalar(kraliçeler) arasında sadece Puduhepa’nın tek başına dua ettiği görülmektedir. Diğer metinler arasında kraliçeler ya dua etmezler ya da kralla birlikte dua gerçekleştirirler. Ancak Puduhepa’nın diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir.

Puduhepa Lelwani’ye de yakarmaktadır ve ondan III.Hattuşili’nin ömrünün uzatılmasını istemektedir.

Büyük Kraliçe, Hatti Ülkesinin Kraliçesi, Kummani Ülkesi’nin kızı Puduhepa şöyle söyler: “Tanrıça Lelwani, efendim, Majestelerinin hayatı için bu duaları gerçekleştirdim. Eğer tanrıça, efendim, sen majestelerine uzun ve sağlıklı ömür verirsen, O senin önünde uzun yılları değiştirir.”¹⁴⁸

Eğer dualarını kabul ederse armağan sunmaktadır.

“Sen hanım efendim Lelwani’ye Hattuşili’nin hakiki büyüklüğünde başı, elleri ve ayakları altından olan gümüş bir heykelini yaptıracağım.”¹⁴⁹

Metinde görüleceği üzere altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerden bir heykel sunmaktadır. Puduhepa’nın bu sözlerine bakıldığında, sözlerin tutulması karşılığında tanrılara büyük hediyeler sunulmaktadır. Diğer açıdan bu hediyeler tapınağa teslim edilmektedir.

¹⁴⁶ Ünal, 2014, s. 486.

¹⁴⁷ Ünal, 2014, s. 486.

¹⁴⁸ Otten-Soucek, 1965, s. 17.

¹⁴⁹ Otten-Soucek, 1965, s.17.

III. Hattuşili'nin Puduhepa ile birlikte Arinna'ya karşı gerçekleştirdiği dualar da bulunmaktadır. Bu dua metninde III.Hattuşili tanrılara karşı işlenen suçları ifade etmiştir. Bunlardan ilki II. Murşili'nin tanrılara yakardığı Tawananna meselesidir. Ancak III. Hattuşili, II. Murşili'den farklı olarak Tawananna'nın masum olduğunu ifade etmektedir.

Tanrıçanın sizin hizmetkârınız olmasına rağmen babam kraliçenin, Tawananna'nın gücünü nasıl kısıtladı? O Tawananna'nın gücünün kısıtlanmasına neden oldu, ama ben konuyla hiç ilgilenmedim. O benim için bir zorlama meselesiydi. Eğer tanrıça, efendim, bu nedenden ötürü öfkeliyse, o zaman kraliçeye karşı bu davayı yürüten çoktan öldü(tanrı oldu). o yoldan çekildi ve çoktan onu başıyla ödedi. Ama ben bu kararnamede yer almadım. Ben daha çocuktum.¹⁵⁰

Burada II. Murşili'nin kraliçeyi zorla görevden aldığını ve kraliçenin tanrıların hizmetkârı olduğundan, bu duruma kızmış olabileceğini ifade etmektedir. Kraliçe de tanrıların hizmetkârı olduğuna göre aynı kralı tahttan indirmek gibi kraliçeyi de tahttan indirmek tanrılar gözünde suç niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede kralın dahi kraliçeyi görevinden alamayacağı sonucunu elde edebiliriz. Hititlerde kadın ve erkek eşitliği çerçevesinde bu durum dikkate değerdir.

Bir diğer neden ise kendisinden önce kral olan yeğeni Urhi-Teşup'un tahttan indirilmesi meselesidir.

Kardeşim, Muwattali öldüğünde (tanrı olduğunda), kardeşime saygımdan hiçbir şey yapmadım. Urhi-Teşup'u, kardeşimin oğlunu götürdüm ve onu krallığa yerleştirdim. Tanrı isteğidir ya da değildir, ben kardeşime saygıyı düşündüm. Ben kardeşimin oğlunu götürdüm ve ben onu krallığa yerleştirdim. Ama o Arinna'nın Güneş Tanrıçasının... Ve o size ihanet etti.¹⁵¹

Hattuşili Urhi-Teşup'u destekledi ancak Urhi-Teşup tanrılara ihanet ettiği ifade edilmektedir. Ancak bu ihanetin nasıl gerçekleştirdiğine dair net bir bilgi sunulmamıştır. III. Hattuşili'ye ait otobiyografi metninde bu durum daha detaylı izah edilmiştir.

Tanrının buyruğu üzerine (yalnız) Hakpiş'i benden almadı. Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın Rahibi olduğumdan o nedenle onu da benden almadı. Kardeşime (duyduğum) saygıya sadık olduğumdan bir şey yapmadım ve yedi yıl dayandım. O ise tanrının buyruğu ve insanların sözü üzerine beni yok etmeye çalıştı. Hakpiş'i ve Nerik'i de benden aldı¹⁵²

¹⁵⁰ Singer, 2002, s. 98.

¹⁵¹ Singer, 2002, s.99

¹⁵² Alp, 2011, s.139.

Tanrılara ihanet etti şeklindeki ifade yukarıda görüleceği üzere Nerik ve Hapkiş'in III. Hattuşili'nin yönetiminden alınması olabilir. Zira bu noktada kendini tanrıların seçtiği bir kral olarak gören III.Hattuşili gerçekleştirdiği darbeyi tanrıların gözü önünde meşru hale getirmeye çalışmıştır. Zira duaların anlamı da burada yatmaktadır. Önce günah işlenir, sonra felaketler hissedilir ve sonunda da tanrılardan af dilenir. Neden I.Şuppiluliuma tanrıları ihmal ettiği ve antlaşmayı bozduğu halde Hitit krallığını zirveye taşımıştır? Bu sorunun cevabı tanrıların iradesine bağlıdır. Zira tanrıların öfkelenip öfkelenmeyeceği konusunda insanların da bir fikri yoktur. Zaten dualarda “eğer buna öfkelenirdiysen” şeklinde nedenler öne sürülmektedir. Yani kesin neden bilinmemekle birlikte muhtemel nedenler sıralanmaktadır.

3.2. Ritüelleri Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları

Ritüel kelimesinin Hititçe metinlerdeki karşılığı “hazziwi- (merasim, seramoni, ayin¹⁵³), malteššar- (adak, sunu, ayin¹⁵⁴), šaklia- veya šakli- (örf, adeti davranış şekli¹⁵⁵), kelimeleri ile ifade edilmektedir¹⁵⁶ve ak büyü olarak tanımlanabilir. Ak büyü ise çeşitli sebeplerden dolayı kirlenmiş olan kişi (EN/BEL SISKUR/SÍSKUR) ya da nesneyi, kirlilik durumundan ‘temizlenmek’ arınmak ve kirliliği bir daha geri dönemeyeceği şekilde ‘uzaklaştırmak’ için yapılan büyüdür¹⁵⁷. Hitit metinleri arasında farklı kültürlerden beslenen büyü ritüelleri yer almaktadır. Hitit medeniyetine ait metinlere göre ak büyü ve kara büyü olmak üzere iki çeşit büyü vardır. Bunlar bir olan kara büyü hukuki olarak en ağır cezanın uygulandığı suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Hitit yasalarında da bununla ilgili maddeler yer almaktadır.

“Eğer bir kişiyi biri arındırırsa, <törenden> arda kalan şeyleri de yakma yerine götürsün. Eğer birinin ekin alanına ya da evine götürürse büyü<dür> ve kralın yargısı <altına girer>¹⁵⁸.

Eğer özgür bir adam bir yılan öldürürse ve başka bir adamın adını söylerse bir mina gümüşü versin ve eğer bir erkek köle <ise> işte tam o ölsün¹⁵⁹.

¹⁵³ Ünal, 2016a, s.183.

¹⁵⁴ Ünal, 2016a, s.334.

¹⁵⁵ Ünal, 2016a, s.444.

¹⁵⁶ Gavaz, 2018, s. 43.

¹⁵⁷ Reyhan, 2003b, s. 112.

¹⁵⁸ Imprati, 1992, s. 65.

¹⁵⁹ Imprati, 1992, s. 159.

Eğer kilden bir insan [sureti]ne biri biçim verirse, <bu> büyü<dür><ve> kralın adalet mahkemesi <için bir durumdur.>¹⁶⁰

Yasa metinlerinde de görüleceği üzere törenden arda kalan malzemeleri bir eve veya tarlaya götürmek, yılanı öldürürken birinin adını anmak ve kilden suret yapmak kara büyü şekilleridir. Ak büyü ise çeşitli sebeplerden dolayı kirlenmiş olan kişi (EN/BEL SISKUR/SÍSKUR) ya da nesneyi, kirlilik durumundan “temizlemek, arındırmak” ve kirliliği bir daha dönmeyeceği şekilde “uzaklaştırmak” için yapılan büyüdür¹⁶¹. Kara büyüünün aksine ak büyü kraliyet ailesi tarafından da uygulanan bir büyü türüdür. Hititlerde büyü ritüelleri ^{LU}AZU “kahin”, ^{LÚ}HAL “kahin”, ^{LÚ}purapši “kahin”, ^{LÚ}MUŠEN.DU “kuş yakalayıcısı (fal esnasında)”, ^{LÚ}SANGA “rahip” ve ^{LÚ}GUDU “merhemli rahip” unvanlı erkek görevliler ^{MUNUŠ}SU.GI “yaşlı kadın, büyücü kadın”, ^{MUNUŠ}SUHUR.LÁ “oda hizmetçisi kadın, hizmetçi kadın”, ^{MUNUŠ}hašnupala “ebe”, ^{MUNUŠ}SA.ZU “ebe”, ^{MUNUŠ}A.ZU “kadın hekim”, ^{MUNUŠ}karta “tapınak görevlisi kadın”, ^{MUNUŠ}É.DINGIR, ^{LIM} “tapınak görevlisi kadın” gibi unvanlar taşıyan kadın görevliler tarafından icra edilmektedir¹⁶².

Hitit ritüellerinde amaç tanrılara sunum gerçekleştirerek, tanrılardan af dilemektir. Bu yönüyle ritüeller adeta tanrılarının huzurunda bağışlanmak ve temizlenmektir.

O (büyücü) şöyle der: Güneş tanrısı [(gökte) dönü]p dolaşp [geldiğinde, (hastanın annesi)] Maduta [ona(güneşe)] gitsin ve güneş tanrısının ö[nünde] diz [çöksün] (şu ricada bulunsun): ey beyim güneş tanrısı! [Onu] benim benim danamı, benim yavrumu (bana)] geri [ver! Sen şaşalı güneş tanrıçası beni dinle! Tüm bu tahılları kadın için al; ey güneş tanrısı [bunun karşılığında] müşterimi [bağışla!]¹⁶³

Hitit medeniyeti çok uluslu ve farklı kültürleri kapsayan bir medeniyet olarak tanımlanabilir. Bu sebeple çok farklı ritüelleri bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar Maštiqqa, Amnihatna, Tunnawi, Papanigri, Hantitaššu, Uhhamuwa, Ašhella, Pissuwatti, Ambašši ve Alluwamni adlı ritüeller yer almaktadır.

Kizzuwatnalı bir kadın tarafından icra edilen Maštiqqa ritüelleri kavga eden aile bireylerini barıştırmak için gerçekleştirilmiştir. Burada kötü çiftler kötü

¹⁶⁰ Imparati, 1992, s. 127.

¹⁶¹ Reyhan, 2003b, s. 112.

¹⁶² Reyhan, 2003a, s.166.

¹⁶³ Ünal, 2003, s. 79

sözlerden ve kirlilikten arındırılmak istenmiştir. Ancak burada kişinin işlediği bir suç yoktur.

“Yaşlı kadın suyu ve hamuru alır. Onların üzerlerine su serper ve onları arındırır. Sonra hamuru üzerlerinde gezdirir ve şöyle der: “Ağzınız ve diliniz arınmış olsun!”. Ve hamuru ocağın içine koyar.¹⁶⁴”

Burada arınma işlemi gerçekleştirilirken su ve hamur kullanıldığı, hamurun ocağın içine konulması ile kötü sözlerin ortadan kaldırılması sağlanmıştır.

III. ritüelini, koca (ya da) karısını yerden almak (taknaz dā-), IV. ritüelini bir dostunun, arkadaşının başına vuran bir kişiyi arındırmak için yapmıştır¹⁶⁵.

Kizzuwatnalı kadın Maštigga şöyle (der): [bir insan
Diğer bir dost insana]
Vurursa sana şöyle [yapacağım
Tarna ağırlığındaki iki ekşi kurban ekmeğini]
Şarap dolu bir KUKUB kabı, bir ^{SiG}kişri]
Kırmızı ilmik(ten bağ), yedi dil]
İçinde bir adam (ve) bir kadın, ve onları]
İncir, kuru üzüm]¹⁶⁶

Dost birinin diğer bir dosta vurması söz konusudur. Ritüel metninde tanrılara kurban sunulduğu söylenebilir. Yedi dil, kırmızı ilmikten bir bağ ise kötü sözleri ortadan kaldırmak ve arada bir bağ kurmak için kullanılabilir. Ritüel metni çok kırık olduğundan devamı hakkında kesin bir bilgi sunmak çok zordur.

Maštigga ritüelleri arasında yer alan eşhar iia- ritüelleri hukuki açıdan suç sayılan kan dökme, cinayet suçunu işleyen kişinin arınma işlemidir.

İster erkek olsun ister kadın (olsun) bir insanı, bir yere yerleştirirken]
Yaşlı kadın şöyle söyler: “[cinayet işleyen] kurban sahibini]
Onu gökyüzünde ve yeryüzünde te[(mizlesin)ler
Gökyüzünde ve yeryüzünde [] tanrılar
İşte baba tanrılar telafi etti.[] öfkenin []
Böylece kurban sahibini temizlemiş olsunlar. Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı
onu te[mizlemiş olsunlar
Olsunlar. Ay Tanrısı, Tanrıça İşhara onu temizle[miş olsunlar
Tanrıça Hepat ve de Tanrı Muşuni onu temizlemiş olsunlar.
Onlar temiz olsunlar. Anne, baba []
Tanrılar, evi de temizlemiş olsunlar...¹⁶⁷

¹⁶⁴ Göetze, 1969b, s.350.

¹⁶⁵ Reyhan, 2002, s. 194.

¹⁶⁶ Reyhan, E., 2002, s.203

¹⁶⁷ Reyhan, 2002, s. 152, 154.

Metinde de görüleceği üzere cinayet işleyen, kan döken biri tanrılara kurban sunuyor ve ritüeli uygulayan yaşlı kadın onun arınmasını istiyor.

Sonra yaşlı kadın bir koyun (veya) bir keçiyi alır ve sonra onu kurban sahibinin üzerinde tutar. Ve yaşlı kadın şöyle söyler: “O kendisi için belirlenmiş olan... şeyin farkına varmadı ben bu nedenle dökülen kanların, gözyaşlarının (ve) öfkenin bu tatlı kalın ekmeğini aldım. Ve dökülen kanlar, gözyaşları ve hastalık bundan böyle kurban sahibini bulmayacak.”¹⁶⁸

Gözyaşı, kan ve öfke pişmanlık ve korkunun işaretleridir. Suçu işleyen hem bu korkulardan arınmak hem de pişmanlığını gidermek için bu eyleme başvurmuş olabilir. Ayrıca tanrıların öfkesi Hitit toplumunda en çok korkulan ve en fazla itina gösterilen kıstas olması bu durumu kanıtlamaktadır.

Cinayet ve kan dökme esasında hukuki olarak suç kabul edilen bir eylemdir ve cezası yasalarda da mevcuttur.

“[Eğer bir adamı] ya da bir kadını [bir kav]ga [sonucu] biri öldürürse, [onu teslim etsi]n ve erkek ya da kadın dört kişi versin ve <böylece suçu> [evinden uzaklaştırır]¹⁶⁹”

Ancak ritüel metninde de görüleceği üzere söz konusu hüküm devlet tarafından icra edilmektedir. Ancak her suç gibi cinayet de günahdır ve her günah gibi kirliliğe sebep olur. Bu çerçevede arınmak, arınmak için de ritüel düzenlemek gerekmektedir. Aksi takdirde tanrılar öfkelenir. Ancak esas mesele suçu işleyen kişinin yanında ailenin de temiz olmasının dilenmesi dikkat çekicidir. Zira Hitit metinlerinde sıklıkla görüleceği üzere hukuki açıdan suç şahsidir. Ancak dini açıdan suç şahsi değil aileye aittir. Bu ikilem dikkat çekicidir. Burada da bu anlayışın hüküm sürdüğü gözlemlenebilir.

Amnihatna ritüeli büyülenmiş, bozulmuş, kötü bazı maddeler yedirildiği için ruhsal olarak kirlenmiş, bedensel olarak hastalanmış insanların kullanılan çeşitli metotlar ile tedavi edilmesini amaçlamıştır¹⁷⁰ ve Amnihatna ritüelleri de Maštigga ritüelleri gibi Kizzuwatna kökenlidir. Hititlerde bireylerin hastalıkları bireysel suçların cezasıdır¹⁷¹. Bu açıdan bakıldığında Amnihatna Ritüellerine başvuran kişiler de günahkâr veya büyülenmiş kişilerdir.

¹⁶⁸ Reyhan, 2016, s. 32.

¹⁶⁹ Imparati, 1992, s.37.

¹⁷⁰ Murat, 2003, s.90.

¹⁷¹ Dinçol, 1985, s. 4.

Kizzuwatna'lı adam Tanrı Išhara'nın rahibi Ammihatna şöyle (der): “Eğer insan temiz ise ve ona kötü ekmeği herhangi bir kimse yemek için verirse, ya da ona kötü yağı yemek için verirse ya da ona büyülenmiş ekmeği ya da yağı herhangi bir kimse yemek için verirse, ya da taş evin ekmeğini (ve) yağını herhangi bir kimse yemek için verirse, ya da ona kadının vücudunun kanını içmek için verirse ve bu kurbanları sunacağım.¹⁷²

Metinde de görüleceği üzere temiz bir kişinin kötü ekmek veya yağ yemesinden kaynaklanan durumu telafi etmek için yapılan bir ritüeldir. Burada kişinin suç işlemesi değil kişiye karşı büyü yapılması söz konusudur.

Ammihatna ritüelinin bir bölümü nehirde gerçekleşir. Nehirde adaklar sunulur ve ritüel şu şekilde gerçekleşir:

Güneş henüz batmadan önce büyücü 2 su kabı, 2 kişri yünü, 2 yumak kırmızı yün, 2 yumak mavi yün, 2 şeşel gümüş, 2 kap ince yağ, 2 kazzarnaul kumaşı 2 ince ekme, 2 KUKUB kabı şarabı alır. Ve bunları büyücü alır, ve o nehre gider¹⁷³.

Söz konusu malzemelerle nehre giden büyücü ilk önce yağ, şarap ve ince ekme sunularını gerçekleştirir. Daha sonra nehirde su alır.

[Büyücü] 2 kap suyu alır. Sonra suyu 7 defa nehirde[alır.] ve de nehrin içine doğru yedi defa döker. [ve su ile] onları doldurur. [ve büyücü] 7 çakıl taşını nehirde çıkarır. [1 su kabı] içine 7 yassı çakıl taşını atar.¹⁷⁴

Ritüel metninin sonunda benzetme yöntemi ile gümüş kullanılarak temiz olması ifade edilmektedir.

Ve büyücü ince ekmeği ve de ganganti'yi koyar. Ve onları tanrıların öfkesine karşılık olarak doyurur (memnun eder). Ve gümüşü kurban sahibinin ağzına koyar ve büyücü şöyle der: “Gümüş gibi tanrıların erkek ve kadın tanrıların huzurlarında temiz ol!¹⁷⁵

Tanrıları doyurmak ve temiz olmak ifadelerinden anlaşıldığı üzere bu ritüel de tanrıları yatıştırmak ve kirliliği ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak bu ritüel yukarıda da ifade edileceği üzere aykırı herhangi bir suçtan değil genel bir kirlilik durumundan kurtulmak için gerçekleştirilmektedir. Burada temizliğin sembolü olarak gümüş kullanılmıştır. Gümüşün zehirlenme vakalarında belirleyici olarak kullanılması da bu ritüelin tıbbi bir niteliği olduğunu ispatlayabilir.

¹⁷² Murat, 2002, s. 22.

¹⁷³ Murat, 2002, s. 28.

¹⁷⁴ Murat, 2002, s.30.

¹⁷⁵ Murat, 2002, s.62.

Tunnawiya ritüeli ise cinsellikle ilgili sorunlarda veya doğum sırasında oluşan sorunların çözümünde kullanılan bir ritüeldir. Bu durum ritüel metninin giriş kısmında izah edilmiştir.

Tunnawili yaşlı kadın şöyle söyler: “Eğer (bir) insan ya da adam ya da kadın, herhangi bir kirlilik içerisine girmişse ya da başka kimse kirliliği onun üzerine çağırırsa ya da kadının çocukları sürekli ölüyorsa ya da çocuklar prematüre doğuyorlarsa ya da bir adam ya da kadının kirliliğin bir sonucu olarak cinsel organları çalışmıyorsa (tamamen parçalanmışsa)...¹⁷⁶

Burada da görüleceği üzere ritüele başvuran kişi kirliliğe kendisi bulaşmış olmanın yanında başkası tarafından da bu kirliliğe maruz bırakılmış olabilir. Ancak her iki durumda da bir kirlilik söz konusudur ve bu durum cinsel problemlere sebep olmaktadır. Söz konusu kirlilik farklı yöntemlerle arındırılmaya çalışılmıştır. Bu ritüelde nehir kıyısının cininden yardım istenmektedir ve ona sunular yapılmaktadır.

O nehir kıyısına vardığı zaman, nehir kıyısının cini için ince bir ekmek kırar ve onu nehir kıyısına yerleştirir; O yağlı keki (ve) yulaf lapasını(?) onu üzerine saçar. O bir şarap libasyonu gerçekleştirir ve (şöyle) der: “Şimdi nehir kıyısının cini, ben sana geri geldim. Sen, nehir tanrısının cini 1 kilin alındığı nehir kıyısından (onu) ellerinden al ve odakta bulunan bu kimseyi onunla temizle, onun vücudunun on iki kısmını temizle.” İnce bir ekmek somunu kırar ve onu su kaynağı(nın) yanındaki çamurun üzerine yerleştirir. O yağlı kek (ve) yulaf lapasını(?) etrafa saçar, bir şarap libasyonu gerçekleştirir ve (şöyle) der: “Sen, su kaynağı (?) çamuru karanlık dünyadan yukarıya fışkırtmaya devam et (ve) odakta bulunan şahsın vücut uzuvlarından aynen bu şekilde kirliliği uzaklaştır.¹⁷⁷

Metinden de anlaşılacağı üzere önce sunu yapılır daha sonra ritüel uygulanmaya başlar. Ancak burada vücudunun 12 uzvunu da temizle ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir. Söz konusu kirliliğin sebebi başkası ise farklı bir ritüel yöntemi uygulanmaktaydı.

Hangi insan bu insanı kirli yaparsa, ben şimdi iki büyü figürini tutuyorum ve şimdi bunlardan birini tika basa dolduruyorum(?) (ve) ağır bir yükün altına sokuyorum(?). o zaman onları düzleştirir ve şöyle söyler: “Hangi günahkar kişi onu kirli yaptıysa, onları aynı yöntemle düzleştir.” Bitirdiğinde ayağa kalkar ve şarapla ellerini yıkar. Onun tarafından aşağı mangalda bir sıcak çakıl tutar ve aynı zamanda önceden söylenen büyüü telaffuz eder. Ama bilahare birinin vücudundan kırmızı ve mavi yün (elyaf) götürür ve her iki durumda da şöyle söyler: “Onu sert ve karanlık yapanlar tanrılardan önce herhangi biri onu temizlediyse veya birileri onu insanlıktan önce temizlediyse de onu temizleyin, onun için arınma ritüeli uyguluyorum. Ve ondan kirliliği uzaklaştırıyorum; onun vücudunun 12 parçasından kötü kirliliği, kötü büyüü, kötü ruhu,

¹⁷⁶ Çepel, 2011, s. 70 –Ünal, 2005, s. 80.

¹⁷⁷ Taş, 2017, s.54.

tanrıların öfkesini, ölüm dehşetini ve insanlığın kötü dedikodularını ondan götürüyorum”. Tepsie mavi ve kırmızı yün koyar.¹⁷⁸

Görüleceği üzere başkası kirliliğe sebep olduğunda da arınma talebinde bulunmaktadır. Ancak daha önce temizlendiyse de yine temizleyin şeklindeki ifade, arınma ritüellerinin birden fazla yapılabildiğini kanıtlamaktadır. Ancak yapılan ritüelin kabul edilmediği ve tekraren yapıldığı düşüncesi de ön plana çıkmaktadır. Zira bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla ritüeli yaptıran kişi daha önceden de yaptırmış olabilir. O ritüel başarısız olma ihtimaline karşı tekrar ritüel yaptırmış ve bu durum ritüel metninde önceden temizlendiyse de onu temizleyin şeklinde bir ifadeyle bildirilmiştir.

Hititlerde salgın hastalıklar da bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekenii II. Murşili’nin yaptırmamış olduğu duaların temelini oluşturan Veba salgınıdır. Salgın hastalıklarda da ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bu ritüeller arasında Ašhella ve Uhhamuwa ritüelleri yer almaktadır.

Uhha-muwas ritüelinin Arzawa kökenli bir ritüeldir. Ritüel metninin ilk paragraflarında ritüeli yapan kişi tanıtılmakta ve ritüelin yapılış nedeni açıklanmaktadır.

“Bunlar Uhha-muwas’ın, Arzawalı adamın sözleridir. Eğer bir ülkede inbsanlar ölüyorsa ve herhangi bir düşman tanrı buna neden olduysa şöyle yaparım.¹⁷⁹”

Uhhamuwa ritüelinde kurbanlar sunulmakta ve sürekli tanrıların ülkeye dönmesi istenmektedir.

Bir koç getirdiler. Mavi, kırmızı, sarı, siyah ve beyaz yünleri eğirip birbirlerine bağladılar. Bir taç haline getirdiler ve bu tacı koçun başına yerleştirdiler. Koçu düşman ülkesinin yoluna doğru sürdüler ve bunu yaparken de şunları söylediler: “bu salgına neden olan düşman ülkenin tanrısı-bak! Bu taçlı koçu yola çıkardık, seni yatıştırsın diye, ey tanrı! Sürü kuvvetli ise de ancak koç ile barışı muhafaza eder; ey buu salgına sebep olan tanrı! Hatti ile olan barışı muhafaza et! İyilik için Hatti ülkesine tekrara dön” Taçlı koçu düşmana karşı yola çıkarırlar.¹⁸⁰

Paragrafın devamında da kurban sunumu devam etmektedir.

Daha sonra yetişkin bir keçi ve iki koyun yola çıkarırlar. Adam keçiyi Yedi’ye kurban verir, bir koyun Güneş Tanrısına kurban edilir. Diğer koyun ise kesilir

¹⁷⁸ Göetze, 1938, s.13,15.

¹⁷⁹ Göetze, 1969b, s.347.

¹⁸⁰ Çepel,2011, s.72.

ve yenir. Sonra bir peynir, bir kesmik, bir pulla(tas), bir mayalı ekmek, bir şarap amforası, bir bira amforası ve meyve getirdiler. Bunlarla birlikte tanrıya yolculuk için gerekli hazırlık tedarik yapılmış olur.¹⁸¹

Bu paragrafta tanrı yolculuğa hazırlık şeklindeki ifade ile tanrının ülkeye dönüş yolculuğu kastedilmiştir. Tanrıların varlığının refahı sağladığı ve ülkenin düzenine faydalı olduğu Hititlerde tartışılmaz bir gerçektir. Bu sebeple tanrıların ülkeden gitmesi de aynı şekilde nizamın ve refahın sona erdiği anlamına gelmektedir. Bu sebeple Hititler tanrıların isteklerine büyük önem vermiştir. Metinde de görüleceği üzere bunun için kurbanlar sunmuşlardır.

Salgın hastalığa karşı yapılan ritüellerin bir diğeri ise Ašhella ritüelidir. Bu ritüeli uygulayan kişi ritüel ve ritüelin uygulanma sebebi ritüel metninin girişinde belirtilmiştir.

“Hapalla’lı Ašhila şöyle (söyler): “Orduda kötü bir yıl olursa bu kurban (ritüelini) yaparım.”¹⁸²”

Bu ritüel ordu içerisindeki salgın hastalıklara karşı uygulanmaktadır ve dört gün sürmektedir. Bu üç gün içerisinde kurbanlar sunulmuştur. Ritüel metninde hangi günlerde neler yapılacağı belirtilmiştir.

Bir boncuk kolyeyi ve kurşunlu bir demir halkayı birleştiririm. Ve onu koçların boyunlarına ve boynuzlarına bağlarım. Ve geceleyin onları çadırların önüne bağlarlar. Ve bu sırada şöyle söylerler: “Hangi tanrı yüz çevirirse, hangi tanrı bu salgına neden olduysa, bak, bu koçları senin için bağladım. (bunlarla) tatmin ol!”¹⁸³

Görüleceği üzere koç kurban edilmiştir. Metnin devamında ise insan etinden nefret etmesi belirtilmektedir.

“Hangi tanrı bu salgına neden olduysa, şimdi bak, koçlar duruyorlar, onlar, karaciğerleri, yürekleri ve uzuvları ile çok besilidirler. Ona insan etinden nefret gelsin! Artık, bu koçlarla tatmin olsun!”¹⁸⁴”

Burada insan eti yerine koçlar sunulmaktadır. “İnsan etinden nefret gelsin” ifadesi ise salgın nedeni ile çoklu ölüm olduğunu ve insanların ölümünden dolayı tanrıları ikna etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu durum II. Murşili tarafından gerçekleştirilen veba dualarında da vurgulanmıştır.

¹⁸¹ Çepel, 2011, s. 72.

¹⁸² Dinçol, 1985, s. 23.

¹⁸³ Dinçol, 1985, s.23.

¹⁸⁴ Dinçol, 1985, s.23-24.

İkinci gün yine kurbanlar ve adaklar sunulur. Ancak bu kısımda tanrılara adanan eşyaları kimsenin alamadığı vurgulanmaktadır.

Bak sana, tanrıya gıdayı] hemen ilk önce ge[tirdik. Sana, tanrıya 6 koç, 6 teke] sunduk. Şimdi bak [sana, tanrıya] pişmişten, ayrıca et, ekmek (ve) bira (ile) çiğ[den] verdik. Ve tanrı(lar) tanrı gibi [] x-za içerler. Onları terk etme!” V e onlar reverans yaparlar ve giderler. Tanrılara baktıkları sürece yerdeki eşyayı kimse almaz; doğru değildir. Ayrıca kimse onları kendisi için alamaz.¹⁸⁵

Üçüncü ve dördüncü günler de kurbanlar sunulur ve tanrılardan dost olması istenir.

“Hangi tanrı ordu içindeki bu salgına neden oldu ise, o tanrı yesin, içsin! Ve o Hatti ülkesine ve Hatti ülkesinin ordusuna karşı dost olsun ve onlardan yana dönsün.”¹⁸⁶

Ritüel metninde geçen ordugâhtan sürülme eylemi dikkat çekicidir.

Sonra koçları ve kadını, ekmeği ve birayı ordugâhın içinden dışarı götürürler ve onları açık araziye sürerler. Giderler ve (onları) düşman ülkesi sınırı içine salarlar; bizim olan yere gelmezler. Ve bu sırada aynı şekilde söylerler: Bak! Bu ordunun insanları, koyunları, atları, katırları ve eşekleri içinde kötü olan ne varsa, şimdi bak, onları ordugâhtan bu koçlar ve (bu) kadın götürdüler.¹⁸⁷

Günah keçisi motifi olarak isimlendirilen bu ritüelle kötülük, hastalık, salgın vs. bu vekile(koça ve kadına) yüklenmekte ve bu hayvan daha çok düşman ülkeleri sınırları içerisine bırakılmaktadır¹⁸⁸.

Ritüel metni incelendiğinde salgın hastalıklara neden olan tanrılardır. Ancak bu salgının neden olduğunu, diğer bir ifade ile tanrıların bu salgına neden müsaade ettikleri anlaşılamamaktadır. Çünkü buna dair herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır. Ritüellerde tanrıların ülkeyi terk ettiği veya düşman tanrıların buna neden olduğu ifade edilmiştir. Kurbanlar sunarak tanrıların memnuniyeti sağlanmaya çalışılmış ve ülkeye dost ve koruyucu bir tanrı olmaları için dileklerde bulunmuşlardır.

Salgın hastalık dışında kötü geçen yıllar da ritüel eyleminin gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Bu ritüel Hantitaşšu ritüelleridir ve Hurma kentinde gerçekleştirilmiştir. Ritüeli gerçekleştiren bayan Hantitaşšu ismini ritüel metninin sonunda açıklamıştır. Ritüel metninin ilk bölümü ritüelin neden gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.

¹⁸⁵ Dinçol, 1985, s.24-25.

¹⁸⁶ Çepel, 2011, s. 56.

¹⁸⁷ Dinçol, 1985, s.24.

¹⁸⁸ Başol-Kılıç, 2018, s.321.

“İster erkek, ister kadın olsun[eğer bir kimsenin] yılları [çileliyse], büyü uzmanı o kimseyi şu şekilde tedavi edecektir.¹⁸⁹”

Metinde ifade edilen çileli yıllarla nelerin kastedildiği açık değildir. Ancak büyük olasılıkla tanrıların sebep olduğu kıtlık, hastalık vb. durumlardan bahsedildiği tahmin edilebilir. Bu sebeple tanrılarda yardım istenmektedir. Ritüel metninde özellikle Güneş Tanrısı’nın isminden bahsedilmektedir.

Sen Güneş Tanrısı bir ziyafet düzenliyorsun. Bu ziyafete tüm tanrıları davet ettin, tüm ölümcülleri (davet ettin). O şöyle konuşur: “Güneş Tanrısı turunu tamamlar tamamlamaz Maduta(onun(hastanın)) annesi ona, Güneş Tanrısı’na gitsin ve Güneş Tanrısı’nın önünde diz çökünce şöyle konuşsun: “ Güneş tanrısı, efendim! Onu bana geri ver! Bana bebeğimi, danamı ver!¹⁹⁰

Ritüel metninde de görüleceği üzere müşteri Güneş Tanrısı’ndan evladını talep etmektedir. Kadının oğlu hastadır ve o da oğlunun uzun bir yaşama kavuşmasını istemektedir. Ancak oğlunun hastalığı belirtilmemektedir. Ritüelin devamında da tanrılara kurban ve adaklar verildiği görülmektedir.

Tüm şu tohumları kendin için al götür, ey efendim Güneş Tanrısı, [ama bunun karşılığında ha]stamın hayatını [koru!] Altını al götür ama karşılığında hastamın hayatını koru! Gümüşü kendin için al götür karşılığında hastamın hayatını koru! Kornel taşını al götür ama karşılığında hastamın hayatını koru! Babil taşını al götür ama karşılığında hastamın hayatını koru! ‘Hayat’ taşını al götür ama karşılığında hastamın hayatını koru! Baraşa- taşını al götür ama karşılığında hastamın hayatını [koru!] Bira ekmeğini ve maltı al götür ama karşılığında hastamın hayatını koru!¹⁹¹

Metinden de anlaşılacağı üzere pek çok adaklar yapılmış ve değerli taş ve madenler sunulmuştur. Ancak bunun karşılığında da hastanın hayatının korunması istenmektedir. Bu açıdan bakıldığında gerçekleştirilen bu ritüel esasında tanrıların huzurunda temizlenme değil tanrılara adaklar sunarak talebini kabul ettirmek amaçlanmaktadır.

Ritüel metninin devamında kral da ritüele dâhil olmaktadır. Ritüel gereği dokuz günlük bir eylemde bulunmalıdır.

Kral dokuz gün boyunca, kesilen hayvanın kesilmiş parçalarını boynunda döndürür. Dokuzuncu gün olur olmaz(!), o, onları boynundan alır ve göğsüne koyar, hiç açılmamış kıyafetlerine sarar ve onu mühür evine koyarlar ve hiç kimseye burayı açması için izin verilmez.¹⁹²

¹⁸⁹ Ünal, 2018, s. 512.

¹⁹⁰ Ünal, 1996, s. 28.

¹⁹¹ Ünal, 2018, s.512.

¹⁹² Çepel, 2011, s. 60.

Dokuzuncu günün sonunda ise büyü krala yalvarır ve kral ritüel eyleminden çıkar.

“Kurban sahibi ritüelin geri kalanını yalnız başına başka bir yapıda devam ettirir.

“Ritüel bilirkişisi, krala yalvarır ve ritüel yerinden ayrılır. Dokuzuncu gün sona erer¹⁹³.”

Metinden de anlaşılacağı üzere kral dokuz gün boyunca kurban parçalarını taşır, ancak bunu neden yaptığını açıklamak güçtür. Tahminen kralın tanrılar karşısındaki pozisyonu kullanılmak istenmiştir. Zira kral tanrıların seçtiği ve desteklediği kişi olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu metinde tanrılarının neden öfkeleniği ve ritüel talep eden kişinin, sorunu olan kii olmama durumları dikkat çekicidir. Zira Amnihatna, Maštigga ve diğer ritüellerde, genellikle, ritüeli talep eden kişi rahatsız olan kişidir. Bu sebeple ritüele konu olan, ömrü uzatılmak istenen kişinin tanrılarını öfkelenirip öfkelenmediği hakkında bir sonuca varmak güçtür. Zira burada söz konusu olan şey hastalık veya rahatsızlık değildir.

Ambazzi ritüellerine gelindiğinde, Ambazzi kelimesi yakma kurban anlamına gelmektedir¹⁹⁴. Bu sebeple Ambazzi ritüellerini kurban yakmaya dayanan ritüel olarak tanımlamak doğru olacaktır. Yakma eyleminden dolayı Ambazzi ritüelleri şehrin ya da yerleşim yerlerinin dışında, Ambazzi için ayrılmış özel bir yerde gerçekleştirilmiştir¹⁹⁵. Bu ritüel metni dört bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilk bölümünde tarpatassis’e yalvarılmaktadır¹⁹⁶.

Eğer Tarpatassa ve Zartanayı tedavi edeceksem, kırmızı bir kaseye ardıç kabuğu dökerim, ama onun üstüne de arpa ve tahıl dökerim. Ve adam onu kızartır. O zaman ardıç kabuğunu su ile şöyle konuşarak söndürür: “Nasıl ben bunları söndürdüysem, aynı şekilde beylerin üzerindeki kötülük de sönsün.”¹⁹⁷

Metinde görüleceği üzere ardıç kabuklarını yakma yöntemi ile kötülükleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ritüelin devamında ise Alluwaimis’e yalvarılmaktadır.

¹⁹³ Çepel, S2011, s.60

¹⁹⁴ Ünal, 2016a, s.865.

¹⁹⁵ Erbaşı, 2013, s. 80.

¹⁹⁶ Göetze, 1969b, s. 348.

¹⁹⁷ Christiansen, 2006, s. 35.

“Büyücü kadın daha sonra Alawaimis, için libasyon yapar. Büyük tepsiye çam kozalakları saçar. Kozalakları suyla söndürdükten sonra şunları söyler: “Ben nasıl söndürdüysem bunları, kötülük de kurbanlarımızla öyle sönsün.”¹⁹⁸”

Her iki metine de bakıldığında sunuların ateşle yakıldığı veya kızartıldığı ve sonradan suyla söndürüldüğü görülmektedir. Her ne kadar sunulan tanrı ve sunulan şey farklı görünse de aynı yöntemle sunulduğu ve yukarıda da ifade edildiği üzere ateş kullanıldığı görülmektedir. Metnin devamında ise fare kullanılması dikkat çekicidir.

“Tekrar geri çıkarır ve kalayı bu sefer bir fareye bağlar(şu sözlerle): “Sana kötülüğü ırak eyledim ve onu bu fareye bağladım. İzin ver, bu fare kötülüğü yüksek dağlara, tepelere ve vadilere doğru uzun bir yolculuğa çıkarsın!”¹⁹⁹”

Burada kötülüğü sembolize etmek için kalay kullanılması dikkat çekicidir. Fare ise o kötülüğü ıssız, yerleşimin olmadığı dağ, tepe ve vadilere göndermek için kullanılan araçtır. Ancak farenin küçük olması ve vebaya sebep olan mikrobu taşımaya rağmen ritüelde kullanılması dikkat çekicidir. Bu durumu iki şekilde açıklayabiliriz. Ya vebaya sebep olanın fare olduğu bilinmemekte, ya da fare kötülüğü sembolize etmektedir. Her iki durumda da kötülüğü kentin dışına çıkaran bir araç olarak benimsenmiştir.

Ritüelin devamında sadece kendi için değil ailesi için de yalvarmaktadır:

Tarpatassis! Sana sunduğum bu köknar ağacını kabul et ve beni azat et! Sakın ola ki bana kötü hastalık bulaşmasın! Karımın çocuklarımınve çocuklarımın çocuklarının yanında ol! Sen Tarpatassis, güçlü ve güzel olan sen! Tanrıların önünde güzel bir söz söyle!²⁰⁰

Devamında da yine aynı şekilde tanrılardan yardım istenir.

Tarpatassis! Ne ölüm ne de hastalık girsin evime! Onları... düşman ülkesine doğru sür. Daha sonra etrafa gümüş altın, taş kesicisi, Babil taşı, lulluri taşı, “hayat” taşı, Barakshi taşı, demir kalay, bakır ve tunç benzeri ufak şeyler serper (ve der ki): Alluwaimis! İşte sana altın, gümüş, carneol taşı, ‘hayat’ taşı ve taş kesici verdim. Konuş Tarpatassis! Tanrıların önünde benim için güzel söz söyle! Bana hayat, kuvvet ve uzun seneler bahşet. Yuvamın ve çocuklarımın yanında ol!²⁰¹

¹⁹⁸ Göetze, 1969b, s. 348

¹⁹⁹ Göetze, 1969b, s.348.

²⁰⁰ Çepel, 2011, s. 53.

²⁰¹ Çepel, 2011, s. 53-54.

Metin de de görüleceği gibi yine tanrılara altın ve gümüş gibi adaklar verilmiş ve bu yolla taleplerini kabul etmesi arzulanmıştır.

Yakma ritüellerine Hitit kralları da başvurmuştur. II. Murşili'nin başına böyle bir felaketin gelmesine sebep olan “kirlilik” durumu da kuşlara aktarılmış, kuşlar da yanmak suretiyle yok edilince arınma sağlanmıştır²⁰².

Piškuwatti ritüeli ise Arzawa kökenlidir. Ritüelin girişinde ritüeli gerçekleştiren kişinin kimliği ifade edilmiş ve ritüelin yapılış nedeni belirtilmiştir.

“Bunlar Parašša'da yaşayan Arzawalı kadın Piškuwatti'nin sözleri: Eğer bir adam üreme gücüne sahip değilse ve kadınları arzulamıyorsa, onun adına Uliliyaššiš'e kurbanlar götürür ve üç gün boyunca ona yalvarırım²⁰³.”

Metinde de görüleceği üzere ritüel cinsel sorunları gidermek, tedavi etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak bura “kadınları arzulamıyorsa” ifadesi ile eşcinsellik kastedilmektedir. Metnin devamında, yemin metinlerinde de görüleceği üzere, kadınlara özgü nesneler ve erkeklere özgü nesneler kullanılmıştır.

Kırmızı bir yün ipliği ile beyaz bir yün ipliğini düğümleyeceğim. Kurban sahibinin eline bir ayna ve gir gergef vereceğim. Kapının altından geçecek. Kapıyı açmak üzereyken, aynayı ve gergefi elinden geri alacağım. Ona bir ok ve yay verirken de şunları söylüyor olacağım: “Bak! Kadınlığı senden aldım ve erkekliği verdim. Kadın yollarını kapattın, öyleyse şimdi erkeğin yollarını göster!”²⁰⁴

Metinden de anlaşılacağı üzere kadınlara özgü nesneler alınmış ve erkeklere has nesneler verilmiştir. Buradaki amaç kadınsı erkekleri tedavi etmek olabilir. Metnin devamında, tanrılara ibadet edeceğini ifade ederek, tanrıdan yardım istenmektedir.

Bak! Sana yalvarıyor ve tapıyorum. Ay, yıldızlar ve güneş senle beraber var oldular! İzin ver cariyeler ve köleler sana çalışsınlar. Tanrılar ve tanrıçalar da. Bu adama lütuf göster! Karısını gebe kıl! Onu koru ve gözet! Ona yönel ve onunla konuş! İzin ver eşi de senin hizmetkârın olsun. İzin ver bu adam, karısından doğacak oğulların ve kızların babası olabilsin! Onlar senin kölen ve cariyen olacaklar. Onlar sana hep somun, yemek ve şarap kurbanları sunacaklar.²⁰⁵

²⁰² Erbaşı, 2013, s. 137.

²⁰³ Göetze, 1969b, s. 349.

²⁰⁴ Çepel, 2011, s. 67.

²⁰⁵ Göetze, 1969b, 349.

Tanrılardan yardım isteniyor ve karşılığında eşinin ve doğacak çocuklarının tanrılara hizmetkar olacağını ifade ediyor. Ancak devamında tanrıları bilmediğini ifade etmektedir.

Bak! Bu adam seni bilmiyordu! Ama şimdi seni buldu. Ey tanrı, onun yanında ol, onu gözet! Bu adam derdi için sana geldi, ey tanrı ilahi kudretini göster ve iyileştir! İzin ver ilahi kudretini görsün, onu iyi et! İzin ver ilahi varlığını görsün. Sana gelecek ve tapınacak.²⁰⁶

Metinde de görüleceği üzere, önceden tanrıyı tanımazken şimdi tanıyacağını ve ona tapacağını ifade etmektedir. Bir nevi tanrıya karşı suçunu veya ihmali ifade etmektedir. Ritüel metninin devamında da üç gün boyunca dua edeceği ifade edilmiştir.

“Ama her gün üç kez dua edeceğim, bir kez şafakta, bir kez gün ortasında ve bir kez de gece vakti.”²⁰⁷

Ancak ritüelin devamında rüyada tanrıyı görme veya tanrı ile birlikte uyuma ifadesi kullanılmıştır.

Kurbancı şöyle bir yatacak(rüya görmek için), ve tanrının bedensel varlığını rüyasında hissedecek, (tanrı onun) yanına gelerek ve onunla birlikte uyuyarak. Tanrıya yalvardığı üç gün boyunca, ister tanrı görünmüş olsun, isterse onunla birlikte uyumuş olsun, adam tüm rüyalarını anlatır.²⁰⁸

Bu durum rüyaların belki daha önce erkeklere karşı arzusunu işaret edenlerin kadınlara karşı arzularını arttırdığını gösterdiği düşünülen ayinlerin başarılı olduğu görünmektedir²⁰⁹.

Papanigri ritüeli ise bir doğum ritüelidir ve doğum sandalyesi kırılan kadının üzerindeki laneti kaldırmak için yapılmaktadır²¹⁰. Ancak ritüelde geçen annesinin veya babasının günahı ifadesi dikkat çekicidir.

“Eğer senin annen ya da baban orada herhangi bir şekilde suç işlemişse(günaha girmişse) bu (üstün) ilahi adaletin herhangi bir düş ile suçladı ve doğum sandalyesini parçaladı.”²¹¹

Doğum sandalyesini parçalaması tanrıların öfkelenmesinin bir alameti olarak yorumlanmaktadır. Bunun sebebi ise ebeveynlerinden biri olabilir. II. Murşili

²⁰⁶ Göetze1969b, s. 349-Çepel, 2011, s. 68.

²⁰⁷ Çepel, 2011, s. 68.

²⁰⁸Göetze, 1969b, s.350.

²⁰⁹Miller, 2010, s. 88

²¹⁰ Çepel, 2011, s.167.

²¹¹ Çepel, 2011, s. 106.

dualarında geçen "babaların günahı" ifadesi de bunun bir benzeri durumu ifade etmektedir. Bu düşüncenin hala günümüzde de devam etmesi ve herhangi bir kötülükte çoluğundan çocuğundan çıkar düşüncesinin hala var olması kültürel devamlılığı gösteren önemli bir ipucudur diyebiliriz.

Diğer ritüellerde olduğu üzere burada da kurban sunumu yapılmaktadır.

“Ayrıca o 2 kuşun kanını doğum sandalyesine ve her çivisine ayrı ayrı sürer. Ve uzzi- için, o doğum sandalyesi önünde iki koyun ve dört kuş kan kurbanı sunar.”²¹²

Burada görüleceği üzere kan kurbanı sunulmuş ve doğum sandalyesine kan sürülerek tanrıların öfkesi dindirilmeye ve kirliliği arındırmaya çalışmışlardır. Ayrıca ile çocuk da arındırılmıştır.

O zaman ritüele başvuranlar şinapşi- evinin içine girerler. Bir kuş urnazhi- (nesli) için, 1 kuş da yaşayanların nesli için kurban eder. (o zaman) ritüele başvuranlar evlerinden uzağa giderler. Ama ışık olur olmaz o çocuğu arındırır ve çocuğun üzerine pahişša- vurur²¹³.

Metinde görüleceği üzere sadece sandalye değil çocuk da arındırılmaktadır. Ve bu arındırma işleminde pahişša kullanılmıştır. Bu ritüele her çocuk doğumunda başvurulduğunu söylemek yanlış olur. Zira ritüelde doğum sandalyesi kırılması durumu söz konusudur. Bu sebeple doğumun zor olduğu ve anormal görüldüğü noktalarda bu ritüele başvurulduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ritüel metinlerinin hemen hemen tümünde Fırtına Tanrısına ve Güneş Tanrısına kurbanlar sunulmuştur. Bunun sebebi Güneş ve Fırtına Tanrısının Hititlerdeki en güçlü tanrılar olduğundan kaynaklanabilir. Bu durumdan bu iki tanrının en fazla öfkелendiği sonucunu çıkarabiliriz. Zira ritüellerdeki amaç sadece kirliliği yok etmek değil, bu kirliliğin sonucunda öfkelenen tanrının öfkesini de dindirmektir. Bu sebeple kirlilik yok edilirken tanrılara farklı hayvanlar kurban edilir veya aynı dua metinlerinin bazılarında da görüldüğü gibi hediyeler verilir.

Ritüel metinleri incelendiğinde tamamında kirlilik ve bu kirliliğin sonucunda tanrıların öfkelenmesi söz konusudur. Ritüel metinlerinin hepsinde tanrılara kurbanlar sunulur ve onlardan yardım istenir. Kirliliği yok ederken benzetme, aktarma ve yok etme gibi farklı yöntemler kullanılmaktadır. Burada da görüleceği

²¹² Haas-Wilhelm, 1974, s. 64.

²¹³ Strauss, 2006, s.303.

üzere tanrılara karşı yapılan veya hukuka ve ahlaka aykırı yapılan her davranış kirliliğe sebep olmaktadır. Bu kirlilik insanları psikolojik olarak da olumsuz etkilemiş ve bu kirlilikten kurtulmak için ritüel uygulayan kişilere başvurmuşlardır. Yani tanrıların gazabından kurtulmak ve bu korkudan arınmak için ritüellerin uygulandığı görülmektedir. Söz konusu ritüeller içerisinde Hantitaşşu ritüelinde, hastanın annesi ritüele başvurmuştur ancak sonuçta bu ritüelde de tanrılardan güç istenmekte ve kurbanlar sunulmaktadır.

Bazı açılardan ritüel, resmi hukuk sisteminin dışında tanımlanan ve zorunlu kılınan davranış kurallarına benzemektedir. Ritüel ve hukuki normların her ikisi de davranışları kontrol eder²¹⁴. Ancak ritüeller dinsel zorunluluklardan kaynaklanırken hukuk idari zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Hititlerde tanrının arzusunun dayanan iktidar olduğu için bu farklılık çok bariz şekilde görülmemesi doğaldır.

2.3. Kehanet ve Fal Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları

Fal kelimesi Latince oraculum(Grekçe manteion); “os” “ağız”, “orare” “konuşma”dan türetilmiştir ve “tanrıların konuştuğu yer” anlamına gelir²¹⁵. Tanımdan da anlaşılacağı üzere fal tanrıların iradesinin öğrenildiği yerdir. İki tür falcılık vardır ve bunlardan ilkinde kehanet denir²¹⁶.

Hitit medeniyetinde sadece insanlar tanrılardan ricada bulunmaz, tanrılar da insanlarla iletişim kurar²¹⁷. Ancak bu iletişimde farklı şekillerde gerçekleşir. Zira tanrılar iletişim için girişimde bulunduklarında, kontrol ettikleri evrenin ve doğanın elementlerini, örneğin meteorolojik fenomenler olan gök gürültüsü ve şimşek gibi, kullanarak bir kehanet gönderirler²¹⁸. Bu tanrıların iletişim kurma şekillerinden biridir.

Gök gürültüsü ve şimşek dışında doğumla ilgili kehanetler de vardır.

Eğer kadın iki erkek çocuk birden doğursa, o kadın kötü bir hastalığa yakalanıp ölecektir. Eğer çocukların babası zengin ise, fakir olacaktır; fakir ise, zengin olacaktır ve çocuklar gelişip büyüyecektir. Eğer bir kadın iki kız çocuk birden doğursa, o kadın ölecektir, evi mahvolacaktır.²¹⁹

²¹⁴ Miller, 2005, s. 1181.

²¹⁵ Ünal, 2011 s.56.

²¹⁶ Ünal, 2003, s. 124.

²¹⁷ Taracha, 2009, s. 144.

²¹⁸ Taracha, 2009, s. 144.

²¹⁹ Dinçol, 1982, s. 90.

Çocuğun ikiz doğması halinde kadının öleceği söylenmektedir. Diğer taraftan ikizlerin erkek veya kız olmasına göre ev hali değişmektedir. Diğer taraftan doğan çocuğun durumu da kehanet metinlerinde belirleyici olmaktadır.

Eğer bir kadın doğum yaparsa ve (çocuk)kör ise, evin sahibi asla başarıya ulaşamayacaktır. Eğer bir kadın çocuk doğurur ve çocuk daha anasının rahmindeyken ağzını açar ve konuşursa, fırtına tanrısı ülkeyi vuracaktır. Eğer bir kadın doğurur ve (çocuğun) başı tıpkı aslanınki gibiyse[düşman ülkesinin] kralı ülkede bulunacaktır. Eğer bir kadın doğurur ve onun diş etleri çekilmiş ise, tehlikeli bir yaşamı olacaktır.²²⁰

Görüleceği üzere çocuğun anne karnındaki durumu ve doğumdan sonraki fiziksel durumu ülkenin geleceği konusunda da bilgiler vermektedir. Ancak burada annenin karnında konuşma durumu dikkat çekicidir. Bu durum toplumsal açıdan da büyük önem arz etmektedir. Zira söz konusu tarife uyan bir çocuğun doğumu ailenin statüsünü de yakından ilgilendirmektedir.

Hayvanların davranışları da kehanet konusu olmuştur.

“[Eğer bir koyun] sol ayağını ısırırsa, düşman ülkesine düşmanım saldırısı.²²¹”

Dünyada falcılığı kullanmayan ne bir toplum ne de bir kral vardır²²².Hititler tanrıların iradesine büyük önem vermişlerdir. Herhangi bir durumda onlara başvurmuşlar ve onların isteklerini sorgulamışlardır. Bu sorgulama işlemini “^{LU}HAL” “kahin, sihirbaz, ciğer ve talih falcısı”, “^{LU}MUŞEN.DÚ, ^{IGI}MUŞEN.DÚ” “kuş yakalayıcısı, falcısı”, “^{SAL}ENŞİ” “kadın rüya falcısı, kahin”, “^{LU}AZU” “doktor, ciğer falcısı”, “^{MUNUS}ŞU.GI” “yaşlı kadın, falcı, talih falcısı, büyücü”, “^{LU}AŞIPU” “büyü uzmanı” gerçekleştirmektedir²²³.

Krallar olumsuz bir durumla karşılaştığında, bunun sebebini öğrenmek amacıyla fala baktırırlar. Hitit medeniyetinde doğal afetler, kralın veya prenslerin hastalığı, işgal vb. durumlar karşısında fala başvurdukları görülmektedir. Örneğin Hitit prensi olan Kantuzili de suçunu falcılara söylemesi için dua ettiği bilinmektedir.

²²⁰ Ünal, 2003, s. 127.

²²¹ Cohen, 2007, s.236.

²²² Ünal, 2013, s. 452.

²²³ Ünal, 2011, s. 60.

“Falcılarım bana konuşsun veya Güneş Tanrıçası’nın rahibi karaciğerden bana söylesin²²⁴”

Fal bakılırken farklı yöntemler uygulanmaktadır. Bu yöntemler değerlendirildiğinde dört çeşit fal vardır. Bunlar

1. Talih falı
2. Anadolu kökenli kuş falı
3. Babil veya Hurri kökenli et ve ciğer falı
4. su yılanı falıdır²²⁵.

Talih falına bakan kişi tanrıların hareketleri üzerinden sorunun cevabını almaya çalışmıştır.

“Yaşlı kadının fal sorusu... Talih falı çıksın. Gökyüzünün Güneş Tanrısı kalktı, koyu kanı aldı; tekrar tahta verdi. İkinci günde tanrı tüm nefsi yaşamı aldı; onalar kader tanrıçasına verilmiştir. Fal olumlu.²²⁶”

“Güneş Tanrısı kalktı” ve “kanı tekrar tahta verdi” cümleleri sembolik ifadelerdir. Bu ifadelerle kastedilen şey güneşin hareketi veya rüya olabilir. Zira tanrıların hareketlerini gözleyen görevliler, bunu doğa olaylarını, gökyüzünü ve rüyaları inceleyerek gerçekleştirirler. Burada da buna benzer bir durum söz konusudur. Ancak talih falının gelecekte yapılacak eylemlerin tanrılar açısından nasıl karşılanacağı da sorgulanmaktadır.

“Kral ve kraliçe kışı Ankuwa kentinde geçirmek istiyorlar. (Ey tanrılar eğer) Ankuwa’yı uygun buluyorsanız ve kral ve kraliçenin başı için her şey mutlaka iyi olacaksa, talih falının sonucu evet olsun²²⁷”

Ankuwa şehrinin makbul olup olmadığı sorulmaktadır. Bu durum bize kral ve kraliçenin bir eylem gerçekleştirmeden önce tanrılara başvurarak, onların iradesinin sorgulandığını söyleyebiliriz.

Bir diğer fal türü olan et ve ciğer falı Mezopotamya kökenlidir. Çünkü Akad devrine ait Mari kentinde keşfedilmiş fal metinleri bulunmuştur.

²²⁴ Kammenhuber, 1976, s. 16.

²²⁵ Atakuman, 2006, s. 112.

²²⁶ Dinçol, 1982, s.91

²²⁷ Ünal, 2003, s.129-Ünal, 1999, s. 259.

“Akadlı Rimuş ve Maniştusu’nun karaciğeridir. Eğer bir prens birdiğer prensle savaşırsa, bu böyle görünecek.²²⁸”

Metinden anlaşılacağı üzere M.Ö. 3. Binyılda Mari kentinde karaciğer falı uygulanmaktadır. M.Ö. 2. Binyılda Hitit kralı I. Hattuşili’nin ve ardından kral olan I. Murşili’nin Suriye üzerine seferler düzenlemesi sonucunda bu geleneğin Hititlere geçtiği söylenebilir. Zira Hititler de karaciğer ve et falına bakarak tanrılarının iradesi sorgulanmaktadır.

Aruşna kenti tanrısı majesteye karşı [öfke] içinde saplanmış olduğuna gelince: (Bunun nedeni şunlar mıdır?): Kraliçe Ammatalla’yı Aruşna kenti tanrısının huzurunda lanetlenmiştir, çünkü Amma[tal]la tanrının “gözlerini tutmuş” ve tanrıyla ilgilenmemiştir. (Ayrıca) [Am]matalla’nın oğlu annesinin elbiselerini giymiş ve (bu kıyafetle) saraya çağırılmıştır. Ey tanrı bunun için öfkelenirdiysen et işaretleri olumsuz olsun.²²⁹

Tanrılarının neden öfkelenildiğini sorgulanmıştır. Tanrıları öfkeliendirecek bir neden sunmuşlardır. Ancak bu nedenin, gerçek neden olup olmadığı bilinmemektedir. Bu sebeple fala başvurmuşlar ve tanrılardan onay almak istemişlerdir.

Tanrılar tarafından onaylandığı zaman bu sebebi ortadan kaldırmak için kefareti ödenip ödenmemesi konusunda da fala başvurmuşlardır.

“Pattiya’nın yukarı sarayda poturmuş olduğu konusuna gelince: Şimdi giderken (ve onun için) kefare[t] yüklerler. Ey tanrı, (bunu) uygun buluyor musun? (Eğer uygun buluyorsan) et işaretleri olumlu olsun²³⁰”

“Ammatalla’nın tanrının g[özlerini bağlamasına ve tanrıya ilgi göstermemesine gelince: Ey tanrı bu yüzden saraydan hiçbir şekilde kefareti istemediysen et işaretleri olumlu olsun. ni, şı, ta [ba]ğır sak kıvrımı olumlu.²³¹”

Kefareti verilir verilmeyeceği fal yoluyla öğrenildiği aşıkardır. Diğer taraftan kefareti verilecekse bunun ne zaman yapılacağı bile fal yoluyla öğrenilmek istenmektedir.

Bu yüzden kefareti (verilmesi) saptandı. Onu (kefareti) şimdi vermeleri gerekecektir. Bu yüzden kralın affedilmesi gerekecektir. Ama (bu) af (konusunu) falları araştıraraklar: af hemen şimdi için mi saptanacak yoksa onun

²²⁸ Snell, 1974, s. 121-122.

²²⁹ Ünal, 1983, s.57-58.

²³⁰ Ünal, 1983, s. 65.

²³¹ Ünal, 1983, s. 67.

(kralın) iyileştiği zaman mı aynı şekilde af edilmesi gerekecektir. Ey tanrı bunu uygun buluyor musun? (Eğer öyleyse, et işaretleri olumlu olsun. neş. Sağa fırlatılmıştır. Bundan başka onlar solda sağlam(dır) Onların üzerinde şi yol (ve) 10 bağırsak kıvrımı olumlu.²³²

Metinlerde görüleceği üzere tanrıların öfkelenmesinin sebebi, bu öfkeyi gidermek için kefaretin verilip verilmeyeceği, verilecekse de ne zaman verileceği sorularının hepsi fal yoluyla öğrenilmektedir. Dolayısıyla falı tanrılardan işaretler almak veya sorular sorarak tanrıların kararlarını öğrenmek olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca bazı durumlarda iki kere fala bakılmakta ve karar ona göre alınmaktadır.

Fal bakıcısının sorusu şöyledir: Birinci et falı olumsuz olsun, sonraki olumlu olsun. İlk ciğerin kalınlaşmış bölümü yukarı baktı: olumsuz. Sonra ciğerin ni, şi, ki ve ‘yolu’nun sol tarafında bir bere var; GAR içinde büzülmüştür. 12 bağırsak kıvrımı: olumlu²³³

Fal bakan görevli iki fal bakmış ve tanrıların kabul etmesi durumunda olması gerekenleri ifade etmiştir. Bu durum alınacak kararı pekiştirmekte ve bilginin doğruluğunu daha açık bir şekilde göstermektedir. Bu da Hititlerin bazı durumlarda, büyük ihtimalle önemli hususlarda, iki kere fala bakılmasını öngörmektedir.

Bir diğer fal türü ise kuş falıdır. Kuş falı ise Anadolu kökenlidir²³⁴. Kuş falında kuşların hareketleri gözlemlenerek tanrıların istekleri sorgulanmaktadır.

Kuş bakıcısının fal sorusu: Aynı (=daha önce yapılmış faldaki gibi). Kuşlar fal ile saptansınlar. Huşa kuşunun “TAR-uan” hareketini gördük ve o iyice öne geldi ve o iki defa gitti. Şaluwaya kuşunu kıyı boyunca gördük. Onlar tekrar iyice yükseldiler ve uzlaştılar. Fal ile belirlendi.²³⁵

Burada farklı kuşların kullanıldığını görmekteyiz. Ancak “Huşa kuşunun TAR-uan hareketi yapması” dikkat çekicidir. TAR-uan kelimesi bir kehanet terimi olarak tanımlanmaktadır²³⁶. Burada da görüleceği üzere kuşlar kullanılarak fal bu şekilde saptanmaktadır.

Kuş falı için hurri- kuşlarının da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Eğer herhangi bir fal isteği(yle) karşılaşırsa (ve) eğer dövülmüş herhangi bir (şeyle) karşılaşırsa, o tanrının burada bulunan insanları önce(aletleri) dışarı

²³² Ünal, 1983, s. 69.

²³³ Dinçol, 1982, s.90.

²³⁴ Atakuman, 2006, s.111.

²³⁵ Dinçol, 1982, s.90.

²³⁶ Rüstel-Neu 1989, s.353.

çıkaraklardır. Ey tanrı, dışarı çıkarmayı uygun buluyorsan hurri- kuşu olumlu olsun.-Olumlu.²³⁷

“Eğer sen, Tanrı, Huppialla gününde Majesteleri için humma görürseniz, majesteleri bugünlerde humma olacak mı? Ama daha fazlası vb., o zaman hurri- kuşları olumlu olsun. Olumsuz.”²³⁸

Birinci fal metninde aletlerin dışarı çıkarılması konusunda tanrıdan onay istenirken, ikinci fal metninde hummanın kralı etkileyip etkilemeyeceği konusunda fikrine başvurulmaktadır. Her iki metinde de hurri- kuşları kullanılmış ve onların hareketlerine göre hüküm verilmektedir.

Bayram kutlamalarının zamanı ve yeri konusunda tanrılara başvurmuşlardır. Bu fal esnasında da kuşlar kullanılmıştır.

Kral askeri seferden yukarıya(Hattuşa'ya) döndüğünde, tanrı ayinlerini yerine getirecektir. Kral ve kraliçe Halep Fırtına Tanrısı'nın Fırtına Bayramı'nı orada kutlayacaklar. Yıl bayramını da orada kutlayacaklardır. Fala bakmaya yarayan Miyater(bereket, gelişme, bollu(k)) kuşlarını orada toplayacaklardır. Ey tanrılar (şimdi) eğer Hattuşa'yı (Halep Fırtına Tanrısı'nın Fırtına Bayramı'nı kutlama yeriş olarak) kral ve kraliçenin kışlamasını tamamen uygun buluyorsanız ve kral ve kraliçenin başına gelebilecek ciddi bir salgın hastalıkla ilgili olarak endişe etmemize gerek kalmayacaksa ve kötülük etrafa yayılmayacaksa ve Hattuşa'yı kral ve kraliçe tarafından Halep Fırtına Tanrısı'nın Fırtına Bayramı'nı kutlama yeri olarak tasvip ettiğinizi üçüncü gün büyücü kuşları fal aracılığıyla bize bildirsinler²³⁹.

Halep Fırtına Tanrısı'nın Fırtına Bayramı'nı kutlama yerinin Hattuşa olması konusunda tanrılara sorulmaktadır. Bu fal bakılırken sihirli kuşlar kullanılmıştır.

Fal türlerinden sonuncusu ise yılan falıdır. Yılan farklı kültürlerde sağlığın sembolü olarak kabul edilmiş bir hayvandır. Hititlerde ise büyü yaparken kullanılan araçlardan biridir. Zira Hitit yasalarında yılan öldürülürken birinin isminin anılması büyü olarak görülmüştür. Yılan sürünge bir havan olduğundan, yılanın gideceği yön ve gittiği yer fal açısından önemlidir. Tanrıların öfkelenme nedeni sorgulanırken de bu fala başvurulduğunu söyleyebiliriz.

Büyük tanrı neden öfkelenmiştir? Ben tanrıya, bunu gidermek için çok dua ettim. Fakat başkası tarafından senin bir şeyin ihmal edilmesi mi ey tanrı? Havuz falı olumlu olsun. Ocak yılanı günaha gitti. O, uzağa, kan ve yemin stelinin içine gitti. Başka bir ocak yılanı saraydan çıktı ve huzursuzluğa gitti,

²³⁷ Ünal, 1983, s. 70.

²³⁸ Hout, 1998, s.129.

²³⁹ Ünal, 2016b, s.6.

oradan hapishaneye girdi, uzağa, ruhlara indi. Birinci ocak yılını ise... bu yana geldi ve o silah... gitti. Olumsuz.²⁴⁰

Tanrıların neden öfkелendiğine dair sorular sormuş ve cevaplarının doğruluğu fal ile onaylanmaya çalışılmıştır. Alınan cevap olumsuzdur. Yani sebep başkadır. Zaten fal baktırmanın amacı tanrıların iradesini sormaktır. İlk önce tanrılara öneri sunulur, daha sonra fala için kullanılan canlı veya nesne gözlemlenir ve ona göre olumlu veya olumsuz yanıtlar alınır. Buradaki amaç tanrıları mutlu etmek ve onları öfkелendiren sebepleri ortadan kaldırarak istikrarı ve huzuru tesis etmektir.

²⁴⁰ Dinçol, 1982, s. 91.

4. İDARİ BELGELERE GÖRE HUKUKUN DİNSEL DAYANAKLARI

Anadolu’da ilk siyasi birliği kurarak altı yüzyıl hüküm süren ve Ön Asya’nın en güçlü devletlerinden biri olarak diğer devletlerin yazgısını elinde tutan bu devletin sürekliliği, mutlaka dönemine göre iyi örgütlenmiş bir idari yapıya sahip olmasıyla açıklanabilir²⁴¹. Bu idari yapı merkezi ve taşra idaresi olmak üzere iki ayrı idareye sahiptir.

Devletim yönetim merkezi Hattuşas kentidir. Hattuşas kentinde yapılan kazılarda büyük bir arşiv ortaya çıkartılmıştır. Bu arşiv içerisinde idari yapı ile ilgili metinler de ortaya çıkartılmıştır. Bu metinler fermanlar ve direktifler olmak üzere iki ayrı grupta incelenmektedir. Fermanlar tüm yöneticileri ve halkı ilgilendiren ve kral tarafından çıkarılan idari metinlerdir.

4.1. Ferman Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları

Hitit krallığına ait iki önemli ferman metni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Telepinu tarafından ilan edilen fermanıdır ve Hitit idari sistemi açısından çok önemli bir yere sahiptir. I.Murşili’nin öldürülmesinin ardından Hitit krallığında ortaya çıkan kaos devrinin ardından tahta geçen I.Telepinu, geçmişini düzeltmek ve kaosa son vermek amacıyla bu fermanı yayınladığını söyleyebiliriz.

I.Telepinu yayınladığı fermanında Hitit siyasi tarihine atıfta bulunarak, kaos ortamının sebeplerini sıralamakta ve bu durumu tanrılara dayandırmıştır.

Hantili de yaşlanınca, tanrı olmaya başladı (ölüm yatağına düştü). Zidanta, Hantili’nin oğlu [Pişeni’yi] oğulları ile birlikte öldürdü. Önde gelen hizmetkarlarını da öldürdü. Zidanta da kral oldu. Tanrılar Pişeni’nin kanının intikamını aldılar. Ona oğlu Ammuna’yı tanrılar düşman ettiler. Babası Zidanta’yı öldürdüler. Ammuna da kral oldu. Tanrılar babası Zidanta’nın kanının intikamını aldılar. Onun elinde ekinler, bağlar, sığırlar (ve) koyunlar [iyi ol]madılar.... elinde mahvoldular(?)²⁴²

“Tanrılar kanının intikamını aldılar” ifadesi, kraliyet üyelerine karşı iktidar için işlenen suçlar tanrıları öfkeliendirmektedir. Metinden de anlaşılacağı üzere tanrılar ya onun ölümü ya da kuraklık gibi bir felaketle onları cezalandırmaktadır. Ancak bunu gören I.Telepinu kan dökmeye son vermiştir. Burada hedef tanrıları teskin etmek ve refahı yeniden sağlamaktır.

²⁴¹ Reyhan, 1998, s.190.

²⁴² Alp, 2011, s.60.

Kendisi de bu durumdan ders aldığını belirterek krallık için hiç kimseyi öldürmediğini ifade etmiştir.

“Asiller meclisi onları ölüme mahkum etti. (Ben) kral da (şöyle) dedim: [Onlar ne]ye ölecekler? Onların gözlerine perde çekecekler. “(Ben) kral (onları) gerçek(?) çiftçi[i] yaptım. Omuzlarından silahlarını aldım. Onlara sapan(?)ları verdim.²⁴³”

Görüldüğü üzere kendisi kan dökmemiş ve fermanın devamında da kan dökmeyi yasaklamıştır.

Gelecekte kim benden sonra kral olursa, kardeşleri, oğulları, hısımları, akrabaları ve askerleri birlik olsunlar. Geleceksin, düşman ülkesini (güçlü) el(in) ile yenik tutacaksın. (Şöyle) deme:” Tamamen temizleyeceğim.” Fakat hiçbir şey temizleyemezsin, daha çok sıkıntıya sokarsın. Kral ailesinden hiç kimseyi öldürme. (Bu) iyi değild(ir).²⁴⁴

Kraliyet mensubu birinin taht uğruna öldürülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak buna tavsiyeye uyulduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Telepinu’dan sonra tahta geçen krallar kardeşkanı dökmekten çekinmemiştir. Ancak hastalanması veya ölümünün ardından bu suçlar dua metinlerinde yad edilmiştir. Bu durumda her ne kadar hukuki işlem yapılmadığı ve devlet tarafından cezalandırılmadığı görülse de tanrıların gazabına uğradığı bilinci metinlerde görülmektedir. Neticede bu bilinç vicdan azabına ve korkuya dönüşmüştür.

Fermanın devamında suçun şahsiliği de vurgulanmıştır.

“Eğer (bir) prens suç işlerse, yalnız başı ile ödesin! Evine ve çocuklarına kötülük yapmasınlar! Prensler hangi (suçtan) dolayı ölüme giderlerde, (bu suç) evlerine, tarlalarına, bağlarına, hizmetkârlarına, uşaklarına, sığırlarına (ve) koyunlarına (dokunmasın)!²⁴⁵”

Burada da suçun şahsiliği ilkesi vurgulanmaktadır. Ancak bu ilke devlete karşı işlenen suçlarda geçerlidir. Tanrılara karşı işlenen suçlarda bu durumun geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira tapınak görevlileri ile ilgili direktif metinlerinde suçu işleyen kişinin tüm soyu ile birlikte cezalandırıldığı görülmektedir.

²⁴³ Alp, 2011, s. 61.

²⁴⁴ Reyhan, 2017, s.44

²⁴⁵ Alp, 2011, s. 62

Fermanın son bölümünde büyü konusunda hükümler verildiği görülmektedir.

“Hattuşa’da büyücülük (konuları): Eşyayı her zaman temiz tutun! Kim aile arasında büyücülük bilirse, siz onu aile içinden yakalayın! Onu saray kapısına getirin! Kim onu getirmezse, gelecek, O insana kötü şeyler olacak.²⁴⁶”

Büyücülük konusunda hem yasalarda hem de idari metinlerde ağır cezalar uygulandığını söyleyebiliriz. Ancak burada “eşyaları temiz tutun” ifadesi ile toplumda da temizliğin vurgulandığı ve idari anlamda da kirliliğin büyü anlamına geldiğini söylemek yanlış olmaz. Zira kirliliğin tanrıları öfkелendirdiği ve bunun da felaketlere sebep olduğunu metinlerde sıkça görmekteyiz.

Gasıp Krallar Devri olarak adlandırılan devrin sonunda tahta çıkan I.Telepinu’dan başka Hitit Krallığının sonlarına doğru tahta çıkan IV. Tuthalya da ferman yayınlamıştır. Ancak bu ferman Telepinu tarafından yayınlanan fermandan farklı olarak askeri konuları içermektedir. Ferman’da krala ve kralın yerine tayin ettiği kişiye itaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Eğer düşman herhangi bir şekilde(?) işi geciktirirse, düşmanı (başka) biri tutar. (Ben) majeste tanrılarımı tes’id etmek için geri gelirim veya majeste nereyi beğenirse, majeste oraya gider. Ordunun başına eğer [bir prens] veya herhangi büyük bir bey tayin edersem, nasıl majestemin talimatını (yerine getirirseniz) onunkini de öyle [yerine getirin] ve onu bütün ordu dinlesin.²⁴⁷

Metinde sadakat vurgulanmaktadır. Ancak kralların tanrıları hoş tutmak veya onlara karşı görevlerini yerine getirmek için ordudan ayrılabilmesini ifade etmektedir. Zira IV. Tuthalya’dan önce de krallar orduyu bırakıp tanrılara karşı görevlerini yerine getirdiğini görmekteyiz. Hatta II. Murşili veba salgınına karşı düzenlediği dualarda babasını orduyu bırakmamakla suçlamaktadır. Orduyu bırakmadığından dolayı tanrılara karşı görevini yerine getirememiştir.

Metnin devamında taşrada görev alan valilere adil olmasını ve çözümsüz kaldığında davayı krala iletmesini ifade etmektedir.

“Haklı bir davayı kaybettirmeyin ve haksız bir davayı kazandırmayın. Hangi davayı (karara bağlamaya) muktedir değilseniz, onu efendiniz kralın da huzuruna getirin, onu kral bizzat tetkik eder.²⁴⁸”

²⁴⁶ Alp, 2011, s. 64.

²⁴⁷ Alp, 1947, s. 391.

²⁴⁸ Alp, 1947, s.395.

Buna benzer emirler Askeri valilere verilmiştir. Burada adaleti vurgulamıştır. Metnin sonunda da yemin kısmı yer almaktadır. Hititler sadakati tesis etmek için görevlilere tanrılar önünde yemin ettirmiştir.

“[Ve kim] bu tabletin sözlerini k[orursa, Yemizler onu korusunlar] ve kim bu tabletin sözlerini koruma[zs], Yeminler [onu] mahvetsinler.²⁴⁹”

Fermanı sonunda tanrılara yemin ettirerek halkın sadakatini garanti altına almıştır. Her ne kadar burada yemin metni kısa olsa da, uzun bir yemin metinleri de yer almaktadır. Bunun yanında Arnuwanda, Tuthalya ve diğer krallar da görevlilere yemin ettirmişlerdir. Esasında bu her krala karşı gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Hatta tahttan indirilen krallara da sadakat yemini edilmiştir. Bu durum dua metinlerinde geçmektedir. Duaların düzenlenmesine sebep olan felaketlerin de yeminin bozulmasından kaynaklandığını itiraf etmişlerdir.

3.2. Direktif Metinlerinde Hukukun Dinsel Dayanakları

Kral tarafından merkezde veya taşrada bir personel grubuna veya bir şahsa gönderilen ve görevi hakkında bilgi vermek veya bir görevi yerine getirmek amacıyla gönderilen emirlerdir. Bu tür belgelere Hititçe’de išhiul “bağlantı, emir, talimat, antlaşma” adı verilmektedir²⁵⁰. Metinlerden bir kısmı merkezde görev yapan saray ve tapınak personellerine gönderilen emirleri içermektedir. Diğer kısmı ise taşrada görev yapan memurlara gönderilmiştir.

Merkezde saray ve tapınak olmak üzere iki idari birim bulunmaktadır. Kral her iki birimde görev yapan personele direktifler göndermiştir. Saray insanlarla ve devletlerle ilişkileri düzenlemekle ve adaleti tesis etmekle yükümlüdür. Burada adalet kavramı önemli bir yer işgal etmektedir. Adaleti toplumda tesis etmek için mahkemeler bulunmaktadır.

Direktif metinleri şu konuları içermektedir:

1. Asker Direktif Metinleri(BEL MADGALTI, DUGUD, Askeri Direktif Metinleri)
2. İdari Direktif Metinleri (BEL MADGALTI, HAZANNU, Tapınak Görevlileri için)

²⁴⁹ Alp, 1947, s. 397.

²⁵⁰ Süel, 1990, s.266.

3. Hukuki Direktif Metinleri(BEL MADGALTI, Askeri Direktif Metinleri)
4. Bir makamın karakterine (özelliğine) bağlı özel direktif metinleri (SAG MEŠEDĬ, Tapınak Görevlileri için)
5. Seremoni ile ilgili Direktif Metinleri (MEŠEDĬ, Saray Görevlileri için)
6. Kültle ilgili Direktif Metinleri(BEL MADGALTI, Tapınak Görevlileri için)
7. Dini Direktif Metinleri (Saray görevlileri, Tapınak görevlileri için)²⁵¹

Saray kral ve kraliyet üyelerinin hayatını idame ettirdiği ve devleti yöneten idari kadronun çalıştığı bir yapıdır. Hitit metinlerinde saray É.GAL sümeogramıyla ifade edilmiştir²⁵². Bu sümeogramın Hititçe karşılığının şaramna- olduğunu söylemek yanlış olmaz. ²⁵³

Kral tarafından verilen direktifler mutfak personeli, ayakkabıcılar, dericiler ve su taşıyıcılarına verilen direktifleri içermektedir. Direktif metninin ilk kısmında kirliliğe atıfta bulunmaktadır.

[Eğer] biri [kirlili]ğe sebep olursa, bir kralın öfkesini [arttı]rırsa ve sen şöyle söylersen: “[Kral] bizi görmeyecek!” Aksine kralın tanrıları çoktandır sizi izliyorlar! Onlar sizi keçiyeye dönüştürtecekler ve dağa sürecekler veya sizi bir gaggapa- hayvanına çevirecekler ve uçuruma sürecekler!²⁵⁴

Burada kirliliğin çok büyük kötülük olduğu ve bunun tanrılar tarafından kötü olarak karşılanacağı gerçeği ifade edilmektedir. Tanrıların sürekli gözlediği ve herhangi bir durumda müdahale edecekleri izlenimi vermeye çalışılmıştır. Metnin devamında mutfak personeline direktifler bulunmaktadır.

Ayrıca siz bütün mutfak görevlileri, içki sunucu, sofracı, aşçı, ekmekçi, tawal bira imalatçısı, walhi- adamı, şarap kabı tutucusu, paşandala adamı, sütçü, kipli(ya)- yapımcısı, şurra- yapımcısı, tappa- yapımcısı, kurban ekmekçisi, zuppa-kabı adamı, siz kralın şahsı için aydan aya yemin edin, pişmiş topraktan yapılmış bir kabı su ile doldurun, onu güneş tanrısının önünde dökün ve şöyle söyleyin: ‘Her kim bir kirlilik yaparsa krala kirli su verirse, onun şahsını tanrılar su gibi dökün.’²⁵⁵

Saray görevlilerinin temizliğe önem vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu paragraftan da anlaşılmaktadır ki kirliliğe sebep olan kişi tanrıların gazabına

²⁵¹ Süel, 1990, 270-271.

²⁵² Alp, 1979, s. 273.

²⁵³ Alp, 1979, s.280.

²⁵⁴ Miller, 2013, s.81.

²⁵⁵ Reyhan, 2017, s.57.

uğramaktadır. Ancak burada “şahsını su gibi döksün” şeklindeki ifade dikkat çekicidir.

Mutfak personeli dışında ayakkabı yapımcılarına ve dericilere de direktifler vermektedir.

“Siz ayakkabı yapımcıları ve kralın ayakkabıcıları, siz her zaman mutfaktan sığır derisi götüreceksiniz, siz başkasını götürmeyin! Diğerini götürürseniz ve sonradan o bilinirse, ona ve soyundakilere tanrılar kötü bir kader verilecektir.”²⁵⁶

“Fakat siz, arabacının evinin, katip evinin(deponun) ve 10 arabacının başının evinin dericileri (yani) kralın arabasını yapan sizler, sadece aşçının evinden sığır derisi ve keçi derisini alınız, başkasını almayınız.”²⁵⁷

Her iki paragrafta da sarayda sadece inek ve keçi derisi kullanıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca deriyi sadece mutfaktan alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Hitit kraliyet ailesinin dışarıdan gelen maddelere karşı olduğu ve yerli ürün kullandığı görülmektedir. Neden bu anlayışa sahip olduğu Hititlerin dünyaya ve tanrılara bakış açıları ve onları algılayışları ile ilgili olabilir. Çünkü Hitit düşüncesinde kirlenme büyük bir tehdittir ve felaketlerin de kaynağıdır. Bu sebeple de krallar kültürel anlamda da temiz olmalıdır. Bunun için ise su ve çam kozalağı kullanılması ilginçtir.

“Aşçıların başı dışarıdan [s]u getirir ve ocaktan çam kozalağını alır ve su içine [at]ar ve tekrar yukarıya [kaldır]ır ve kralı (kült bakımından) temizler.”²⁵⁸

Direktif metninin devamında ise suçun ortaya çıkmadan önce rapor edilmesi veya saklanması durumunda olacaklar ifade edilmektedir.

Eğer yanlışlıkla başka (deri) aldınızsa, bunu zamanında krala söylerseniz, bu izin suçunuz sayılmaz. Ben kral, o zaman onu(yani yapılan eşyayı) bir yabancıya yollarım ya da bir hizmetkara veririm. Fakat, eğer yaptıklarını gizlerlerse ve kral bizi görmez derlerse, yanılırlar; kralın tanrıları onları çoktan görmüştür ve onları dağlara kovarlar²⁵⁹!

Burada da görüleceği üzere hata yapan kişi durumu krala bildirir ve hata kralı etkilemezse, görevli suçlu görülmemektedir. Ancak burada da görüleceği üzere tanrılar her şeyi görmektedir ve günahkârları cezalandıracaktır. Aslında burada

²⁵⁶ Miller, 2013, s. 83.

²⁵⁷ Reyhan, 2017, s.57.

²⁵⁸ Alp, 1982, s. 255.

²⁵⁹ Dinçol, 1982, s. 56.

görevlilere böyle bir bilinç oluşturmak istenmektedir. Zira sadakat tanrılarının gözetimindedir ve sadakati bozan kişi tanrıları karşısına almaktadır.

Saray görevlileri ile ilgili direktif metninin son paragrafında ise nehir ordalı örneği ile karşılaşmaktayız.

Ben kral bir zamanlar Sanahuitta kentinde su leğeninin içinde bir kıl bulmuştum. Ben kralın ruhu gazaba gelmiş ve sakalara ‘ama bu iğrenç şey!’ diye haykırmıştım. Arnili isimli bir sorumlu ‘kabahat Zuliya’nındır’ demişti. Kral Zuliya ırmağa gitsin! Eğer temiz ise, ruhunu temizlesin; (ama) kirli ise, ölsün!’ demişti. Zuliya ırmağa gitti. (Evet, gerçekten) kirliydi. ... onu Suresta kentine götürdüler ve idam ettiler.²⁶⁰

Burada da görüleceği üzere kirliliğe sebep olan memurun sonu ölümdür ve Zuliya’nın öldürülmesi de bunu kanıtlamaktadır. Ancak paragrafın sonunda idam ettiler şeklindeki ifade dikkat çekicidir. Zira nehir ordasında nehirden kurtulan suçsuz yani temiz, kurtulamayan ise suçlu yani kirlidir²⁶¹. Ancak burada idam edilmesi, hayatta kaldığını düşündürmektedir. Diğer taraftan aradaki kırık parçada, idam edilenin Zuliya değil onun ailesi olduğu olasılığını da ortaya çıkartmaktadır.

Tapınaklar tanrı ve tanrıçalara hizmet edilen yerlerdir²⁶². Tapınakların kendi atölyeleri, tarlaları ve ormanları olan ve kendi varlıklarını ve personellerinin gereksinimini garanti altına alan özerk kurumlardır²⁶³. Burada tanrılara kurbanlar sunulur, tanrı heykellerinin bakımı yapılır ve adaklar sunulurdu. Tapınaklarda tanrılara sunu yapan, onların bakımıyla ilgilenen kişiler bulunmaktadır.

Hitit yasalarına bakıldığında suçun şahsiliği ve suçu işleyen kişilerin aileleri ve soylarına dokunulamayacağı görülmektedir. I.Telepinu fermanında da bu ilkeye rastlanmaktadır. Ancak tapınaklarda çalışan kişilerin bu ilkedan bağımsız olduğu görülmektedir. Daha doğru bir ifadeyle tanrılara karşı işlenen suçlarda kişinin değil tüm soyunun ve ailesinin cezalandırıldığını söyleyebiliriz.

“Şu halde, eğer [her kim] tanrının ruhunu kızdırırsa, o yüzden tanrı ondan tek başına mı intikam alır? Karısından, [çocuklarından], soyundan, sopundan, kölelerinden, [cari]yelerinden, sığırlarından, koyunlarından ve hububatından intikam almaz mı?”²⁶⁴

²⁶⁰ Ünal, 2005, s.123.

²⁶¹ Reyhan, 2017, s.56.

²⁶² Mertinez, 2017, s. 20.

²⁶³ Neve, 1990, s.28.

²⁶⁴ Süel, 1985, s.27.

Metinde cariyelerinden bile intikam alınacağını ifade etmesi durumun vahametini göstermektedir. Bu sebeple şunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Devlet huzurunda suç şahisidir ama tanrıların gözetiminde işlenen günahlar şahsi değil ailevi, hatta toplumsaldır diyebiliriz.

Hitit arşivlerinden çıkan metinler arasında tapınağın temizliği ve kurban sunumu ile ilgili metinler keşfedilmiştir.

Şafakta o tapınağı ıslatır ve temizler (ve) tanrıyı temizler. Kaide üzerinde biri onları düzenler. O rahiplerin evinin önünde bir koyun kurban eder, koyunu keser. Dinlenmiş ve pişmiş kurban eti biri indirir, tencere yemekleri hazırlar. Ama bu olurken atıştırmalığa çağırılır.²⁶⁵

Görüldüğü üzere şafakta tanrılar ve tapınak temizler ve yemekler hazırlanır. Örgütlenmiş bir devlet yapısına sahip olan Hititler tapınak görevlileri için de direktifler yayınlamıştır. Bu direktifler bayramların kutlanması, sunular ve kurbanlar, görevlilerin temizliği, görevlerini iyi yapması ve tapınakta yanan ateşin söndürülmesi ile ilgilidir. Metinde en çok kurban ve sunuların uygun bir biçimde sunulması ve onlara ait malların görevliler tarafından alınması ile ilgili direktifler vardır.

Eğer ne zaman (kurban masasının) üstüne konmuş (olan) kurban maddelerini alırsanız ve onları tanrıların ruhuna sunmazsanız ve onları evlerinize alıp götürürseniz ve onları sizin karılarınız çocuklarınız ve hizmetkârlarınız yiyip bitirirse, ya size bir hısım ya da sevilen bir konuk gelirse ve onları ona verirsiniz, onları tanrının ruhundan almış olursunuz.²⁶⁶

Metinde geçen “tanrının ruhundan alma” eylemi dikkat çekicidir. Burada tanrının ruhundan bir şey almakla ona karşı kötü bir eylem gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Metnin devamında da sunularla ilgili de direktifler bulunmaktadır.

Ekmek, bira, şarap ile birlikte diğer kurban maddelerini tapınakta (tanrıya) sununuz. Tanrının kurban ekmeği ile ince ekmeğini hiç kimse (kendine) ayırmayın. Bira ve şarabı hiç kimse (kendisi için) dökmeyin. Her şeyi tekrar tanrıya sununuz. Sonra tanrının huzurunda sizin için (şu) sözü söyleyiniz: “Kim senin, tanrının kurban ekmeğinden (ve) kurban içkisinden aldı ise, onu(sen) beyim tanrı arka(sın)dan kova[la]. (Tanrı) onun evinin altını üstüne getirsin.”²⁶⁷

Tanrıların kurban ekmeği ve şarabının sunumu çok önemlidir. Kurban ekmeğinden alan kişinin evinin altının üstüne gelmesi durumu, çok ağır bir cezaya çarptırılacağı izlenimi vermektedir. Daha önce de ifade ettiğim üzere tanrılara karşı

²⁶⁵ Haas- Wilhelm, 1974, s.126.

²⁶⁶ Süel, 1985, s.31.

²⁶⁷ Süel, 1985, s.33.

işlenen suçlarda sadece kendisi değil evi ve ailesi de cezalandırılmaktadır. Metnin devamında ona ölüm cezası verildiği de aşikârdır.

Günlük görevi gereği tanrıların kült heykelleri ile yakın temas kuran tapınak görevlileri ve kurban sunulan yer günlük yıkanmalı ve özellikle cinsel ilişkiden sonra yıkanması gerektiği özellikle uyarılmaktadır²⁶⁸. Çünkü tanrılar kirlilik durumunda çok öfkelenir. Direktif metinlerinde de bu durumla ilgili emirlerin olması doğaldır.

“Sonra [gün ağardığı] zaman o [derhal yıkan]sın ve o tapınakta bulunmak için d[erhal] yukarı çıksın.²⁶⁹”

“Evinde hiç kimse karısı ile kalmasın. Kimi aşağıda evinde bulurlarsa ona ölüm (cezası verilir).”²⁷⁰

“Temiz elbiseler giyiniz. Ayrıca (bütün) kıllarınız ve tırnaklarınız kesilmiş olsun. (Böylece) tanrıların ruhu sizi suçlamasın²⁷¹.

Eğer kim kadının yanında yatarsa onun amiri (ya da) büyüğü arkadan (bir kült görevi) yapmaya zorlarsa o (doğruyu) söylesin. [Eğ]er o söylemeye cesaret edemezse arkadaşına söylesin ve yıkansın. Eğer o bilerek sonraya bırakırsa(ve) henüz yıkanmadan tanrıların kurban ekmeğinin ve kurban içkisinin yanına kirli olarak yaklaşırsa bu durumu arkadaşı ile bilirse ve o sana kötülük eder (de) eğer gizlerse, fakat arkadan meydana çıkarsa [onlar] için ölüm cezası (verilir). Onların ikisi de ölsünler.²⁷²

Hititlerin temizliğe ne kadar önem verdiği bilinen bir gerçektir. Eğer temiz olmazsalar tanrıları öfkelenendirir ve tanrılar da bu öfkeyle ülkede felaketlere sebep olur. Sadece tapınak görevlilerinin değil tapınakta kullanılan eşyaların da temiz olması gerektiği vurgulanmıştır.

“Tanrıların (ekmek) bölme yeri süpürülmüş (ve) su serpilmiş olsun. Ayrıca domuz (ya da) köpekten eşikten (içeriye) geçmesin.²⁷³”

Sizin muhafaza ettiğiniz ağaçtan ve pişmiş topraktan eşyalara eğer herhangi bir yerde bir domuz (ya da) bir köpek yaklaşırsa ve mutfak beyi onu atmazsa ve o tanrılara kirlenmiş (kap kacaktan) yiyecek verirse tanrılar (da) ona yemek (ve) içmek için dışkı (ve) idrar verirler.²⁷⁴

²⁶⁸ Hoffner, 2003, s.105-106.

²⁶⁹ Süel, 1985, s.55

²⁷⁰ Süel, 1985, s. 57

²⁷¹ Süel, 1985, s.69

²⁷² Süel, 1985, s. 71, 73.

²⁷³ Süel, 1985, s.67.

²⁷⁴ Süel, 1985, s.69.

Her iki paragrafta da köpek ve domuz olmak üzere iki hayvandan bahsedilmektedir ve her nedense iki hayvan da kirliliğin sebebi olarak görülmektedir. Bu hayvanların yaklaştığı mekânlar ve dokunduğu kaplar kirli kabul edilmektedir. Direktif metninin devamında tapınak görevlilerinin görevlerini icra etmesiyle ilgili emirler yer almaktadır.

(Eğer) her kim için Hattuša'da dini bir görev (olursa) ister bir rahip (ister) merhemli bir rahip nöbetçilere her kim izin vermeye yetkili ise o kesinlikle izin versin. Eğer herhangi bir kimse nöbetçi ise o kesinlikle nöbet(in)e gitsin. Şöyle demesin: "Ben tapınağımı koruyacağım, oraya gitmeyeceğim." Eğer herhangi bir düşman sözü (olursa) Hattuša'yı küçültmek için herhangi bir düşman ortaya çıkar(sa) (o zaman) onu surun dışında görmezler(se), onları tapınak adamları içeride görürler. Nöbetçi kesinlikle nöbet(in)e gitsin.²⁷⁵

"O tanrının yanında, yukarıda bulunmayı ihmal etmesin. Eğer ihmal ederse, (o zaman) eğer onu öldürmezlerse ona hakaret etsinler. Çıplak olarak-vücudunda elbise olmasın- Labarna'nın kuyusundan 3 kez tapınağa su götürsün. Bu ona hakaret olsun.²⁷⁶"

Tanrıların ihmal edilmemesi önemli bir husustur. Yukarıdaki paragrafta herkes görevini yapması gerektiği vurgulanırken, aşağıdaki paragrafta ihmal edenlere ceza verildiği ifade edilmektedir. Ancak Hitit yasalarından farklı olarak teşhir cezası uygulanmaktadır. Tapındaki ateşin tehlikeli olduğu ve dikkat edilmesi gerektiği de metnin devamında vurgulanmaktadır.

Ateş konusunda çok dikkatli olun. Eğer mabet [içinde] bir bayram (kutlanıyorsa), ateşi (dikkatlice) gözetim altında bulundurun. Gece olur olmaz ocağa kalan ateşi suyla iyice söndürün. Eğer şurada, burada ateş (veya) kuru odun (kalmışsa), onu söndüren kişi (iyice söndürsün). Tanrı evinde bir günah (yani yangın) çıktığında tek başına tapınak mı mahvolacaktır? (Onunla birlikte) Hattušaş kenti (ve) kralın malı mülkü de mahvolacak mıdır? Suçu işleyen, soyu sopu ile birlikte yok edilecektir. Tapınakta bulunan kişilerden hiç biri hayatta kalmayacak, soyu sopu ile birlikte yok edilecektir. (işte bundan dolayı) ateş konusunda çok dikkatli olun!²⁷⁷

Tapınağa zarar veren kişi sadece kendisi değil soyları ile birlikte mahvolacaktır ifadesi yukarıda da ifade edildiği gibi suçun şahsiliği ilkesinin burada işlemediğini ortaya koymaktadır. Direktif metnini başında da tanrı ile insan arasındaki ilişkileri efendi ve köle arasındaki ilişkilere benzetilmesi bu durumu izah etmektedir. Zira kölelerin evlenmesinden doğan çocuk yine köle olur ve köleler

²⁷⁵ Süel, 1985, s. 59.

²⁷⁶ Süel, 1985, s.61.

²⁷⁷ Ünal, 1999, s.149.

hakkından sahipleri hüküm verebilir. İnsanlar arasındaki evlilikten insan doğar ve o da tanrıların kölesidir. Tanrılar onun hakkında da hüküm verebilir. Bu sebeple tapınak ve tanrılar her zaman Hititlerin en çok dikkat ettiği husustur. Eğer tanrılar öfkelenirse insanları mahveder.

Tapınak ile ilgili bu direktiflerde tanrıları iki şeyin öfkелendirdiğini söyleyebiliriz. Bunlardan ilki tanrılara karşı hizmetlerin eksik yapılması veya tanrıların ihmal edilmesidir. Diğerisi ise kirliliktir. Her iki durumda da tanrılar öfkelenir ve önce suçu işleyen kişi ve onun soyundan hesap sorar. Onların soyunun da cezaya dahil olması çok etkilidir ve halkın gözünde mühim bir yer işgal etmesine sebep olur. Bu durum kralların kendi iradelerini tanrıların iradesine dayandırmasına bir neden oluşturur.

Hitit krallığında merkez dışında kalan bölgelerde taşra idaresi bulunmaktadır. Taşrada yerleşen halkı kontrol etmek amacıyla “BEL MADGALTI” şeklinde geçen görevliler atanmış ve bu görevlilere özel direktifler de gönderilmiştir²⁷⁸. BEL MADGALTİ halkın güvenliği ve kontrolü dışında hukuki hakların da gözeticisidir²⁷⁹. Davalarda ihtiyarlar heyeti ile birlikte yer alır.

Sınır komutanı ile maksim (memurları) ve ihtiyarlar davalarda dikkatle karar verecek ve onları uygulayacaklar. Topraklarda eskiden olduğu gibi kanun kötü niyetlilere karşı karar verir: eskiden idam cezası uygulanan kasabalarda idam devam etmeli. Ama onların sınır edildikleri kasabalarda, sürgünler devam edilmeli. Kasaba daha sonra arınır. Eğer biri çıkar da bir davaya ilişkin bir tahta tablet ya da kil tablet hazırlar, sınır komutanı dikkatle karar verecek ve her şeyi düzene sokacaktır. Eğer hukuki sorun çok büyükse, majestelerine danışacaktır.²⁸⁰

BEL MADGALTI'ye gönderilen direktiflerden bazıları tanrıların tapınaklarının inşası, saygı gösterilmesi, bayramların kutlanması ve kurban sunumu ile ilgili emirleri içermektedir.

“İster Fırtına Tanrısı'nın isterse başka bir tanrının tapınağı olsun, şimdiye kadar ihmal edilmedi. O daha önce nasıl inşa edildiyse, tekrar o şekilde inşa edilsin.”²⁸¹

Ayrıca tanrılara saygı gösterilsin. Fırtına tanrısı için, ise, çok saygı gösterilsin ve şayet bir tapınak su sızdırırsa, askeri vali ve kent müfettişi onu tamir etsin

²⁷⁸ Tutkaoğlu, 2016, s.8

²⁷⁹ Süel, 1990, s.267.

²⁸⁰ Kuhrt, 2013, s. 356.

²⁸¹ Özen, 2016, s.43.

veya fırtına tanrısına ait bir riton veya başka bir tanrının özel eşyaları kaybolursa, o vakit rahipler, merhemli rahipler ve tanrı anaları onları yerine koysunlar.²⁸²

Her iki metinde de tanrılara ve tapınaklara özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Taşrada da merkezde olduğu gibi tapınaklar vardır ve Hititler sadece merkezde değil buralardaki tapınaklara da özen göstermiştir.

Hitit idari yapısında merkez ve taşrada oluşturulan yönetim birimleri vardır. Bu birimler kraldan direktifler alır ve halkı bu şekilde kontrol ederdi. Hitit devletinin merkezi yönetiminde tapınak görevlileri ve saray görevlilerine direktifler göndermiştir. Tapınak tanrılarının evidir ve tapınağın yegane amacı tanrıları hoşnut etmek ve onların öfkelenmesini engellemektir. Diğer birim olan saray ise kralın ve idari personelin yaşadığı yapıdır ve kirlilikten arındırılması gerekmektedir. Bu sebeple sarayda çalışan görevlilerin ilk görevi temiz olmak ve krala temiz besinler sunmaktır. Devamında yerli ürünlerin olması gerektiği vurgulanırken, Nhir Ordali örneği ile metnin son bulması dikkat çekicidir. Zira Hitit toplumu kirlilikten endişelenir. Kirliliğin tespit edilmesinin en etkin yöntemi Nehir Ordali'dir.

Taşrada da tanrılar saygı gösterildiği ve tapınakların ihtiyaçlarının temin edildiğini görmekteyiz. Taşrada merkezden farklı olarak yöre halkının hukuki geleneklerine saygı duyulduğu ve verilen cezaların geçmişteki gibi verildiğini söyleyebiliriz. Hitit Devleti'nin çok uluslu bir devlet olduğunu düşünürsek bu durumun gayet doğal olduğunu söyleyebiliriz. Zira Hititlerin siyasi birliği kurmasında bu hoşgörü ve o yörede tapınılan tanrıların Hitit panteonuna dahil olması durumunun etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

²⁸² Reyhan, 2017, s.229.

5. TARİHİ VE SİYASİ METİNLERE GÖRE HUKUKUN DİNSEL DAYANAKLARI

Hitit mitolojisi toplum açısından öğretici bir metindir. Aynı zamanda tarihi bir mahiyete sahip olan bu metinler tanrıların öfkelenmesi durumunda ortaya çıkacak durumu anlatmakla beraber tarihten ilham aldığı bir gerçektir. Zira her felaket toplumda iz bırakır ve insanlar bunları tanrısal bir iradeye bağlarlar. Bu yönüyle mitlerin doğal felaketlerin dinsel bir izahı şeklinde tanımlayabiliriz. Hitit kralları tanrılar huzurunda hesap vermekle sorumluluk duymuşlar ve onlara karşı eylemlerinden dolayı kendilerini savunma gerekliliğini hissetmişlerdir. Bu gereklilik sonucunda yıllık ve biyografi metinleri ortaya çıkmıştır. Bu metinler diğer taraftan tanrılar tarafından seçildiği fikrini vurgularken toplumdan destek almak için ihtiyaç duyulan dinsel güç kaynağının izahıdır diyebiliriz. Uluslararası ilişkilerde de tanrının varlığı önemlidir. Zira her ülke kendi tanrısı üzerine yemin etmesi siyasal düzlemde dinsel bir otoritenin düzeni tesis etme ihtiyacıdır diyebiliriz. Neticede her siyasal eylem bir dinsel güce ve her dinsel güç de bir hikaye ile halk nazarında bir etkinliğe sahiptir diyebiliriz ve bu bölümde buna dair belgeler sunulmuştur.

5.1. Mitoloji Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları

Mitler tanrılarla ilgili örnek, ibret verici ve ders alınacak hikâyelerdir; yani kıssadan hisse kapmak, kainat ve dünyanın nasıl yaratıldığının ve kalbur üstüne gelen olayların ilkel düzeyde dini açıdan açıklanmasıdır²⁸³. Mitlerde olmazsa olmaz olan unsurlar, tanımda da görüleceği üzere, tanrı, tanrıça veya ilahi karakterleri içermesi, doğaüstü güçler ve dini inançların arkasındaki gerçekliktir. Ancak Hatti mitleri farklıdır.

Üç mit türü dünyanın tüm mitolojilerinde bulunur: Yaratılış Mitleri, Tanrı Mitleri ve Kahraman Mitleri²⁸⁴. Bu mitlerden ilki tanrılar arasındaki münasebetleri, yaratılış mitleri evrenin ve insanların oluşumunu ve kahramanlık mitleri de güçlü bir kişinin mücadelesini konu almaktadır. Hititlere ait mitler Hatti, Hurri, Mezopotamya ve Kenan kökenlidir. Bu mitleri şöyle sıralayabiliriz.

-Hatti Kökenli

1. Illuyanka

²⁸³ Ünal, 2019, s.55.

²⁸⁴ Leeming, 2017, s.18.

2. Deniz Kızı ve Telepinu

3. Kamruşepa

4. Fırtına Tanrısının Müthiş Bir Şekilde Gürlemesi (Gökyüzünden Düşen Ay)

5. Ebedi Olan İnsan Ruhunun Yolculuğu

6. Kayıp Tanrı Mitleri:

7. Nerik Kenti Fırtına Tanrısına Yakarış ve Kurban Sunma

-Hurri

1. Kumarbi

2. Tanrı LAMA'nın Şarkısı

3. Gümüş'ün Şarkısı

4. Hedammu Şarkısı

5. Ullikummi Şarkısı

-Mezopotamya Kökenli

Gılgamış

-Kenan Kökenli

Elkurnirşa ve Aşertu²⁸⁵

Hatti kökenli mitler çoğunluğu oluşturmakla birlikte birden fazla Hurri kökenli mit bulunduğu görülmektedir. Ancak Hurri kökenli mitlerin neredeyse tamamı şarkı olarak ifade edilmiştir. Mezopotamya ve Kenan kökenli mitlerin de yer alması Hititlerin ele geçirdikleri topraklardan sadece tanrıları değil, tanrılarla birlikte mitleri de kendi kültürlerine taşıdığını söyleyebiliriz.

Tanrı mitolojileri çoğunlukta olmakla birlikte kayıp tanrı mitleri tezimiz açısından kritik öneme sahiptir. Çünkü Antik toplumlar bir öfkeli tanrının fırtına, kuraklık ve sel gibi olumsuz doğa olaylarına sebep olabileceğine inanmıştır²⁸⁶. Kaybolan tanrılar arasında Telepinu, Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı, Hanhana, Anzili ve Zukki, İnara ile birlikte Kraliçe Aşmunikal'in, Kraliçe Harapşili'nin, Katip

²⁸⁵ Reyhan.-Cengiz, 2015, s.116.

²⁸⁶ Reyhan, 2009, s.86.

Pirva'nın, Kulvişna Kentinin ve Lihzina kentinin Fırtına Tanrılarının²⁸⁷ da yer aldığını görmekteyiz. Telepinu, Fırtına tanrısı, Güneş tanrısı, İnara ve diğer kayıp tanrılara karşı düzenlenen dua düzenlendiğini de söyleyebiliriz. Özellikle Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı her duada zikredilmektedir.

Kaybolan tanrı mitlerinden ilki tanrı Telepinu'nun kaybolmasıdır.

Telepinu [şiddetli bir öfkeye kapıldı ve bağırdı]: “Orada hiç mücadele olmamalı.” O, heyecanından sağ ayakkabısını sol ayağına, sol ayakkabısını sağ ayağına giymeye çalıştı...[...]. Pencereleri sis sardı, evi duman sardı. Ocakta kütükler bastırılmıştı, tapınaklarda tanrılar toplanmıştı, ağılda koyunlar kümeliydi, Ahırda sığırlar toplanmıştı. Koyun kuzusuna bakmadı, inek buzağısına bakmadı.²⁸⁸

Burada Telepinu'nun öfkeleniğini tasvir etmiştir. Ancak sorun şu ki, Telepinu'nun neden sinirlendiği ifade edilmemektedir. Telepinu'nun öfkelenmesi ve gitmesi sonucunda felaketlerin ortaya çıktığı da görülmektedir.

Filizlenmediği için dağlar ve ağaçlar kurudu. Ülkede açlık olduğu için, otlaklar ve baharlar kurudu. İnsanlar ve tanrılar açlıktan ölüyor. Büyük Güneş Tanrısı bir ziyafet düzenledi ve bin tanrıyı davet etti. Onlar yediler ama doymadılar. Onlar içtiler ama susuzluklarını gideremediler.²⁸⁹

Metinde kuraklıktan bahsedilmektedir. Bu kuraklık o kadar kötüdür ki tanrılar bile ölüyor. Ziyafette bile tanrılar ne doyuyorlar ne de susuzluklarını giderebiliyorlar. Bu da büyük bir felaketi işaret etmektedir. bu felaketi durdurabilmenin tek yolu Telepinu'yu geri döndürmektir. Bunun için de tanrılar Telepinu'yu aramışlardır. Telepinu'yu aramak için son olarak arıyı görevlendirmişlerdir.

Sen [oğlum] Telepinu'yu aramaya (git!) [Onu] bulduğunda onun el ve ayaklarını sok ve onu ayağa kaldır. Sonra bal mumunu al ve onu temizle. Sonra onu pakla ve tekrar onu arıt. Sonra onu bana geri getir.²⁹⁰

Arıdan onu sokması ve balmumu kullanması istenmektedir. Metnin devamı kırıktır. Ancak Telepinu'nun öfkeyle döndüğü görülmektedir. o zaman tanrının öfkesini dindiren en önemli yöntemler olarak kabul edilen büyü yöntemleri uygulanmaya başladı.²⁹¹ Bu yöntemlerden bazıları mitoloji metninde ifade edilmiştir. Bunlar sunu yapma ve analogi yöntemidir. Sunu yapma, tanrıları

²⁸⁷ Reyhan-Cengiz, 2015, s.116

²⁸⁸ Elmalı, 1991, s.30.

²⁸⁹ Reyhan, 2009, s. 88.

²⁹⁰ Karauğuz, , 2015, s.72.

²⁹¹ Reyhan, 2009, s.96.

sakinleştirmek için onların ruhuna şarap, tahıl ve benzeri şeyler sunmaktır. Analoji ise ritüellerde kullanılan tekniğin aynısıdır. İlk olarak sunular ifade edilmektedir:

“İşte bak! (Senin için) sakinleştirici bir bitki buraya konmuştur. [Ey Telepinu senin ruhun] da sakinleşsin. İşte bak’ Arpa buraya konmuştur. (Onun) özü(?) ona (Telepinu’ya) yalva[rsıbn].²⁹²”

Tanrı Telepinu’ya bitki ve arpa sunulmuş ve sakinleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yöntem ritüellerde de bulunmaktadır. Metnin devamında benzetme(analoji) yöntemi ile tanrı Telepinu sakinleştirilmeye çalışılmıştır.

Buraya reçineli ağaç(?) konmuştur. O [ruhunu] Telepinu yağla. Arpa ve bira ekmeği nasıl birleşmişse, senin ruhun da, [Telepinu] (bu) fanilerin sözleriyle aynı şekilde birleşsin. [Nasıl buğday] temizse, Telepinu’nun ruhu da aynı şekilde temiz olsun. [Nasıl] bal tatlıysa ve yağ yumuşaksa, Telepinu’nun ruhu da aynı şekilde tatlı ve yumuşak olsun.²⁹³

Nasıl yağ zeytinin özünde saklanır, nasıl ki şarap üzümün özünde saklanır, Telepinu sen de aynı şekilde iyiliği özünde ve ruhunda muhafaza edersin²⁹⁴”

Reçineli ağaç, buğday, bal ve yağ üzerinden benzetmelerle tanrıların yumuşak ve tatlı olması amaçlanmaktadır. Bu tür benzetmelerle tanrının ruhu yumuşatılmaya çalışılmıştır. Her iki metinde de görüleceği üzere mit ve ritüel iç içe girmiş gibi gözükmektedir. Burada görüleceği üzere, çok sayıda halkın mitlerinin ayinlerden kaynaklandığını ispatlamak gerektiği halde, Hatti literatüründe bu husu bizzat metinlerden açıkça ortaya çıkmaktadır²⁹⁵.

Mitin sonunda Telepinu eve dönmektedir. Onun eve dönüşüyle her şey normale dönmektedir.

Telepinu evine döndü ve ülkesinin önemini kavradı. Sis pencereleri terk etti. Duman evi terk etti. Sunaklar tekrar tanrılarla ahenk içine girdi. Ocak kütüğü terk etti. Ağıldaki koyunları o, serbest bıraktı. Ahırdaki sığırları o, serbest bıraktı. Sonra anne çocuğuyla ilgilenip korudu. İnek buzağısıyla ilgilenip korudu. Ve Telepinu da kral ve kraliçe le <ilgilenip korudu.> Yaşam, kuvvet ve uzun ömürlülük hususunda (bütün) bunları düşündü.²⁹⁶

Hayatın normale döndüğü ve mitin başlangıcında görülen olumsuzlukların düzeldiğini görebiliriz. Bu durum bize, bunları sağlayanın tanrı Telepinu olduğu

²⁹² Karağuz, 2015, s.67.

²⁹³ Hoffner,, 1998, s.16

²⁹⁴ Reyhan, 2009, s.90.

²⁹⁵ Ardzinba, 2010, s.104.

²⁹⁶ Karağuz2015, s.71.

izlenimini vermektedir. Ayrıca inek buzağısına, anne çocuğuna ve Telepinu da kral ve kraliçeye şeklindeki ifadeden kral ve kraliçelerin tanrıların evlatları gibi anlatılmaya çalışılmıştır. Mitin sonunda da kral ve kraliçenin önemi vurgulanmaktadır.

Telepinu kralı önemsemi. Telepinu'nun önünde bir –eya ağacı(veya direk) vardır. –eya ağacında bir koyun(derisinden) avcı çantası asılıdır. (Çantada) koyun yağı vardır. Onda şarap ve hayvansal verimliliğin (sembolü) vardır. Onda sığır ve koyunun (sembolü) vardır. Onda uzun ömür ve nesiller vardır²⁹⁷.

Burada kralın tanrılar önündeki pozisyonu ifade edilmektedir. Kralı önemsemek fiili, tanrıların onayını almak şeklinde yorumlanabilir. Burada kral tanrıların temsilcisi ve onların adına yöneten olduğu için, kralı önemsemek insanları önemsemek anlamına da gelebilir. Netice olarak tanrı ülkeye dönmüş ve sakinleşmiştir. Onun gelişiyle de bahar da gelmiştir.

Telepinu'nun kaybolması gibi diğer tanrıların kaybolmasıyla ilgili mitler de bulunmaktadır. Burada Güneş Tanrısı, ve Fırtına Tanrısı önemli bir rol oynamaktadır. Bunların dışında İnara, Hanahana ve bazı şehirlerin Fırtına Tanrıları da yer almaktadır. Ancak kaybolma mitlerinin tamamı aynı şekilde ilerlediğini söyleyebiliriz. Kaybolmalarından sonra gerçekleşen olaylar aynı şekilde ifade edilmiştir.

“Hannahanna [gitti. Ve sis] pencereleri kapladı. Evi duman kapladı. [Ocaktaki kütükler boğuldu] sunaktaki [tanrılar] boğuldu. Ahırdaki sığırlar [boğuldu. Ağıldaki koyunlar] boğuldu. [(kuraklık sebebiyle) anneler çocuklarını hesaba katıp ilgilenemedi]²⁹⁸.”

“Kraliçe Ašmunikal'in [Fırtına Tanrısı] kızıldı. [O] çekip (gitti). Sol ayağına [sağ ayakkabısını giydi]. (kendi etrafında) dönüp çekip [gitti]. Sis pencereleri kapladı. Duman çatı kırımlarını [kapladı]. Sunaklarda [tanrılar] boğuldu.²⁹⁹”

“Kuliuišna Kenti Fırtına Tanrısı bizzat kendi ayağa kalktı ve çekip gitti. (yapması gereken) ilkleri son(raya bıraktı.)Sağ ayakkabısını sola giydi. Sis pencereleri kapladı. Evi duman kapladı. (Ocaktaki) kütükler sıkışıp boğuldu. (ahırdaki) sığırlar sıkışıp boğuldu.³⁰⁰”

²⁹⁷ Hoffner, 1998, s.18

²⁹⁸ Karauğuz, 2015, s.85

²⁹⁹ Karauğuz, 2015, s.90

³⁰⁰ Karauğuz, 2015, s.94.

“Tanrı Anzili Kızdı, [Tanrı Zukki] (de) kızdı. (Onlar kızgınlıktan) sol ayakkabısını, sağ ayağına giydi.[Evi dumana tutup(kap)]lad). Sis pencereleri tutup (kapladı. [Sunaklardaki tanrılar bunalarak] sıkışıp (boğuldu), Ocaktaki [kütükler sıkış]p (boğuldu), ağıldaki koyunlar bunalarak sıkışıp (boğuldu).”³⁰¹

“Kâtip Pirua’nın [Fırtına Tanrısı kızdı ve o çekip] gitti. Sonra o, [sağ ayakkabısını, sol ayaklarına ve sol ayakkabısını, sağ ayaklarına giydi]. [Sis] pencereleri kapladı. [Evi duman kapladı.] Ocaktaki kütükler boğuldu. [Sunaklardaki]tanrılar boğuldu³⁰².

Yukarıdaki metinlerde de aynı şey ifade edilmektedir. Hannahanna, Aşmunikal’in Fırtına Tanrısı, Kuliuişna kenti Fırtına Tanrısı, Katip Pirua’nın Fırtına Tanrısı, Tanrı Anzili ve Zukki’nin kaybolmaları tıpkı Telepinu’nun kaybolmasından sonraki durum gibi ifade edilmiştir.

Pencereleri duman, havayı sis kapladı, sunaktaki tanrılar boğuldu şeklindeki ifade ile durumun ciddiyeti vurgulanmıştır. Karanlık, kıtlık ve ölümler bu durumun gerçekleri olarak ifade edilebilir. Her üç tanım da Hitit toplumu açısından çok kötü bir durumdur ve Hitit toplumu bu durumla yüzleşmemek için tanrıları memnun etmeye çabalamışlardır.

Mitlerin hemen hemen hepsinde ritüel yöntemlerine başvurulduğunu da söyleyebiliriz. Telepinu’nun Kayboluşu Miti’nde de görüleceği üzere sunum yapma ve benzetme(analoji) yöntemleri diğer mitlerde kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu mitler dışında Nerik Kenti Fırtına Tanrısının kaybolması miti de bulunmaktadır.

Nerik Kenti Fırtına Tanrısı’nın Kaybolması miti diğerlerinden farklıdır. Mit diğerlerinin aksine rahiplerin toplanması ve kurban sunmasıyla başlar.

“GUDU-rahipleri Nera ve Lalla’ya gider ve Nerik’in Fırtına Tanrısına 1 koyun, Tanrıça EREŞKİGAL’e, (Tanrı) Uruzium’a ve ilkel tanrılara [koyun]...³⁰³”

Burada koyun kurban edilmektedir. Metnin devamında şarap, bira, somun sunumları yapılmaktadır.

³⁰¹ Karauğuz, 2015, s.101-102.

³⁰² Karauğuz, 2015, s.102.

³⁰³ Hoffner, 1998, s. 23.

(Ardından) tümü hilal şeklinde yapılmış (ve her biri) beş parçadan oluşmuş üç somun ekmek, (her biri) yirmi parçadan oluşmuş yirmi somun ekmek, her biri otuz parçadan oluşmuş yirmi somun ekmeği, her biri üç avuç dolusu ölçüsünde lapadan yapılmış saf somun ekmeği (parçalayarak kurban ederler)³⁰⁴.

Somun ekmeklerin bu kadar sunulması dikkat çekicidir. Ardından şarap sunumu ile beraber malzemelerin çukura konulması dikkat çekicidir.

Şehrin bira hazırlayıcısı Takuppasa 3 testi şarap verir. Onlar ince somunları kırarlar ve ritona doldururlar. Ve aynı anda o şöyle konuşur: O birazcık ince somun parçaları, şarap (ve) karaciğeri çukurun içine serpti. GUDU –rahibi (Hatti dilinde) üç kere şöyle seslendi: wi wi purusael purusael³⁰⁵.

Burada malzemelerin çukura konması dikkat çekicidir. Zira çukur yeraltı tanrılarına kurban sunumu ile özdeşleşmiştir³⁰⁶. Bu durumda iki şey akla gelmektedir. İlki Nerik şehri Fırtına Tanrısı'nın yeraltına kaçtığı ve bu şekilde onunla bağlantı kurulmak istendiği fikridir. Diğer ise tanrının kaçmasına sebep olan kirliliğin yeraltı tanrılarından kaynaklandığı ve bu kirliliği onlara kurban sunarak önlemek istemelerindendir.

Diğer kaybolma mitlerinde, tanrının öfkelenmesinin nedeni belirtilmemiştir ama Nerik Fırtına Tanrısı'nın kaybolma nedeni kan dökme olarak ifade edilmiştir.

“[O kan ve insanlığın (döktüğü) kan yüzünden] dönüp (kayboldu).³⁰⁷”

Öfkelenildiğinden çekip gittiği belirtilmektedir. Bu durumda bir kirlilik durumu söz konusudur. Bu sebeple kirliliğin giderilmesi için bu yöntemin uygulandığını söyleyebiliriz. Çünkü yer ve altı kirlidir. Hatta yer altı tanrılarının insanlığı yok etmek istediği fikri Hedammu şarkısında geçmektedir.

Bilgelik kralı [EA], tanrılar huzurunda konuştu ve şöyle söylemeye başladı: “Sen niçin [insanoğlunu] mahvediyorsun? Onlar tanrılara kurbanlar sunmuyorlar mı? Onlar senin için (tütsü kurbanı olarak) sedir ağaç(ları) (yakıp= dumanını yükseltmiyor mu? Eğer sen insanoğlunu mahvedersen, onlar tanrılara artık [tapınmak (için kurban sunmayacak)]. Hiç kimse artık senin için libasyon ya da somun ekmek sunmayacak³⁰⁸

Buradaki ifadelerin benzerleri II. Murşili'nin Veba Duaları metninde yer alması ilginçtir. Bu mit metni bir açıdan ritüel metinlerle de benzeşmektedir.

³⁰⁴ Karauğuz, 2015, s.95.

³⁰⁵ Hoffner, 1998, s. 23.

³⁰⁶ Sebin Erbaşı, 2013, s.328.

³⁰⁷ Karauğuz, 2015, s.97.

³⁰⁸ Karauğuz, 2015, s.127

Mit sürekli yeni fenomenler yaratan ve büyüü sürekli yeniden doğuran canlı bir güçtür³⁰⁹. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Nerik Fırtına Tanrısı'nın kaybolma mitolojisi ritüel ve mitoloji arasında bir bağ kurmamızı da sağlamaktadır. Zira her ikisinde de tanrıların bir sebepten öfkelenildiği ve felakete sebep olduğu algısı bulunmaktadır.

Diğer mitlerde sis kapladı, kütükler boğuldu şeklindeki ifadeler ile kötü bir durum, bir felaket, tasvir edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu mit metninde Maraşşanta nehrinden bahsederek kuraklık ifade edilmiştir.

Sen, Maraşşanta Nehri, Nerik'in Fırtına Tanrısının ruhuna yakınsın. Maraşşanta Nehri başka(?) yere akmıştı, ama Fırtına Tanrısı Maraşşanta Nehri'ni döndürdü ve onu Tanrıların Güneş Tanrısına doğru akıttı. O Maraşşanta Nehri'ni Nerik'in yakınından akıttı. Fırtına Tanrısı Maraşşanta Nehri'ne şöyle söyledi: "Eğer biri Nerik'in Fırtına Tanrısını öfkelenirise ve o Nerik'ten uzağa giderse, O, Maraşşanta Nehri, onun başka bir bahara veya nehre akmasına izin vermemelisin³¹⁰."

Maraşşanta Nehri Nerik'ten geçmektedir. Eskiçağ medeniyetlerinin tarihi coğrafyası incelendiğinde kentlerin bulundukları yerlerde su kaynağı ve yeryüzünün düz olması olmazsa olmazlarıdır. Mezopotamya, Mısır, Hint, Yunan, Roma Medeniyetleri tarafından inşa edilen eskiçağ kentlerinde bu iki özelliğin görüldüğünü söyleyebiliriz. Ancak nehrin yatak değiştirmesi kentlerin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu mit metninde de tanrının öfkelenmesi ile Maraşşanta nehrinin yatak değiştirmesi arasında bağ kurması dikkat çekicidir. Mit metninde kralla ilgili ifadeler de vardır.

"O kralı tanrıların ülkesinin valisi yaptı. Kral, kraliçe ve Hatti ülkesinin kralının oğullarına (her) gün olumlu gözlerle bak.³¹¹."

Mitoloji metninde krala yer verilmesi, kralın tanrısal bir güce dayandığını da kanıtlamaktadır. Buna benzer ifadeler Hitit metinlerinde mevcuttur. Zira tanrıların seçimi düşüncesi Hitit otoritesinin en önemli dayanağıdır diyebiliriz.

Metnin sonu kırıklardan dolayı okunamamaktadır. Ancak tahminimce tanrı ülkeye tekrar dönüyor ve ülke normale dönüyordur. Zira Mitlerin sonu hep tanrısının dönüşü ile sona ermiştir.

³⁰⁹ Malinowski, 1990, s.72.

³¹⁰ Hoffner, 1998, s.24.

³¹¹ Karauğuz, 2015, s.99.

Kayıp Tanrı Mitolojileri insan ve tanrı arasındaki ilişkisi tasvir eden önemli metinlerdir. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarı ile insanlar tanrılara hizmet etmekle yükümlüdürler. Ancak insanların tanrıları rahatsız etmeleri de söz konusudur. Mezopotamya Mitolojilerinde de aynı düşüncenin hakim olması dikkat çekicidir.

Tezimiz açısından Mitolojiler tanrısal öfke ve felaketler arasındaki ilişki ve dinsel bazı uygulamaların bunun önüne geçmesi durumunu izah etmesi açısından önemlidir. Tanrıların öfkeliendiren kirlilik, tanrıları geri döndüren ise kurban ve sunulardır. Bu acısan değerlendirildiğinde suçluların tanrılar gözünde ağır bir sorumluluğu olduğu ve bu sorumluluk çerçevesinde kefaret ya da bedel ödemesi gerektiğini söylemek de mümkündür. Zira mitoloji metinlerinde de insanlık felaketlerle ve kurbanlarla bu bedel ve kefareti ödemektedirler.

5.2. Antlaşma Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları

Hititlerin barışçıl veya askeri amaçla uygulanan dış politikanın amacı düşman ülkelerini azaltmak, böylece ulusal ve uluslararası istikrarı desteklemektir³¹². Bu çerçevede Hititler dost ve düşman ülkelerle ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkilerde karşımıza düşman, eşit ve vassal devletler çıkmaktadır. Burada düşman ülkelerde savaşlar gerçekleştirilirken eşit devletlerle müttefik olmuşlar ve antlaşmalar imzalamışlardır. Telepinu gelecekte Hitit diplomasisinde uygulanacak uluslararası antlaşma geleneğini başlatmıştır³¹³. Bu antlaşmaların imzalanma nedeni ekonomiktir³¹⁴. Vassallık ise bir devletin tek yanlı olarak diğer devlete mutlaka bağlı olması demektir. Eşit devletlerle imzalanan antlaşmalar karşılıklı menfaatleri dikkate alırken, vassal devletle imzalanan antlaşmalarda Hitit devletinin menfaatleri dikkate alınmaktadır.

Vassal devletlerin itaatlerini sağlamak ve sadakatlerinin devamını sağlamak için antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmaların belirli bir formata göre düzenlendiğini söylemek yanlış olmaz. Bu formata göre öncelikle kralların ismi nesepleri ile birlikte zikredilir.

“[Fırtına Tanrısı’nın] sevgilisi, kahraman, [Hatti kralı, Büyük Kral, Şuppiluliuma, majesteleri şöyle söyler:]”³¹⁵

³¹² Beckman, 1996, S.1.

³¹³ Reyhan, 2017, s.53.

³¹⁴ Ünal, 2005, s.97.

³¹⁵ Beckman, 1996, s.33

Kahraman, Büyük Kral Murşili'nin oğlu; Şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi, Hatti [kralı], Büyük Kral, Muwattali, majesteleri şöyle söyler:³¹⁶

Kahraman, Hatti [Kralı, Büyük Kral], Tuthaliya'nın [neslinden]; Kahraman, Hatti kralı, Büyük [Kral] Murşili'nin [torunu]; Kahraman, Hatti [kralı, Büyük Kral, Hattuşili'nin oğlu]; Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevgilisi, kahraman, Hatti kralı, Büyük Kral, [Tabarna, Tuthaliya şöyle söyler:]³¹⁷

Diğer bölümde tarihi bir geçmiş sunulur. Sunulan tarihi geçmişte tanrıların desteğine dair ifadeler görmek mümkündür.

“Ve ben, onun arkasından gittim. Babamın tanrıları benim önümden koştular. (Bana) yardım ettiler. Ve düşmanları onun için öldürdüm.”³¹⁸

“[Fakat ben] Uḫḫa-ziti ve [Arzawa halkına] karşı bir [sefere gittiğimde], Uḫḫa-ziti benimle ilgili [tanrı yeminini bozmuş olduğu]ndan, yemin tanrıları [onu] yakaladı. [Ve ben majeste onu mahvettim.]³¹⁹

Metinde tanrı yeminini bozduğu için yenilgiye uğradığı vurgulanmaktadır. Bu açıdan zaferleri tanrıların belirlediği ve mağlubiyetlerden de tanrıların sorumlu olduğunun sanıldığı söylenebilir. Diğer açıdan zaferlerde tanrıların lütfu ve desteği görülmektedir. II. Murşili bunu yıllıklarında da vurgulamıştır.

Daha sonra emir ve şartlar sıralanır. Ancak söz konusu emirler sıralanırken bunların tanrı yemini atına konulduğu ve yerine getirilmezse yeminin bozulacağı vurgulanır.

“Her kim kötülük yaparsa, [tanrı yeminini bozmuş olacak. Yemin tanrıları onun evini, tarlalarını, üzüm bahçelerini, [] ismini, neslini [] mahvetsinler”³²⁰.

Hitit krallığının yaptığı antlaşmaların hemen hepsinde bu ifade kullanılmıştır. Bu ifadenin sıklıkla kullanılmasının nedeni olarak yeminin tanrılar tarafından onaylandığı ve yemini bozacak kişinin tanrıların felaketine uğrayacağı izlenimini verilmek istenmesi söylenebilir. Ancak bazı maddeler hukuki açıdan değer taşımaktadır. Bu anlamda kirlilik ve günah işleme önemli bir yer işgal eder.

³¹⁶ Beckman, 1996, s.82

³¹⁷ Beckman, 1996, s.99

³¹⁸ Karauğuz, 2002, s.120.

³¹⁹ Karauğuz, 2002, s. 133.

³²⁰ Karauğuz, 2002, s 66-67.

Eğer ülkede tek bir şehir, günah işlerse(ayaklanırsa), siz İşmerik halkı oraya gidersiniz [], o şehrin adamlarını öldürün. Majestelerimin huzuruna NAM.RA'ları gönderin. Sığır ve koyunları siz [alın]. Fakat eğer şehirde tek bir ev(aile) gü[nah işlerse], o ailenin erkekleri ölsün. [köleleri gönderin. Sığır ve koyunları siz alın. Eğer] tek bir adam günah işlerse, [öldürün].³²¹

Antlaşmaların sonunda uzun tanrı listelerinde adı geçen tanrılar antlaşmanın uygulanması için garantör statüsündedirler. Bu sebeple tanrı listeleri antlaşmanın uygulanabilmesi için son derece uzundur.

Ülkelerin Kralı, İnsanoğlunun Çobanı Göğün [Güneş Tanrısı}, Ülkelerin [Kraliçesi] Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Majestemin (baş tanrısı= Şimşeğin Fırtına Tanrısı, [Ülkelerin Kralı] Güçlü Fırtına Tanrısı, Ülkelerin Kralı [Hatti Ülkesinin Fırtına Tanrısı], Şimşeğin Fırtına Tanrısı, Zippalanda Şehrinin Fırtına Tanrısı, [Nerik şehrinin Fırtına Tanrısı], Halep şehrinin Fırtına tanrısı, Panayırın(?) Fırtına tanrısı, [] Fırtına Tanrısı, Arinna şehrinin Fırtına Tanrısı, Hişaşhapa şehrinin Fırtına Tanrısı, [Şapinuwa] şehrinin Fırtına Tanrısı, Şamuha şehrinin Fırtına Tanrısı, Hürma şehrinin Fırtına Tanrısı, Şarişsa şehrinin Fırtına Tanrısı, Lihzina şehrinin Fırtına Tanrısı, Uda şehrinin Fırtına Tanrısı, Şahpina şehrinin Fırtına Tanrısı, Yardımın Fırtına Tanrısı, Tanrı Şeri, Tanrı Hurri, Nanni dağı, Hazzi dağı, Göğün Kraliçesi Hepat, Koruyucu Tanrı, Hatti şehrinin Koruyucu Tanrısı, Tanrı Karzi, Tanrıs Harpantaliia, Karaña şehrinin Koruyucu Tanrısı, Av Çantasının Koruyucu Tanrısı, Yeminin Beyi Ay Tanrısı, İstar, Kırın İstar'ı, Ninuwa şehrinin İstar'ı, Hattarina şehrinin İstar'ı, Tanrı Allatum, Tanrı EA, Tanrı Telepinu, Tanrı Ninatta ve Kulitta, Yeminin Kraliçesi İshara, Savaş Tanrısı, Arziia şehrinin Savaş Tanrısı, Tanrı İarri, Tanrı Zappana, Şamuha şehrinin Tanrı Abara'sı, Hürma şehrinin Tanrı Hantitaşsu'su, Ankuwa şehrinin Tanrıça Katahha'sı, Katapa şehrinin Kraliçesi, Taşurpa şehrinin Tanrıça Ammamma'sı, Dunna şehrinin <Tanrı> Hallara'sı, Hupışna şehrinin Tanrı Huwaşşana'sı , Lulahi ve Hapiri Tanrıları, tüm erkek ve dişi tanrıtlar, <tüm ilk tanrılar>: Nara, Namşara, Ammunki, Tuhuşi, <Minki>, Ammizzadu, Alalu, Kumarbi, EN.LIL, NINLIL, Hulla dağı, Zaliiianu dağı, Taşa dağı, Hatti ülkesinin Dağları, Nehirleri, Pınarları; Büyük Deniz, Gök, Yer, Rüzgarlar ve Bulutlar. Wiluša ülkesinin erkek tanrıları, dişi tanrıcaları, [Dağları, Nehirleri, Pınarları], Yer Altı Kaynakları(?) Şimşeği Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi [Büyük] Kral ben majestem, onları bu mesele için (toplantıya) çağırdım.³²²

Burada çok uzun bir tanrı listesi ile karşılaşmaktayız. Bazı durumlara bu şekilde uzun liste sıralanırken bazı durumlarda da bin tanrı şeklinde ifade edilmektedir.

Son olarak lanet bölümü yer almaktadır. Bu metinde tanrıların yeminine uyulduğu takdirde iyi şeyler olacağı ifade edilir.

³²¹ Karauguz, 2002, s. 68.

³²² Karauguz, 2002, s.146-147.

[Eğer sen bu sözlere uyarsan, Tanrılar eşinle, oğullarınla, torunlarınla, şehirlerinle,] harman yerlerinle, [bağlarınla, tarlalarınla, öküzlerinle, koyununla ve tüm sahip olduklarınla birlikte müşfik şekilde seni koruyacaktır]. Sen [majestelerinin elinde] gelişeceksin [ve sen majestelerinin elinde uzun yıllar yaşayacaksın].³²³

Antlaşma hükümlerine uyulduğu sürece uzun yıllar yaşayacağı ifade edilmektedir. Ancak uyulmadığı takdirde lanetler yağdırılmaktadır.

[Ve eğer] sen [Manapa-tarhunta] Appawia ülkesi [ve] Şeḫa Nehri [ülkesi halklarıyla birlikte bu sözlere] uymazsan [ve gelecekte soyunu ve sopunu sen başka yöne çevirirsen], tablet üzerinde bulunan tabletin [bu sözlerini] değiştirirsen, sonra bu [yemin tanrıları] seni şahsın, [karıların], oğulların, [torunların], ev halkın, [ülken], yaya ve [at arabalı (?)] savaşçıların, [malın ve mülkünle] birlikte karanlık toprakta mahvetsin.³²⁴

Ve eğer [siz] Haiaşalı[lar] ve Mariia i.in şimdi yemin altına koyduğum bu sözleri korumazsanız, sonra bu yemin tanrıları şahsınızı, karılarınızla, oğul[larınızla], erkek [kardeşinizle], kız kardeşlerinizle, ailenizle, evlerinizle, tarlalarınızla, [şehirlerinizle(?)], üzüm bağlarınızla, harman yerlerinizle, sığırlarınızla, koyunlarınızla [ve sizin diğer malınızla] birlikte tamamen <mahvetsinler>. Onları aşağıda karanlık toprakta mahvetsin.³²⁵

Yemin metni ile devletlerarası güven sağlandığı gibi yukarıda da görüleceği üzere tanrıların güvencesi de sağlanmıştır. Zira yemini sağlayan kişiler tanrıların lütfu ile ödüllendirilirken, bozanlar ise lanetle cezalandırılmaktadır.

“Yemin tanrıları böyle bir iş için seni affetmeyecekler, onlar sizin için onu âra yapmayacaklar ve sonunda onlar majestemin arzularını yerine getirirler.³²⁶”

Yemin bozulduğu takdirde tanrılar onu mahvedeceklerdir. Burada önemli olan yeminin tanrı adına yapıldığı gerçeğidir. Bu yemine sadakat tanrıların sözüne sadakattir. Antlaşmalarda iki taraftan da daha güçlü bir unsur devreye girmektedir. Bu da her iki tarafın inandığı tanrılardır. Bu anlamda dini unsurların sadece ceza ve idari hukukta değil uluslararası hukukta da karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Zira dini unsurlardan biri olan yemin antlaşmaları tesis eden en önemli unsur olmakla birlikte antlaşmanın devamını sağlayan unsurlardan da biridir.

5.3. Yıllık ve Biyografi Metinlerine Göre Hukukun Dinsel Dayanakları

Yıllık ve Otobiyografi metinleri Hitit tarih yazıcılığının örnekleri arasında yer almaktadır. Hititler tarihi kaydetmişler ve bir tarih yazılığı geleneği oluşturmuşlardır.

³²³ Beckman, 1996, s. 69.

³²⁴ Karauğuz, 2002, s.138.

³²⁵ Karauğuz, 2002, s. 160.

³²⁶ Cohen, Y. 2002, s.40.

Şu ana kadar ele geçirilen yıllık ve otobiyografi örnekleri arasında en korunmuş olanı II. Murşili'ye ait yıllıklar ve onun oğlu III. Hattuşili'ye ait olan otobiyografi metnidir.

Yıllık tarihi olayları yılları göre ayıran ve böylece kronolojik olarak kolaylık sağlayan, bunu yaparken de konu olarak birlikte işlenmesi gerekenleri beraber kaydeden yazılı belgelerdir³²⁷. Hititler bu belgelerin içeriği içeriğini peşnatar- kelimesiyle ifade etmişlerdir³²⁸. II. Murşili zamanında bu alanda en iyi örnekler kaleme alınmıştır. 10 Yıllık analler, I.Şuppiluliuma'nın İcraatları ve diğer analler olmak üzere 3 ayrı metin bulunmaktadır. Bunlardan 10 yıllık analler detaylı bilgi verem önemli bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

II. Murşili yıllıklarının ilk bölümünde çevredeki krallıklar tarafından küçümsendiğini ve çocuk olduğunu ifade etmektedir.

Sen bir çocuksun ve bana saygı duymaya olmadığını anlamazsın. Ama şimdi ülken mahvoldu ve arabalı savaşçıların azaldı. Ve senin askerine karşı benim daha fazla askerim var; senin arabalı savaşçılarına karşı benim daha fazla arabalı savaşçıları var.³²⁹

Buradan anlaşılacağı üzere çocuk bir yaşta tahta çıkan II.Murşili komşuları tarafından küçümsenmiştir. Ancak II.Murşili tanrılara sığınmıştır. Yıllıklarında da sürekli tanrıların kendisini desteklediği ifade etmiş ve tanrılar tarafından önemsendiğini vurgulamıştır. Zira bir çocuk olduğundan, ülkede veba salgını olduğundan ve çevre devletlere karşı askeri gücü azaldığından tanrılara başvurmuştur.

“Ben Majeste babamın tahtına oturunca, bana karşı savaşan etraftaki düşman ülkelerinin hiçbirine karşı henüz sefere gitmeden (önce) hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası sabit bayramları ile ilgilendim ve onları yaptım.”³³⁰

Seferden önce tanrılarla ilgilenmesi de bunu ispatlamaktadır. Hitit kralları içerisinde en çok dua gerçekleştiren krallardan biri olmasının sebebinin bu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Anallerin devamında, duaların aksine, tanrıların sevgisi ve desteğinden bahsedilmekte ve düşmanları yendiği vurgulanmaktadır.

³²⁷ Alparslan, 2013, s.50.

³²⁸ Alparslan, 2013, s.50.

³²⁹ Göetze, 1933, s.19.

³³⁰ Alp, 2011, s.125.

“Arinna’nın Güneş Tanrıçası sözlerimi işitti ve benim yanıma aşağıya geldi. Babamın tahtına oturduğum zamandan itibaren etraftaki bu düşman memleketlerini 10 yıl içerisinde yendim. Ve onları imha ettim.³³¹”

Metinde tanrıçanın yanına indiği ifade edilmektedir. Bu ifade ile tanrıların yanında olduğu ve desteklediği ve bu sayede zafer kazandığı anlatılmaktadır.

Halila ve Dudduşga kentlerinin yıkıldığı işitildiğinde Kaşka ülkesinin tümü yardım gönderdi (yardıma geldi). Bana savaşıma gelenlerle ben majeste savaştım. Hakimem Arinna’nın Güneş Tanrıçası, beyim kudretli Fırtına Tanrısı, Tanrı Mezulla ve bütün tanrılar önümde koştular. Kaşka ülkesinin yardımcı kubbetlerini de yendim.³³²

Senin karşına geleceğim. Senin ülkenin topraklarında savaşıma gireceğim (savaşı orada kabul edeceğim). Oihhuniya bana böyle bir haber gönderince, bana kölelerimi vermediği için ona savaşıma gittim. Onun ülkesini vurdum. Hakimem Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, beyim kudretli Fırtına Tanrısı, Tanrı Mezulla ve bütün tanrılar önümde yürüdüler. Tipiya ülkesinin tamamını yendim³³³.

II.Murşili devrindeki salgın hastalık, kral II.Murşili’yi tanrıların yanında olduğunu söylemeye ve askerlerini bu şekilde motive ederek başarıya götürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Zira tanrılara sefer öncesi dualar gerçekleştirilmesi ve ardından zaferde tanrıların isminin zikredilmesi bunu ispatlamak için yeterlidir. Yıllık metinlerinde tanrıların doğayı kullanarak II. Murşili’ye yardım edildiğinden bahsedilmiştir.

Gün boyunca (efendim) kahraman Fırtına Tanrısı yine tanrısal adaletini gösterdi. Erkenden derhal sis aşağıya indi. Benim ve askerlerimin önüne sis geldi. Malazziya (ülkesi)ne aşağıya yürüyünceye kadar sis benim ve askerlerimin önünde oldu. düşman (bizi) göremedi.³³⁴

Yıllık metinlerinde günah işlemekten de bahsedilmekte ve uluslararası alanda tanrıların sözü ifade edilmektedir.

Eğer Abiradda ve DU-Teşup, Şummi tara ve Huiya’nın kötülüğünü herhangi bir şekilde anlarsa, onlara karşı (kötülük yapmaya) teşebbüs ederlerse ve aşağılarsa, (o zaman) Arbiradda ve DU-Teşup bu konuda Hatti ülkesine karşı (da) günah işlemiş olurlar.³³⁵

³³¹ Alp, 2011, s.125.

³³² Murat, 2016, s.72

³³³ Murat, 2016, s.76.

³³⁴ Alp, 2011, s. 127.

³³⁵ Alparslan, 2006, s. 80.

Burada da görüleceği üzere antlaşmada sözlere uymayanlar günah işlemiş olurlar. Zaten yıllık metinlerinde de kralların sözlerinin bozulamayacağı da zikredilmektedir.

“Büyük Tabarna’nın, sözü atılmaz (ve) bozulmaz. Ancak onu kim değiştirirse, o, efendim güçlü Fırtına Tanrısı (ve) beyçem Arinna’nın Güneş Tanrıçası (ve) tüm tanrılara karşı davalı olurlar.”³³⁶

“Tanrılara karşı davalı olurlar” sözü dikkat çekicidir. Kralın isteği tanrıların iradesi ise sözleri de tanrıların hükmü altında olduğu düşünülebilir. Onun sözünü bozmak tanrıların isteğine karşı gelmek anlamına gelmektedir. Yıllık metninde de veba dualarında olduğu gibi çevredeki krallıkların yeminlerini bozduğu söylenmektedir.

“Çevrede Bulunan bağımsız düşma[n ülkeleri] Mitanni (ve) [Arzawa] tümü mücadele ediyor ve tan[rıları] yüceltmiyorlar, onlar yeminlerini boz[dular].”³³⁷

II. Murşili döneminde detaylı bir şekilde anlatılan icraatlar da tanrıların desteği vurgulandığı açıkça belirtildiğini söyleyebiliriz. Tanrılar tarafından desteklenen II.Murşili’nin veba salgınıyla karşı karşıya bırakılması dikkat çekicidir. Bu noktada duaların tanrılara karşı bir itiraf metni olduğunu, yıllıkların ise topluma karşı bir yükümlülük olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllıkların yazılış nedeni ise yine yıllık metninde ifade edilmektedir.

Babamın tahtına oturduğumdan beri, on yıl krallık yaptım. Bu düşman ülkelerini kendi on yılda elimle yendim. Prenslerin ve beylerin yendiği düşman ülkeleri ise, onlar buna dahil değil. Arinna’nın güneş tanrıçası bundan başka bana ne (görev) verirse, onu gerçekleştireceğim ve onu kaydedeceğim.”³³⁸

Tanrıların verdiği görevleri yerine getirmek ifadesi tanrılara hizmetler olarak ifade edilebilir. Zira II.Murşili tanrılara yaptığı hizmetlerle övünmekte gerçekleştirdiği dualarda da bunu vurguladığı bilinmektedir.

III. Hattuşili II. Murşili’nin oğludur. Tahta yeğeni Urhi-Teşup’u tahttan indirerek çıkmıştır. Bu sebeple tanrıların önünde haklılıklarını ifade etmeye çalışmıştır. Eşi Puduhepa’nın dualarında da bunu görmekteyiz. III. Hattuşili’nin yayınladığı biyografi metninde de tanrılar tarafından kral olarak seçildiği

³³⁶ Alparslan, 2006, s.47.

³³⁷ Alparslan, 2006, s. 51

³³⁸ Alparslan, 2013, s. 58.

vurgulanmaktadır. Ancak biyografi metninde tanrıların Hattuşili'yi rahip olarak kabul ettiğini de ifade ettiğini belirtmektedir.

Efendim İştar kardeşim Muvattali'yi, babam Muşili'ye rüyasında gönderdi. “Yıllar Hattuşili için kısadır (yani ömrü uzun değildir); o sağlıklı değildir. Onu bana ver; o benim rahibim olsun. o zaman sağlıklı olur!” Ve babam beni, küçük çocuğunu aldı ve beni tanrıçanın hizmetine verdi.³³⁹

Hattuşili krallıktan önce rahip olmak için tanrılar tarafından seçilmiştir. Rahiplik ve krallık arasında sıkı bir bağ olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hattuşili öncelikle tanrıların arzusunu dile getiren bir rahip olmuş, ardından tanrıların rahibesi olan Puduhepa ile evlenmiştir. Bu durumda dini otoritesi güçlü bir hükümdar olması çok doğaldır. III.Hattuşili'nin babası II. Muşili de dini otoritesi güçlü bir kral olduğunu söylemeliyiz. Ancak III.Hattuşili'nin eşinin de rahibe olması bu gücün artmasını sağlamıştır. Otobiyoğrafi metninde de tanrıçanın onu sürekli koruduğu ifade edilmiştir.

“Hakimem Tanrıça İştar beni her şeyde (koruması altına) aldı. Hasta olduğum zaman hasta olarak (tanrısız) adaletini gördüm. Hakimem tanrıça beni (her konuda) elimden tuttu.³⁴⁰”

III.Hattuşili'ye iftira atıldığı ve yine tanrıçanın gücüyle amlandığı da ifade edilmektedir.

“Bana karşı iftira edilmeye başlandı. Ve kardeşim Muvattali benim için soruşturma açtı. Fakat efendim tanrıça İştar bana rüyada göründü ve bana rüyada dedi ki: ‘seni bir tanrıya emanet edeceğim. Korkma!’ Ve ben (bu) tanrının yardımıyla temize çıktım.³⁴¹”

III. Hattuşili başarılı bir komutandır. Ancak askeri başarılarının arkasında da tanrıların gücü olduğu ifade edilmektedir.

“Almina kentini tahkim ederken Uraıanni ve ‘çobanbaşı’ kuıatnaziti'yi kaşula ülkesine saldırmak için sevk etti. Onlara babamın tanrıları yardım ettiler ve(onlar) kaşula ülkesinin tamamını yendiler³⁴².”

III. Hattuşili de babası gibi tanrıların desteklediğini ve savaşlarda tanrıların onunla birlikte hareket ettiğini vurgulamaktadır. Askeri zaferleriyle ön plana çıkan Hattuşili Büyük Kral Urhi-Teşup'un dikkatini çekmiş ve onu kendine rakip olarak

³³⁹ Dinçol, 1982, s. 42.

³⁴⁰ Alp, 2011, s.134-135.

³⁴¹ Dinçol, 1982, s.43.

³⁴² Ertem, 1980, s.49.

görmüştür. Daha doğru bir ifade ile Urhi- Teşup III.Hattuşili’yi, amcasını, gelecekte kendisine tehdit olarak görmüş ve onu yok etmek istemiştir. III.Hattuşili bunu şu şekilde ifade etmektedir.

Ona karşı savaş açınca, öyle savaş arabasından isyan ederek ya da evin ortasında isyan ederek bir günah işlemedim. Ona haber saldı: “Bana karşı savaş başlattın. Sen büyük bir kralısın. Ben ise bana bıraktığın bir kalenin kraliyim. Haydi gel! Davamızı Şamuha’nın İştâr’ı (ve) Nerik’in Fırtına Tanrısı karara bağlasın!”³⁴³

III. Hattuşili burada tanrıların adaletine başvurduğunu belirtmektedir. Ancak metnin neredeyse tamamında İştâr’ın kendisine destek olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda III. Hattuşili’nin kazanacağı nerdeyse kesindir. Metnin devamında tanrıların neden böyle karar verdiği ve kararın nasıl ifade edildiği belirtilmiştir.

“Benimle kavgaya başlamasaydı! (O iyi davransaydı, tanrılar) bir küçük kralın bir büyük krala yenilmesine izin verirler miydi?”³⁴⁴

Tanrıça İştâr bana krallığı daha önce söz verdiğiinden, o sırada karımın rüyasında göründü: “Kocana destek olacağım. Bütün Hattuşa da kocanın yanını tutacak. Ben onu üstün tuttuğum için, onu kötü bir (tanrısız) mahkemeye, bir kötü (niyetli) tanrıya, hiçbir zaman terk etmem. Onu şimdi de yükselteceğim ve Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın rahipliğine getireceğim.”³⁴⁵

III. Hattuşili yeğenin kendisine yaptığı tacizlere karşılık vermiş ve tanrılar da bu tacizlere karşılık kendisine destek olmuştur.³⁴⁶ Ancak tanrıçanın Tavananna’nın rüyasına girmesi ve “onu üstün tuttum” şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Hemen hemen tahtı ele geçirme girişiminde kendisine karşı saldırı yapıldığı ama onun kimseye bir şey yapmadığı ifadesi vurgulanmaktadır. Ancak işin siyasi tarafı çok farklıdır.

Urhi-Teşup’un bir zamanlar kovduğu (yani görevden uzaklaştırdığı) beylerin rüyalarında da efendim İştâr göründü ve onları (uyardı): “Bütün Hatti ülkesini ben İştâr tekrar Hattuşili’yi verdim.” O (yani tanrıça) Urhi- Teşup’u hiçbir yere bırakmadı, onu Şamuha kentinde, bir domuzu ahıra hapseder gibi, hapsetti.³⁴⁷

Burada Urhi-Teşup’un görevden uzaklaştırdığı komutanların III. Hattuşili’nin yanında yer aldığı ve zaferde de büyük katkı sağladığını hesaba katarsak Urhi-Teşup endişelerinde haksız değildi. Ancak Hattuşili’nin tahta geçmesini engelleyemedi.

³⁴³ Alp, 2011, s. 139.

³⁴⁴ Dinçol, 1982, s.46.

³⁴⁵ Dinçol, 1982, s.46.

³⁴⁶ Reyhan, 2017, s.112.

³⁴⁷ Dinçol, 1982, s.46.

Metnin son bölümlerinde de III. Hattuşili oğlunu kendisi gibi yetiştirmek istediği anlaşılmaktadır.

“Oğlum Duthaliya’yı senin hizmetine verdim. Oğlum Duthaliya tanrıça İştar’ın tapınağını yönetsin. Ben tanrıçanın hizmetkârıyım. O da tanrıçanın hizmetkârı olsun! Tanrıçaya verdiğim tapınakta herkes tanrıça için çaba harcasın.³⁴⁸”

III. Hattuşili oğlunu da kendisi gibi rahip yapmış ve gelecekte karşılaşacağı zorluklarda tanrının desteğini daha iyi almasını umut etmiştir. Zira kendisi ve eşi rahipliğin sağladığı olanaklardan yararlanmış ve kral olmuştur. Oğlu da gelecekte tanrıların yardımından çok faydalanabilir.

Yıllıklar ve otobiyografiler incelendiğinde, tanrılara karşı iyi davranıldığı, onların her zaman kralların yanında olduğu ve kralların da böylece başarılı olduğu imajı ön plana çıkmaktadır. Bu imaj ile birlikte hem kendi iktidarlarına bir meşruiyet kaynağı hem de idari bir başarı argümanı oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu tür metinlerin bir nevi gelecek nesillere meşruiyeti ifade etmek gerektiğini ve kendilerini tanrıların huzurunda hesap verebilir bir pozisyona koyduğunu söyleyebiliriz.

³⁴⁸ Alp, 2011, s.141.

6. SONUÇ

Hukuk toplumun eseridir. Toplumu betimleyen ve toplumsal değerleri içeren her kural veya davranış hukukun alanına girer. Hukuk da diğer bilimler gibi farklı alanlardan beslenir. Bu alanlardan biri de hiç şüphesiz dindir. Ancak hukuk sorgulanabilir ve değiştirilebilir olmasına rağmen din dogmatiktir ve toplum tarafından kutsal kabul edilen ilkelerden oluşur. Hukuk ve din arasındaki ilişki toplumsal alanda bütünleşmekte ve toplum nazarında anlam bulmaktadır.

Eskiçağ Medeniyetleri incelendiğinde, devletlerin çoğunun teokratik monarşik bir idari yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hititler de bu yönetim anlayışına sahiptir. Bu tür yönetimlerde iki önemli özellik görülmektedir. Bunlardan ilki yönetim yetkisinin babadan oğla geçecek şekilde tanrılar tarafından krallara verildiği düşüncesidir. Hititlerde de bu anlayışın olduğu belgelerde görülmektedir.

Efendim, Fırtına Tanrısı Pihaşšašši! Ben (önce) bir ölümlüydüm, ama babam Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve tüm tanrıların rahibiydi. Babam beni dünyaya getirdi, ama sen, efendim Fırtına Tanrısı Pihaşšašši beni annemden aldın ve yükselttin. Sen beni Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve tüm tanrıların rahibi yaptın ve Hatti ülkesinde beni krallığa tayin ettin³⁴⁹.

II. Muvattali'ye ait bu metin bunu ispatlamaktadır. Bu yüzden Hititlerde toplum kralın emirlerine itaat eder, yasaya uyar ve devlete vergi öderdi. Yasalara veya emirlere karşı gelindiğinde, işlenen suça göre ya tazminat öder ya da ölüm cezası verirlerdi. Hitit hukukunda ise kısas uygulaması görülmemektedir. Ancak söz konusu suç ya da eylem tanrılara karşı işlendiğinde durum değişmektedir.

Hititlerde tanrıların arzusu toplumu derinden etkileyen unsurlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Peki, tanrıların arzusu nasıl öğrenilir, uygulanmazsa ne olur ve adalet şeklinde ifade edilen ve hukukun temelini oluşturan kavram tanrılar eliyle nasıl gerçekleştirilir? Bu sorunun cevabı Dini, İdari, Siyasi ve Tarihi metinlerde gizlidir.

Bir kişi suç işlediğinde mahkeme kanunlara göre suçu cezalandırır ve ceza uygulanarak suç giderilir. Ancak suç ve günah kavramlarının iç içe geçmesinden dolayı her suç işleyen kişi günah da işler ve bu günah neticesinde kirlenir. Kirlenen insanlar tanrıların öfkesine sebep olur. Kirlilik sebebiyle öfkelenen tanrılar hastalık, cinsel güçsüzlük, geçimsizlik veya kötü şans gibi sorunlara sebep olur. Bunu

³⁴⁹Beckman, 2000, s. 531.

önlemenin en önemli yolu arınma ritüelleri ile kirliliği ortadan kaldırmaktır. Kirliliğin ortadan kalkmadığı zamanlarda, bazı durumlarda, kirlilik başkalarına da sirayet edebilir.

Ritüeller Hitit dininin bir parçasıdır. Arınma ritüelleri ise günahı ortadan kaldırmak için kullanılır. Bu sebeple suç işleyen insanların ritüele başvurmaları, esasında tanrı korkusuna dayanmaktadır. Kurallar tanrıların iradesi olduğu gerçeği arınma ritüelleri ile de kanıtlanmaktadır. Hititlerde arınma ritüeli düzenleyen rahipler, kirliliği farklı yöntemler kullanarak ortadan kaldırabilirler. Bunu yaparken farklı nesne ve hayvanları kullanırlar. Burada amaç kirliliği uzaklaştırmak veya ortadan kaldırmaktır.

Yaşlı Kadın bir küçük kalay parçası sarar ve onu hastaların sağ ellerine ve ayaklarına bağlar! O zaman Yaşlı Kadın “ben kötülükleri sizden çıkardım ve onu bu fareye bağladım. Bu fare onu yüksek dağlara tepelere ve vadilere doğru uzun bir seyahate çıkarsın” diyerek kalayı tekrar çıkarır ve onu bir fareye bağlar.³⁵⁰

Burada kirliliği fareye aktarmış ve şehirden uzaklaştırmıştır. Bunun haricinde benzetme, aktarma ve tanrılara sunu yapıp onların yardımını dileme gibi çok farklı yöntemler kullanılmıştır. Burada tek bir amaç vardır, kirliliği yok ederek arınmayı sağlamak ve kirliliği çevreden uzak tutmak.

Suç işleyen kral veya kraliyet ailesinden biri olduğunda durum değişmektedir. Çünkü kral hem başkomutan hem başrahip hem de baş hâkimdir. Yani hem hukuki hem de dini olarak lider konumundadır. Bu durumda kanun ve mahkeme çaresizdir. Mahkemeler çaresiz olsa da tanrılar bu suçun cezasını vermektedir. Ancak kral tanrıların gözünde ülkenin temsilcisidir ve bu sebeple kralın tanrı ile ilişkisi çok önemlidir, çünkü ülkede kötü gidecek herhangi bir durum düzeni bozabilir ve olumsuz durumlara yol açabilirdi; başarısız seferler, hayvanların telefı, ürünlerin yetersizliği, salgın hastalıklar nedeniyle insanların ölüm³⁵¹... Bu sebeplerden dolayı da krallar dua etmişlerdir. Yani hemen hemen tüm duaların bir pratik nedeni vardır³⁵².

Hitit metinlerinde hâkimiyet için veya tahtı ele geçirmek için suç işlendiği ve kan döküldüğü görülmektedir. Bu konuda Telepinu Fermanı önemli bir yer işgal

³⁵⁰ Gurney, 1977, s.50.

³⁵¹ Reyhan, 2017, s.54-55.

³⁵² Ünal, 2003, s.100.

etmektedir. Ancak kan dökmek ve isyan etmek suç kabul edildiği halde bunun tanrıların emri olduğu algısı da oluşturmaya çalışmışlardır. Bu sebeple gasıp olarak tahtı ele geçiren kralların bu haklarının, rüya aracılığı ile tanrılar tarafından kendilerine sunulduğuna dair belgeler hazırlatmışlardır.³⁵³ Bu belgelere arasında Hattuşili'nin otobiyografisi yer almaktadır.

“Urhi Teşup’un bir zamanlar kovduğu (yani görevinden uzaklaştırdığı) beylerin rüyalarında da efendim iştär göründü ve onları 8uyardı): Bütün Hatti ülkelerini ben İştär tekrar Hattuşili’ye verdim³⁵⁴”

Tanrılar sadece kralın değil idarecilerin de rüyasına girmesi ilginçtir. Burada kral tahtı ele geçirdikten sadece kendini değil kendine yardım eden görevlileri de haklı çıkarmak istemiştir ve bunun da en iyi yolu tanrıların iradesini kullanmaktır. III.Hattuşili ise bunu birkaç defa kullanmıştır. Ancak kan dökmenin felaketlere yol açtığını I.Telepinu yayınladığı fermanında belirtmiş ve bunun yapılmasını yasaklamıştır. Ancak veba dualarından ve III. Hattuşili’ye ait metinlerden buna riayet edilmediği görülmektedir. Öldüren de ölen de kraliyet ailesinden olunca yargılama işi tanrılara bırakılmıştır³⁵⁵. Duaların sebeplerinden biri de bu anlayıştır diyebiliriz.

Sadece kan dökme değil tanrıların ihmal edilmesi ve antlaşmaların bozulmasından da felaketlerin meydana geldiği görülmektedir. Hititler bundan korktukları için tanrılara sunuları ihmal etmemeye çalışmışlardır. Hatta I.Arnuwanda düşman işgalindeki Nerik şehrine sunu göndermek için Gaşkalarla antlaşma yapmıştır.

“Kaşkalıları (bize) çağırıyoruz ve onlara hediyeler veriyoruz. Sonra da onlara (şöyle) yemin ettiriyoruz: “Nerik kenti Fırtına Tanrısı’na yollayacağımız kurban malzemelerine dokunmayın ve hiç kimse yolda onlara baskın düzenlemesin!³⁵⁶”

Ancak bu yeminler yerine getirilmemiştir. Eğer yerine getirilse idi felaketler meydana gelmez ve kral I.Arnuwanda da bu duaları gerçekleştirmezdi. Zaten bu dua metninin tamamı Gaşka kavimlerinin tanrılara hizmeti engellediğini anlatmaktadır.

I.Šuppiluliuma savaş yüzünden tanrılara kurban sunmayı ihmal etmiştir. Ancak Arnuwanda zamanındaki felaketten daha büyük bir felaket başa gelmiştir. Bu

³⁵³ Reyhan, 2017, s.74

³⁵⁴ Dinçol, 1982, s.46.

³⁵⁵ Reyhan, 2018, s.71.

³⁵⁶ Ünal, 2018, s.527.

felaket salgın hastalıktır. II. Murşili ise bu felaketin sebeplerini araştırmış ve veba duaları metninde bu suçları itiraf etmiştir. Ancak burada suçu kendinde değil babasında bulması dikkat çekicidir. Bu anlayış adeta bir gelenek olmuş, Hitit kralları atalarının suçlarından dolayı cezalandırıldıklarını vurgulamıştır ve kendilerini de masum ilan etmekten kaçınmamışlardır. II. Murşili'nin oğlu III. Hattuşili de babasının kraliçeye haksızlık yaptığını, torunu IV. Tudhalya ise babasının Urhi-Teşup'u haksız yere tahttan indirdiğini itiraf etmişlerdir. Bunlar da ataların günahını çekme anlayışının en önemli kanıtlarındandır.

Tanrıların istekleri Hititler tarafından önemsendiği bilinen bir gerçektir. Bu istekleri öğrenmenin yolu fal ve kehanettir. Dua metinlerinde de bu yöntemle başvurulduğu söylenebilir. Çünkü tanrıları sakinleştirmenin yolu, onları öfkeliendiren sebebi bulmaktır. Diğer bir ifade ile tedavi öncesi tanı koymaktır.

Bunun dışında sefere çıkma ve savaş konusunda da tanrılara başvurulduğu söylenebilir.

Sen, tanrı, bu yıllarda Durmitta ülkesi sınırında savaşı uygun bulur musun?; KIN falı olumlu olsun. Kral sizden doğruluğu ve hayat yolunu alır ve size Hatti'nin insanlarını armağan eder. İkinci gün: Düşman sizden doğruluğu ve kaybetmeyi alır. Şimdi boşlukların içine... Üçüncü gün: Ana Tanrıça kalkar ve iyiliği ve Tanrı Zababa'yı alır. Büyük hastalığa: O olumlu.³⁵⁷

Tanrılarla insanlar arasında arabulucu olan, tanrıların halkın yanında olduğunu ona gösteren kişi, kral ayrıca ritüel temizliğini sağlamak için tasarlanmış kurallara da tabidir³⁵⁸. Kralın temiz olması için de çevresindeki kişilerin temiz olması gerekmektedir. Bunu sağlamak için Hitit kralları direktifler yayınlamışlardır. Bu direktiflerde özellikle saray ve tapınak görevlilerinin temizliği vurgulanmıştır. Çünkü krala yakın olan saray görevlileri, tanrılara yakın olan tapınak görevlileridir. Diğer bir husus da sadakattir. Bu sebeple krallar geniş yemin metinleri hazırlatmıştır. Hatta sadece kendilerine değil nesillerine de sadakat yemini etmeleri istenmiştir.

Biz Büyük Kral Hattuşili'nin görevlilerine ve Büyük Kraliçe Puduhepa'nın görevlilerine [ve onların oğullarına ve torunlarına, (ve) sonra]sında gelecek nesillerine ay ve ay yemin ederiz, [ve böylelikle Bin Tanrı bu] yemin [için toplantıya çağırılır, sonuçta onlar görebilirler, [onlar] duyabilirler].³⁵⁹

Görüleceği üzere sadakat ve temizlik gibi önemli hususlar tanrıların gözetimine sunulmuştur. Bu da tanrıların manevi gücünü kullanarak hem meşruiyet

³⁵⁷ Sakuma, 2009, s.50.

³⁵⁸ Göetze, 2008, s. 267.

³⁵⁹ Miller, 2013, s.275.

hem sadakat hem de devamlılığı garanti altına almak anlamına gelmektedir. Dua metinlerinde torunlarının da anılması bunu göstermektedir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na edilen dualarda da torunlarının korunması vurgulanmaktadır.

“Rahibin, Labarna'yı, (rahiben), tanrı anası Tawananna'yı, çocuklarıyla, torunlarıyla birlikte gelecekte koruyunuz.³⁶⁰”

Devamlılıkla beraber sadece kendinin değil neslinin de haklılığını ve meşruiyetini sağlaması devlet düzenini tesis etmede önemlidir.

Yıllık, antlaşma ve mitoloji metinleri ise siyasi ve tarihi bir dayanağı olan metinlerdir. Yıllıklar tanrılara yapılan hizmetler ve başarıları anlatmakla birlikte dua metinlerinin aksine tanrıların kendilerini sevdiğini ve onları muzaffer kıldığını ifade etmektedir. II. Murşili yıllıklarında sık sık tanrıların kendisine yardım ettiği ifade edilmektedir.

“Ben majeste gittim, Pittagal(aišša)'da karargâh kurdum. Askerlerim kamp kurunca efendim kudretli Fırtına Tanrısı tanrısal adaletini gösterdi. Bütün gece yağmur yağdı. Arkasından sis bastırdı. Düşman, ordunun kamp ateşini göremedi ve düşman kaçamadı.³⁶¹”

Tanrıların kendisine doğal etmenleri kullanarak yardım ettiğini ifade etmiştir. Zaten her kral yazdırdığı yıllıklarda kendisini tanrının sevgilisi olarak tanımlar. Bu sayede hem meşruiyet kazanır hem de orduyu psikolojik açıdan güçlendirir. Arkasında tanrıların gücünün olduğunu zanneden ordu daha iyi ve daha korkusuz savaşması kaçınılmazdır.

Antlaşmalar ise ülkeler arası barışı tesis eder. bu barışın garantörü tanrılardır. Çünkü her antlaşma metninde bir tanrı listesi ve yemin bölümü bulunmaktadır. Antlaşmaya uyulduğu sürece sorun çıkmayacaktır. Ancak antlaşma bozulduğunda, yemin metninde de görüleceği üzere, tanrılar duruma müdahale edecektir. Hitit kralı Šuppiluliuma da antlaşma bozan krallar arasında yer almaktadır. II. Murşili yıllıklarında Nuhaşşe Krallığı'nın da antlaşmayı bozduğu ve tanrıların onları mahvettiğinin ifade edilmesi bu anlayışı ortaya koymaktadır.

Mitoloji metinleri ise didaktik bir içeriğe sahiptir. Mevsimlerin gelişi ve yaradılış gibi mitolojiler vardır. Ancak kayıp tanrı mitosları tanrılara karşı suçlar ve

³⁶⁰ Archi, 1988, s. 21.

³⁶¹ Kılıç-Başol, 2015, s. 151.

tanrıların öfkelenmesini açıklayan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Telepinu başta olmak üzere pek çok tanrının kaybolduğu mitoloji metinlerinden anlaşılmaktadır. Bu metinlere göre tanrılar ülkeyi terk etmektedir. Daha sonra ise tanrıları ülkeye geri çağırmak için tanrılar ve hayvanlar görevlendirilmektedir. Tanrıların gelişi bolluk ve refahın gelişi anlamına gelmektedir. Bu anlayış ile Hitit toplumu tanrılara ve tabii ki de tanrıların sevgilisi krala hürmet göstermişler ve onların koyduğu kurallara ve yasaklara uymaya özen göstermişlerdir.

Hukuk toplumun huzurunu ve refahını sağlar. Hukukun temeli olan yasaları koyan ise kraldır. Her suçun ise hukukta bir karşılığı vardır. Ancak hukukun gücü devletten ve tanrılardan gelir diyebiliriz. Zira hukuka karşı yapılan her eylem tanrıların iradesine saldırıdır. Bu sebeple suç işleyen herkes günah da işlemiş olur. Suçun cezası en fazla ölümdür. Ancak günahın cezası ölümden sonrasını, aileyi hatta ülkeyi etkileyecek kadar ağır bir cezadır. Günah olgusu suçtan daha caydırıcı olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebepten ötürü krallar her eyleminde tanrıları ortaya koymuş ve her emirlerini tanrılara dayandırmıştır. Kehanet, fal veya rüya yorumlama gibi yöntemlerle tanrıların isteği ortaya konmuş ve halkı ikna etmekte kullanılmıştır. Aslında sadece halk değil gelecek nesilleri de ikna etmeye çalışmışlardır diyebiliriz.

Hititlerde hukuk işleri, sürekli din ile birlikte yürütülmüştür, adaleti sağlayan tanrıdır³⁶². Adil tanrı kralı seçer ve onun arkasında durur. Her başarısını tescil eder ve krala insanlar arasında büyük bir güç sunar. Bu güçle hareket eden kral öncelikle ülkede idari kadroyu yemine tabi tutar ve onların sadakatini tanrının gücü ile tesciller. Sonrasında temizliği ve adaleti sağlar. Diğer taraftan tanrılarla ilgilenir ve halkın refahını sağlar. Aksi takdirde tanrılar duruma müdahale eder. Halkın temiz olması tanrıları memnun eder. Ancak kirlilik durumunda tanrılar onu lanetler. Lanetlenen kişinin normal bir insan olması sadece onu ve ailesini felakete sürükler. Ancak lanetlenen kişinin kralın olması ülkeyi felakete sürükler.

Dini, idari, siyasi ve tarihi metinlerde vurgu hep tanrıların iradesi vurgulanmakta veya eylem tanrıların şahitliğine sunulmaktadır. Bu da hukuki her eylemin arkasında dini bir algı, bir tanrı korkusu vardır diyebiliriz. Kirlilik, öfke ve arınma durumları, idari metinlerde, dini metinlerde ve diğer metinlerde vurgulanmıştır. Bu vurgunun sebebi ise sadakat ve devamlılıktır. Bunlara rağmen Hitit kralları yine suç işlemişler ve tanrıların ülkeyi mahvetmesine sebep olmuşlardır.

³⁶² Süel, 2012, s. 318.

Devamında ise dualar, kurbanlar ve ritüeller gerçekleşmiştir. Ancak özellikle dua metinlerinde tanrılara karşı kendisinin suç işlediğini kabul etmediğini, atalarının suçunun cezasını çektiğini vurgulamışlardır. Aslında krallar da tanrılardan korkmuştur ama kendi hırsları ve güç elde etme istekleri bu korkunun önüne geçmiştir diyebiliriz. Hukuk ise bu gücü halka yansıtmış ve bunu yaparken de dini unsurları bünyesinde barındırmıştır. Bu çerçevede hukukun toplum önünde kabullenilmesinde en önemli etken dini unsurlardır ve teokratik monarşik bir devlet olan Hititler de bu unsurlarla iç içe geçtiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Alaura, S. (2016), Proverbs and Rhetorical Strategies in § 7' of the Hittite Instructions for Priests and Temple Personnel (CTH 264). Šarka Velharticka (Ed.). Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelova. s. 1-15.
- Alp, S. (2011). Hititler Çağında Anadolu. Tubitak Yayınevi.
- Alp, S. (1982). Hititlerin Dinsel Törenlerinde Kullanılan Temizlik Malzemesi Tuhhuşşar Üzerine Bir İnceleme. Belleten, C. XLVI, Sayı: 182, s.247-259.
- Alp, S. (1979). Hitit Dilinde Saray Sözü'nün karşılığı. Belleten, C. XLIII, S. 170, s. 273-280.
- Alp, S. (1947). Hitit Kralı IV.(?) Tuthaliya'nın Askeri Fermanı. Belleten, C. XI, Sayı: 43, s. 383-402.
- Alparslan, M. (2013). Geçmiş Kaydetmek: Hitit Tarih Yazıcılığı. M. D. Alparslan-M. Alparslan (Ed.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, Yapı Kredi Yayınları, s. 48-61.
- Alparslan, M. (2006). II. Muşili ve Dönemi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Altman, A. (2003). Who Took Oath on the Vassal Treaty: Only the Vassal King or also Suzerian?- The Hittite Evidence. Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte, IX, Wiesbaden, s. 178-184.
- Archi, A. (1988), Eine Anrufung der Sonnengottin von Arinna. C. Rüstel-E. Neu (Ed.) Documentum Asia Minors Antiquae. H. Otten'ın 75. Doğum günü Hatırasına, Wiesbaden, s. 5-31.
- Ardzınba, V. (2020). Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri. Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atakuman, Ç.- Tanyeri Erdemir, T. – Erdem, D.- Koç- İ. (2006). Hititler. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Başol, S.-Kılıç, Y. (2018), Hitit Büyü Ritüellerinde Kullanılan Bazı Evcil ve Yabani Hayvan ve Fiyatları, L. G. Gökçek- E. Yıldırım- O. Pekşen (Ed.). Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Ziraî Hayat, Değişim Yayınevi, s. 317-339.
- Beckmann, G. (2000), Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia, J. M. Sasson (Ed.), CANE, Handricksen Publishers, s. 529- 543.
- Beckmann, G. (1996). Hittite Diplomatic Text. Atlanta:Scholar Press.
- Beckmann, G. (1983), Hittite Birth Rituals, StBoT, Heft 29, Wiesbaden.
- Bryce, T.- Rees, J. B. (Haz.) (2016). Atlas of Ancient Near East, New York: Routledge Publications.
- CHD P (1997), Chicago Hittite Dictionary, Volume P, Chicago.
- Christiansen, B. (2006). Die Ritualtradition Der Ambarzi. StBoT, Band 48, Wiesbaden.
- Cohen, A. T. (2006). Hittite Priesthood. Heidelberg: Universitäts Verlag.
- Cohen, Y. (2007). Akkadian Omens from Hattuşa and Emar. ZA, Volume: 97, Issue: 2, s. 233-251.
- Cohen, Y. (2002). Taboos and Prohibitions in Hittite Society. Heidelberg: Universitäts Verlag.
- Collins, B. J. (1990). The Puppy in Hittite Ritual. Journal of Cuneiform Studies, Volume 42/2, s. 211-226.
- Commeranso, M. (2009), Corgency for Mursili III, Afo, Akademie Verlag, Volume 36/1, s. 171-202.

- Çepel, S. (2011). Hitit Büyü Ritüelleri. G. Ü. S. B. E. Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, YL Tezi, Ankara.
- Dinçol, A. M. (1985). Ašhella Ritüeli (CTH 394) ve Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış. Belleten, Cilt: XLIX, Sayı 193, Ankara, s. 1-40.
- Dinçol, A. M. (1982), Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, C. I, Görsel Yayınları, s. 1-120.
- Sevinç Erbaş, F. (2013). Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınevi.
- Ertem, H. (1980). Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tummana. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınevi.
- Feder, Y. (2011). Blood Explan in Hittite and Biblical Ritual. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Gavaz, Ö. S. (2018). Hitit Toplumunda Tanrılar ve Ritüeller. Aktüel Arkeoloji, S. 62, s. 40-47.
- Gencer, T. (2015). Arkeolojik Bulgular Işığında, Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyasında, Semavi Dinler Öncesinde Sağlık Bağlamında Adak Olarak Verilen Kurban İnancı. İ. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Tıp Tarihi ve Etik Programı, Y. L. Tezi.
- Gilan, A. (2011). Hittite Religious Rituals and The Ideology of Kingship. Religion Compass, 5/7, s. 276-285.
- Goetze, A. (1975). The Hittite and Syria. CAH, Volume: II, Part: II, Cambridge, s. 252-273.
- Goetze, A. (1969a). Hittite Prayers. J. B. Pritchard (Ed.), ANET, Princeton, s. 393-401.
- Goetze, A. (1969b) Hittite Rituals, Incantations and Description of Festivals. J. B. Pritchard (Ed.), ANET, Princeton, s. 346- 361.
- Goetze, A. (1964). State and Society of The Hittites. Gerold Walser (Ed.), Neuere Hethiterforschung, Wiesbaden, s. 23-33.
- Goetze, A. (1938). The Ritual of Tunnawi. New Haven: American Oriental Society.
- Goetze, A. (1933). Die Annalen des Mursilis. Mitteilungen Vorderasiatischen-Aegyptischen Gesellschaft, 38. Jahrgang, Heft VI, 1-26.
- Gözübüyük, A. Ş. (2012). Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gurney, O. (1979). The Anointing of Tudhaliya. O. Carruba (Ed.), Studia Mediterranea, Pavia, s. 213-223.
- Gurney, O. (1977). Some Aspects of Hittite Religion. Oxford: British Society.
- Güterbock, H. G. (1980). An Addition to Prayer of Mursili to The Sungoddesses and Its Implications. Anatolian Studies, Volume XXX, Ankara, s. 41-50.
- Haas, V. – Wilhelm, G. (1974). Hurritische und Luwische Riten aus Kizzuwatna. AOAT.
- Hoffner, H. (1998), Hittite Myth, Atlanta:WAW.
- Hoffner, H. (2003). Daily Life Among Hittites. R. Averbek- M. W. Chavalas- D. B. Weisberg (Ed.), Life and Culture in Ancient Near East, s. 95-118
- Hout, V. D. (1998). Purity of Kingship. Brill.
- Hw (1954), Friedrich Johannes, Hethiter Wörterbuch, Heidelberg.
- Imparati, F. (1992). Hitit Yasaları. Ankara.
- Kammenhuber, A. (1976). Annalies Orakelpraxis, Träume und Verziehenschau bei den Hethitern. Heidelberg.
- Karağuz, G. (2015). Hitit Mitolojisi. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Karauğuz, G. (2002). Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Antlaşma Metinleri. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kılıç, Y.- Başol, S. (2015). Hitit Devletinde Sefer Organizasyonu Üzerine Bir Not. İ. Albayrak- H. Erol- M. Çayır (Ed.), Cahit Günbattı'ya Armağan, Ankara, s. 145-164.
- Kuhrt, A. (2013). Eskiçağ'da Yakındoğu. C. I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınevi.
- Kummel, H. M. (1967). Ersatzrituale für Den Hethitischen König. StBoT, Heft: 3, Wiesbaden.
- Laraoche, E. (1971). Catalogue des Textes Hittites (CTH). Paris.
- Leeming, D. A. (2017). A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi. (Çev. Nurdan Soysal), İstanbul: Say Yayınları.
- Mallinowski, B. (1990). Büyü, Bilim ve Din. Kabalcı Yayınevi.
- Martinez, V. D. (2017), Hitit Dini Tapınakları ve Kadın Görevlileri, G. Ü. S. B. E., Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, YL. Tezi, Ankara.
- Miller, G. P. (2005). The Legal Function of Ritual. Chicago Kent-Law Review, Volume: 80, Issue: 3, s. 1181-1233.
- Miller, J. (2013). Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts. Atlanta: WAW.
- Miller, J. (2010). Piskuwatti's Ritual: Remedy for Impotence or Antidote to Homosexuality. JANER, Volume: 10, Issue 1, s. 83-89.
- Murat, L. (2016). Anadolu'da Kaşkalar. Ankara: Hell Yayınevi.
- Murat, L. (2012). Hitit Yaşamında Yağmur. T. Yiğit- M. A. Kaya- A. Sina (Ed.), Ömer Çapar'a Armağan, Hel Yayınevi, Ankara, s. 203-220.
- Murat, L. (2010), Tanrıça İşhara, A. Süel (Ed.), VII. Hititoloji Kongresi, Ankara, s. 529-533
- Murat, L. (2003). Amnihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavileri. ArAn, Volume VI/2, Ankara, s. 89-108.
- Murat, L. (2002), Kizzuwatnalı Rahip Amnihatna'ya Ait Ritüel Metin (CTH 471), A. Ü. S.B.E. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Hititoloji) Anabilim Dalı, Dok. Tezi, Ankara.
- Neve, P. (1999). Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa. AnAr, Cilt: XII, s. 21-40.
- Otten, H. (1981). Die Apologie Hattusilis III. StBoT, Wiesbaden.
- Otten, H- Socek, V. (1965). Das Gelübde der Königin Puduhepa an Die Göttin Lelwani. StBoT, Wiesbaden.
- Saçma Özen, E. (2016). Hitit Çivi Yazılı Belgeler Işığında Kraldan Görevlilere Direktif Metinleri. G. Ü. S.B.E. Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Y.L. Tezi, Ankara.
- Reyhan, E. (2018), Hitit Toplumunda "Öldürme" Eylemi Üzerine İnceleme, XVII. TTK Kongresi, I. Cilt, TTK Yayınevi, s. 69-99.
- Reyhan, E. (2017). Hitit Devletinde Siyaset ve Yönetim. Ankara: Bilgin Sanat Yayınları.
- Reyhan, E. (2016), Kizzuwatnalı Mastikka'nın "Öldürme" Suçuna Katrışı Yaptığı Bir Arınma Ritüeli, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı: 153, İstanbul, s. 27-38.
- Reyhan, E.- Cengiz, T. (2015). Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları. Grafiker Yayınları.
- Reyhan, E. (2009). The Missing God Telepinu, A Chapter from Ancient Anatolian Mythologie. A.Ü. DTCTF, TAD, C. 28, S. 45, Ankara, s. 85-106.
- Reyhan, E. (2008), Eski Anadolu'da Askeri Disipline Dair Bir Hitit Metni: Asker Yemini, F. M. Emecen (Ed.), Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 49-69.

- Reyhan, E. (2007-2008). Ortaköy/ Şapinuwa Arşivinde Geçen Yeni Kurban Terimleri Hakkında, VI. Congresso Internazionale di Ittitologia, SMEA, Volume: XLIX, Parte: I-II, Roma, s. 625-636.
- Reyhan, E. (2003b). Hitit Ritüelleri Uygulama Şekilleri Üzerine. ArAn, Volume: VI/2, Ankara, s. 113-143.
- Reyhan, E. (2003a). Kizzuwatnalı Maştiqqa'ya Ait Ritüel Metinler Üzerine. ArAn, Volume: VI/1, Ankara, s. 165-196.
- Reyhan, E. (2002). Hitit Kaynaklarında Kizzuwatnalı Kadın Maştiqqa'ya Ait Ritüel Metinler Üzerine. A. Ü. S.B.E. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Hititoloji) Anabilim Dalı, Dok. Tezi, Ankara.
- Reyhan, E. (1998). Ana Hatlarıyla Hitit İdari Sistemi. Ankara: A. Ü. Basımevi.
- Roth, M. (1995). Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor. Atlanta: WAW.
- Rüstel, C.- Neu, E. (1989). Hethitisches Ziechlenlexicon. StBoT, Wiesbaden.
- Sakuma, Y. (2009). Hethitische Vogelarakeltexte. Würzburg.
- Schwemer, D. (2013), Tanrılar Kültü, Büyü Ritüelleri ve Ölülerin Bakımı, M. D. Alparslan- M. Alparslan (Ed.), Hititler, YKY, s. 432-451.
- Schwemer, D. (2011), Hittite Prayers to Sun-Goddess for Appeasing an Angry Personel God a Critical Edition of CTH 372-74, M. Jaques (Ed.), "Mon dieu, qu'ai-je donc fait?" Les prières pénitentielles (dingir-ša-dab-ba) et l'expression de la piété privée en Mésopotamie, Zürich, s. 1-48.
- Sevimli, Ş. (2005). Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi. Ç. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Dok. Tezi, Adana.
- Sevin, V. (2003). Eski Anadolu ve Trakya. İletişim Yayınevi.
- Singer, I. (2013), Tanrılara Yakarmak, M. D. Alparslan- M. Alparslan (Ed.), Hititler, YKY, s. 494-505.
- Singer, I. (2002). Hittite Prayers. Brill.
- Snell, D. (1974). The Mari Liversand The Omen Tradition. JANES, Volume: 6, s. 117-123.
- Strauss, R. (2006). Reinigungrituale aus Kizzuwatna, Berlin: De Gruyter.
- Süel, A. (2012), Hititlerde Suç ve Ceza, T. Yiğit- M. A. Kaya- A. Sina (Ed.), Ömer Çapar'a Armağan, Hel Yayınevi, s. 309-322.
- Süel, A. (1992). Hitit Kaynaklarında Direktif Metinleri. Erdem, Cilt: 6, Sayı: 16, Ankara, s. 265-271.
- Süel, A. (1985). Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni. Ankara: A. Ü. DTCF Yayınevi.
- Şenel, A. (1982). İlkel Toplumdan Uygur Topluma. Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.
- Taracha, P. (2009). Religion of The Second Milenium Anatolia. Wiesbaden.
- Taş, İ. (2018). Hititli Kadın Şifacılar-Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları. Kadın Araştırmaları Dergisi, Say: 15, s. 48-60.
- Tosun, M. – Yalvaç, K. (2002). Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı. Ankara: TTK Yayınevi.
- Tutkaoğlu, U. (2016). Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu Kanunlarının Etkileşimi ve Mukayesesi. G. Ü. S. B. E. Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

- TDK (1988), Türkçe Sözlük (Haz. Prof. Dr. Hasan Eren(Başkan), Doç. Dr. Nevzat Gözaydın, Doç. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Talat Tekin, Doç. Dr. Hamza Zülfikar), TDK Basımevi.
- Tischler, J. (1982), Hethitisches- Deutsches Wörterverzeichnis, Innsbruck.
- Ünal, A. (2019). Eski Anadolu Mitlerinin Kökenleri ve Etkileri. Aktüel Arkeoloji, Sayı: 70, s. 52-80
- Ünal, A. (2018). Eski Anadolu Siyasi Tarihi. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Ünal, A. (2016a). Hititçe-Türkçe, Türkçe- Hititçe Büyük Sözlük. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Ünal, A. (2016b). Hititlerde ve Eski Anadolu Topluluklarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Ünal, A.(2014). Puduhepa ve Zamanı. Çorum.
- Ünal, A. (2013), Falcılık ve Kehanet, M. D. Alparslan- M. Alparslan (Ed.), Hititler, YKY, İstanbul, s. 452-475.
- Ünal, A.(2011). Hitit Falcılığı. Aktüel Arkeoloji, Sayı: 22, s. 54- 63.
- Ünal, A. (2005). Hititler Devrinde Anadolu, Kitap 3, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınevi.
- Ünal, A. (2003), Hititler Devrinde Anadolu, Kitap 2, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınevi.
- Ünal, A. (1999). Hititler- Etiler ve Anadolu Uygarlıkları. İstanbul: ETİBANK Yayınevi.
- Ünal, A. (1996). Hittite Ritual of Hantitaššu from The City of Hurma Against Troublesome Years, Ankara: TTK Yayınevi.
- Ünal, A. (1983). Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (KUB XXII 70= Bo 2011). Ankara: A. Ü. DTCF Yayınevi.

EKLER

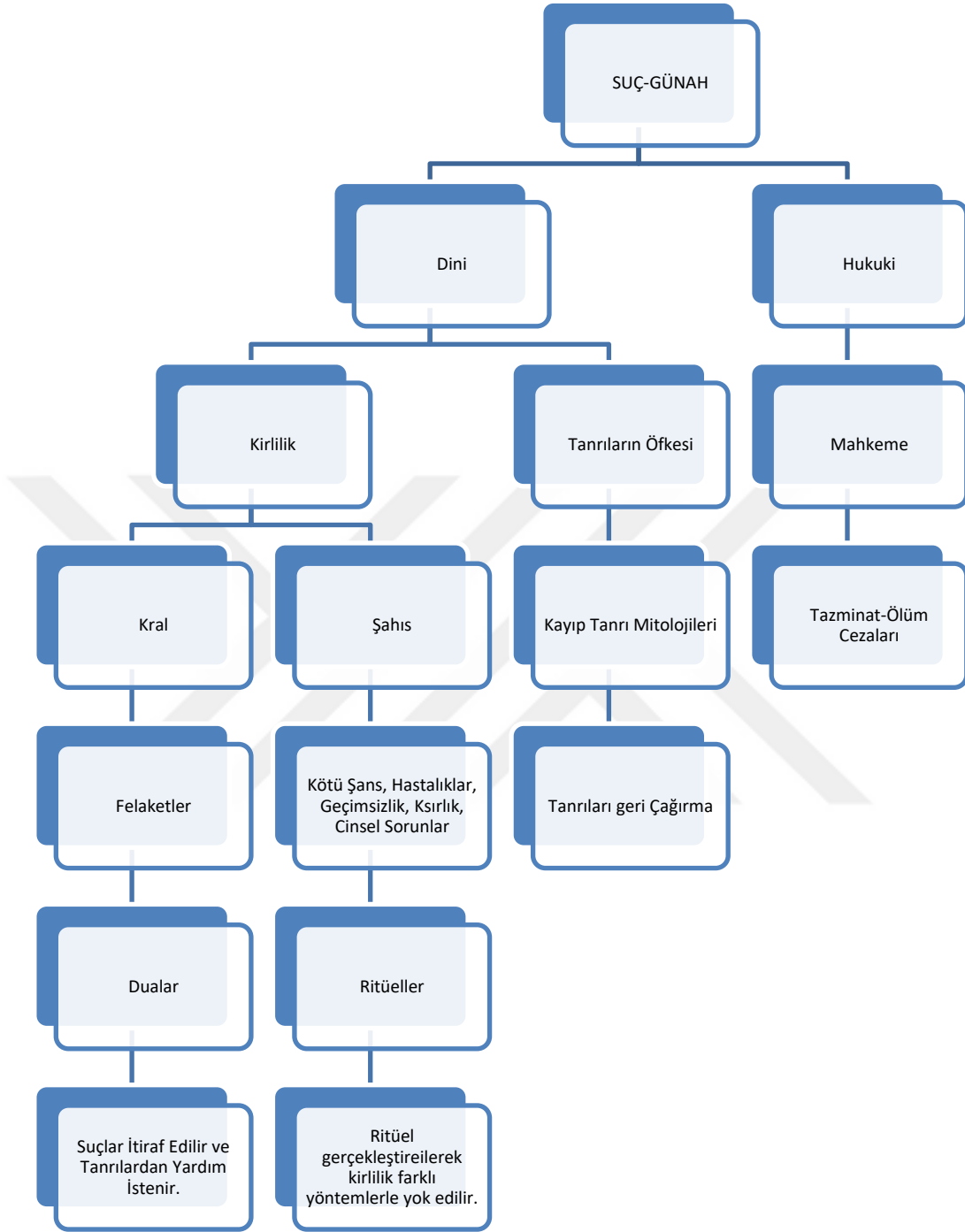
EK-1. Ritüeller

Ritüel İsmi	Ritüelin Şehri	Uygulanma Nedeni	Ritüelde İsmi Geçen Tanrılar
Maštiqqa	Kizzuwatna	Cinayet, Aile İçi Kavga,	Güneş Tanrısı Tanrı Andaliia
Amnihatna	Kizzuwatna	Kötü bir şey yeme veya dokunma	İshara Hepat Fırtına Tanrısı Ay Tanrısı (17 Tanrı İsmi Daha Var)
Tunnawiya	Tunnawi-	Cinsel sorunlar ve erken doğum	Güneş Tanrısı Nehrin Ana Tanrıçası
Hantitaššu	Hurma	Ömrü Kısa Olan İnsanlar	Ateş Tanrısı Agni Gulšaš Kader Tanrısı Güneş Tanrısı Hepat Kamrušepa
Ašhella	Hapalla	Salgın Hastalık	Kurban Malzemeleri Koruyucu Tanrısı Gökyüzü Güneş Tanrısı Fırtına Tanrısı
Uhamuva	Arzawa	Salgın Hastalık	Fırtına Tanrısı Güneş Tanrısı
Papanigri	Kummani	Doğum Sandalyesinin Kırılması	Hannahanna Alitarapa Fırtına Tanrısı
Piškuwatti	Arzawa	İktidarsızlık	Uliliyaššiš
Ambašši		Kötü Hastalıklar	Tarpatašši Aluavaimiš

EK-2. Dualar

Dua Eden	Nedeni	İtiraflar	Dua Edilen Tanrı
Arnuwanda	Gaşka İşgali		Arinna Güneş Tanrısı
Kantuzili	Hastalık		
Murşili II	Veba Salgını	Kralın Ölümlü, Sunuların İhmali, Antlaşmanın Bozulması	Fırtına Tanrısı, Arinna Güneş Tanrıçası, Telepinu
Muwattali	Başkentin Değiştirilmesi		Tanrılar Listesi
III. Hattuşili	Kralın Hastalığı	Kraliçenin Tahttan İndirilmesi	İştar,
IV. Tuthaliya	Savaş	Kralın tahttan indirilmesi	

EK-3. Adaletin İşleyişı

EK-4. Hititler Devrinde Anadolu 1

Kaynak: (Bryce- Rees, 2016, s. 116)

EK-4. (devam) Hititler Devrinde Anadolu 1

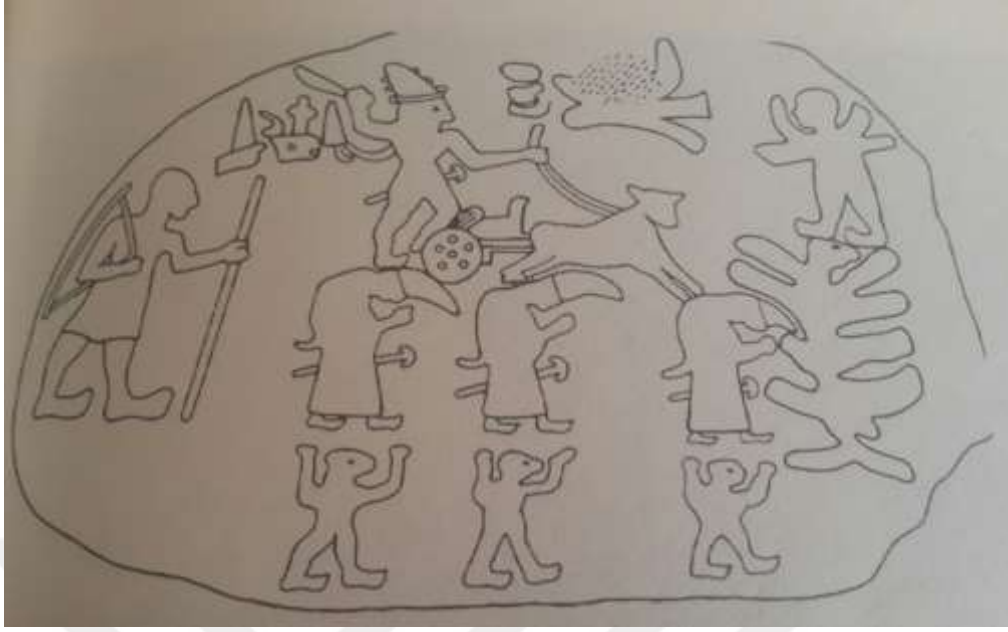
Kaynak: (Bryce- Rees, 2016, s. 117)

EK-5. Alacahöyük Kral Kabartması

Kaynak: (Ünal, 2003, s. 100)

EK-6. İmamkulu'nda Tasvir Edilen İştar

Kaynak: (Ünal, 2003, s.83

EK-7. Tapınak Modeli

Kaynak: (Ünal, 2003, s. 77)

EK-8. Minyatür Model

Kaynak: (Ünal, 2003, s. 77)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Tutkaoğlu, Uğur Can
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Eskiçağ Tarihi	2016
Lisans	Tarih	2012
Lise	Sosyal Bilimler	2007

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Babil Hukukunda Awilum, Muškenum ve Wardum, Oannes Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi, 2/2, Eylül, 2020, s. 209-223.

Hobiler

Kitap Okumak, Sinemaya Gitmek.

